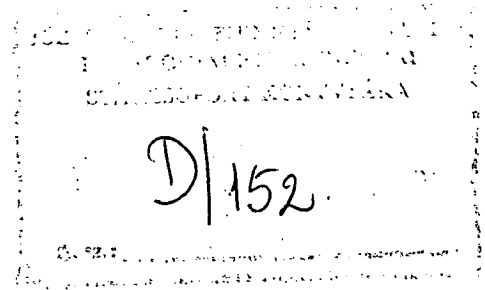

BÖLCSESZDOKTORI ÉRTEKEZÉS

Dr. Dancs Istvánné

Adatok az általános iskola megszervezéséhez

Budapest, 1975

Adatok az általános iskola megszervezéséhez

1945-1950

Tartalomjegyzék

Bevezető

- I. Az egységes alapfoku oktatás hazai előtörténetének vázlata
- II. Az egységes iskolarendszer megvalósításának első lépései
- III. Harc az általános iskola megvalósításáért
 - 1/ Az anyagi és dologi természetű nehézségek és akadályok elhárításáért folytatott társadalmi tevékenység
 - 2/ Az általános iskola fogadtatása az egyházak részéről
- IV. A felekezeti különállás - az általános iskolai háló -
zat kiépítésének legfőbb akadályai
- V. Az iskolák államosítása
- VI. Társadalmi mozgalom az általános iskolák segítésére az
államosítás után
- VII. Az általános iskola képzési céljának és oktatási anyagá-
nak fejlődése 1945-1950 között
- VIII. A pedagógus-ellátottság biztosítása érdekében tett
intézkedések
- IX. A tankönyvkérdés
- Összefoglalás

B e v e z e t ő

Dolgozatunk célja az alapfoku oktatás egységesítésére és reformjára irányuló iskolapolitika és a legfontosabb szervezeti intézkedések áttekintése a koalíciós időszakban. A felszabadító szovjet hadsereg győzelme lehetővé tette hazánkban a feudálkapitalista rend államgépezetének felszámolását, a dolgozó tömegek forradalmi aktivitásának kibontakozását, a munkásosztály és a parasztság demokratikus diktatúrájának megvalósítását és a szocialista társadalmi rendhez, a proletárdiktatúrához való átmenet előkészítését. A kommunista párt a koalíciós időszak éles politikai harcai között a munkásosztályra, a dolgozó tömegekre támaszkodva fokozatosan szorította ki a tőkésosztályt a politikai és a gazdasági hatalom területéről.^{1/}

A demokratikus forradalom kibontakoztatása a kultúra, az oktatás területén is megindult. Az oktatásügy demokratikus átalakításaért folytatott harc legfontosabb láncszeme ebben az időben az egységes alapfoku oktatás szervezeti kereteinek kialakítása, a volt uralkodó osztályok műveltségi monopóliumának megszüntetése, a "kulturális földosztás", az oktatásügy államosításának előkészítése volt.

A koalíciós időszak és a szocialista korszak oktatáspolitikai, iskolaügyi és neveléstudományi kérdéseivel több monográfia és tanulmány foglalkozik.

Orbán Sándor monográfiája^{2/} az egyház és az állam szétválasztását, az iskolák államosítását ismerteti. Az Országos Pedagógiai Intézet kiadásában megjelent "Tanulmányok a népi demokrácia neveléstörténetéből" c. tanulmánykötet^{3/} a koalíciós időszak és az ötvenes évek művelődéspolitikai, iskolaszervezeti kérdéseit és a neveléstudományok fejlődését is tárgyalja. Simon Gyula és Szarka József közös monográfiája^{4/} elsőként nyújt átfogó áttekintést a magyar népi demokrácia nevelésügyéről az 1945-65 évek közötti időszakra vonatkozóan. A szerzők részletesen elemzik a koalíciós időszak és a szocialista korszak köznevelési célkitűzéseit, a nevelés és az oktatás elméletének fejlődését, az iskolaszervezet reformját és fejlődését. A hazánk felszabadulásának 20. évfordulójára megjelent neveléstörténeti tanulmánygyűjtemény^{4a} szerzői kollektívája olyan fontos kérdések feldolgozását végezte el, mint a nevelés és oktatás elméletének fejlődése, az ifjúsági szervezetek nevelőmunkája, a szülői munkaközösségek szerepe, a Nékosz mozgalom nevelési törekvései, az óvodai, általános iskolai és középiskolai nevelőképzés fejlődése, a pedagógusok átképzésének és továbbképzésének története.

Horváth Márton monográfiája^{5/} a koalíciós időszakra vonatkozóan átfogóan vizsgálja a népi demokrácia iskolarendszerének tartalmi és szervezeti kérdéseit, elemzi az oktatásügy állami irányításának történetét, a vallás-

és közoktatásügyi minisztérium szervezetét, az általános iskola megszervezését, a középfoku oktatás, a dolgozók iskolái, a nevelőképzés szervezeti és tartalmi kérdéseit, a pedagógusok szakszervezetének szerepét az oktatásügy demokratikus átalakításában.

Ezek az uttörő munkák alapvető jelentőségűek a koalíciós időszak iskolapolitikájának marxista megítélése szempontjából.

Az értékes átfogó feldolgozások és tanulmányok nem teszik azonban feleslegessé a további forráskutatást, az eddig megrajzolt összkép teljesebbé tételét. A dolgozat egy alapvető kérdést - az általános iskola megszervezésének történetét - kísérli meg a koalíciós időszakra vonatkozóan áttekinteni, s ahhoz levéltári gyűjtés alapján újabb adatokat szolgáltatni. A történeti előzmények rövid áttekintése érdekében vázlatosan áttekintti az egységes alapfoku oktatás kialakítására irányuló hazai törekvéseket, majd a felszabadulás utáni időszakra áttérve érinti az általános iskola létrehozásának első lépéseit, a Párt, a haladó erők, a pedagógusok harcát az egységes, demokratikus iskolarendszer létrehozásáért, az egyházak szerepét és az iskolák államosításának kérdését. Vácsolja az általános iskola megszervezésének anyagi-, tárgyi és személyi feltételeit és körülményeit, majd a szakirodalom és néhány újabb

forrás alapján áttekinti az új iskola tantervének, tankönyvellátásának néhány kérdését, a tanerőlétszám biztosítása és a pedagógusképzés reformja kérdésében tett intézkedéseket.

Nem vállalkozhattunk az új iskola tartalmi kérdéseinek részletes elemzésére, csupán az oktatáspolitikai törekvések bemutatását, a gyakorlati megvalósítás folyamatának áttekintését tekintettük feladatunknak. Fontos kötelességünknek tekintettük eközben a kulturális forradalom alapvető sajátosságának, a dolgozó tömegek, a haladó pedagógusok aktív, cselekvő támogatásának bemutatását. Ez biztosította a párt politikájának sikerét a demokratikus oktatáspolitikai célkitűzésekért vívott harcban.

I.

Az egységes alapfoku oktatás hazai előtörténetének
vázlata

A társadalmi forradalmak szerves velejárója a megdöntött uralkodó osztályok kulturális monopóliumának megszüntetése. Már a klasszikus polgári demokratikus forradalmak is az oktatás gyökeres megváltoztatását hozták. Elsősorban gondolhatunk itt az oktatás feudális jellegének radikális felszámolására, az állam és egyház szétválasztására, a világi jellegű oktatási rendszer megteremtésére. Amíg azonban a polgári forradalmak csak ígérk, de következetesen nem valósítják meg a szabadságot és egyenlőséget sem gazdasági, sem jogi, sem kulturális értelemben, a népi demokratikus és szocialista jellegű társadalmi átalakulás elengedhetetlen része a kulturális monopóliumok gyökeres felszámolása, a szocialista kulturális forradalom megvalósítása.

A társadalmi rendszer demokratizmusának egyik megbízható fokmérője az iskolarendszer helyzete. A gazdasági kiváltságait, osztályuralmukat féltő feudális és kapitalista uralkodó osztályok osztályérdekeiknek megfelelő iskolarendszer megszervezésével biztosítják uralmukat a művelődés és a kultúra terén is. A kizsákmányoló társadalomban ezért nyíltan vagy burkoltan zsákutcás iskolarendszerek védik az uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát. Az egyház a feudalizmus és a kapitalizmus egész története folyamán megbízható és

hűséges szövetségese volt az uralkodó osztályoknak a műveltségi monopólium megvédése, a néptömegek kulturális elmaradásának konzerválása terén.

Hazánkban az 1948-as polgári demokratikus forradalom vetette fel először a kötelező általános népoktatás kérdését.

Eötvös József 1848 júniusában törvényjavaslatot nyújtott be a népiskolák megszervezéséről. Javaslata az állam feladatává tette, hogy mindenki számára megteremtse az elemi foku művelődés lehetőségét. Az állam jogának tekinti, hogy megkövetelje a gyermekek iskoláztatását.

A törvényjavaslat kimondta az általános tankötelezettséget, ezzel együtt természetesen az elemi foku oktatás ingyenességét. A költségek fedezésére iskolaadót kívánt bevezetni.

A forradalom legnagyobb köznevelési demonstrációja az Első Egyetemes Tanügyi Kongresszus volt. Ennek szervezője Tavasi Lajos pesti evangélikus gimnáziumi tanár volt. Ő állt élére a forradalmi magyar pedagógus tábornak. Követelték, hogy az iskolákat vegyék ki az egyházak kezéből és szervezzék meg az állami népoktatást. Követelték, hogy a tanítót az állam fizesse, ne legyen köteles harangozói és kántori funkciókat ellátni. A forradalom elbukott, így a világi jellegű népoktatás megvalósítására nem kerülhetett sor.

Eötvös második minisztersége alatt, 1868-ban került újra napirendre a népoktatás kérdése. Az Eötvös által előterjesztett népoktatási javaslat alapján elfogadott népoktatási törvény azonban messze elmaradt az 1848-ban felvetett gondolatoktól. Az 1868 évi XXXVIII. tc. ugyan- is már nem érvényesítette azt a jellegzetesen polgári de- mokratikus követelést, amelynek célja az iskolák és az egyházak szétválasztása. Az oktatás alapvetően egyházi jellege és felemás, feudálkapitalista jellegű állami ellenőrzése, irányítása nagyon jól megfért egymással.

Bár az 1868. évi XXXVIII. tc. előírta a kötelező népoktatás bevezetését, végrehajtása súlyos akadályokba ütközött, amelyek a kötelező népoktatás érvényrejutá- sát lehetetlenné tették.

Mint tudjuk, hazánk a XIX. század második felében súlyos gazdasági és kulturális elmaradottság képét mu- tatta. A törvényhozók önmagukkal kerültek ellentmondás- ba - mivel a végrehajtás előfeltételeit nem teremtték meg. A munkásosztály és szegényparasztság ugyanis olyan nyomorban élt, hogy a 8-10 éves gyermekek munkábaállí- tása a család számára létszükségletet jelentett. Így adódott elő az a helyzet, hogy a tanköteles gyermekek közül kb. "egy millió nem részesült semmiféle oktatás- ban".^{6/}

A tankötelezettség végrehajtásának másik nagy aka- dály a tanítóhiány, az iskolák elégtelensége, az isko-

laépületek alkalmatlansága volt;

A kedvezőtlen iskolaviszonyok "gyümölcse" volt az osztatlan iskolarendszer. Az osztatlan iskolában a tanító kénytelen volt egy tanteremben egyszerre több osztályt foglalkoztatni, 60-100, nemritkán 200 különböző koru és nemü tanulót egyszerre nevelni, tanítani, fegyelmezni.

A hivatalos kormányjelentés szerint 1911-ben a 16.455 elemi népiskola 63 százaléka, szám szerint 10.357 osztatlan volt.^{7/}

A kor haladó erői világosan látták, hogy a "kettős kezelés" alatt álló iskolák helyzete milyen szomorú képet mutat. Sem az egyháznak, sem az államnak nem volt érdeke, hogy a kelletténél több tudást hintsen el a nép között. Az egyházi iskolák azonban még az állami iskoláknál is szomorubb képet mutattak. Már a tanítóképzés feltételei is rosszabbak voltak. Az 1906. évi statisztikai évkönyv adatai szerint Magyarországon 83 tanítóképző működött. Ebből 55 felekezeti, 27 állami és egy társulati volt. A felekezeti és állami képzők közötti különbséget jól illusztrálja az a tény, hogy amíg az állam tanulónként egy évre 664 koronát fenntartási költséget, addig az egyház 368 koronát juttatott.^{8/}

Az anyagi ráfordítások csekély mértéke folytán az egyházi iskolák épületeinek állapota, felszereltsége siralmas képet mutatott. Ha ehhez hozzátesszük, hogy az

elemi népiskolák közül

felekezeti jellegű volt	12.073	73.4 %
állami jellegű volt	2.744	16.7 %
községi jellegű volt	1.333	8.1 %
magán jellegű volt	303	1.8 % ^{9/}

el tudjuk képzelni, milyen volt a dolgozó tömegek oktatásának a helyzete ebben az időben.

A Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete ^{10/} - melyben a kor haladó szellemű pedagógusai tömörültek - programjában az első helyen követelte az iskolák államosítását. Később ezt a programot támogatta az Állami Tanítók Egyesülete ^{11/} is. A pedagógus folyóirat, az Új Korszak 1910 október 14-i számának fejlécén ez a jelmondat olvasható: "Követeljük az iskolák államosítását, minden felekezeti tendenciának az iskolából való kizárását, a tanítók, tanárok gazdasági helyzetének gyökeres javítását". ^{12/} A Békés megyei Általános Tanítóegyesület 1913 május 21-én tartott közgyűlése határozatban követelte az iskolák államosítását, és azt, hogy a hittant az iskolából az egyház körébe utalják át. Ezzel a határozattal a vidék is hitet tett a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete programja mellett. Példája nyomán az államosításra vonatkozó követelést 21 megye tanítóegyesülete tette magáévá. ^{13/}

E példák tanúsága szerint a magyar pedagógusok legjobbjai már az első világháború előtt szembefordultak a közoktatás elmaradottságával. A szocialista tanító-

mozgalomba tömörült pedagógusok követelték az oktatás államosítását, a néptömegek kulturális színvonalának radikális növelését, a pedagógusok helyzetének gyökeres javítását.

A Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt gyökeres és átfogó intézkedések kezdődtek az egész magyar iskola-rendszer megváltoztatására, a felnőtt dolgozó tömegek művelődési színvonalának növelésére, az állam és egyház szétválasztására, az oktatási anyag korszerűsítésére.

1919 március 29-én jelent meg a Forradalmi Kormányzótanács XXIV. számú rendelete az iskolák államosításáról. Ezzel valóra vált az, amiért a haladó pedagógusok legjobbjai évtizedeken keresztül harcoltak. A rendelet kimondja:

"1. §. A Magyarországi Tanácsköztársaság az oktatás ügyét állami feladatnak tekinti. Ehhez képest a Tanácsköztársaság valamennyi nem állami nevelési és oktatási intézetet saját kezelésbe veszi át. Az intézetek céljaira szolgáló minden ingatlan és ingó vagyon a kormányzótanácsi rendeletnek az alapján köztulajdonná válik".

"2. §. A Tanácsköztársaság a munkásság művelődésének emelésére minden eddiginél nagyobb szabású oktató és nevelő munkát szándékozik végezni..."^{14/}

A rendelet megjelenése után április 12-én és 18-án jelent meg a Közoktatásügyi Népbiztosság 7. és 10. sz.

rendelete az államosítás végrehajtásáról. E rendelettel szinte azonnali lehetőség nyílt az osztatlan iskolák megszüntetésére. Az egy községben lévő felekezeti iskolákat ugyanis a rendelet értelmében többtanítós osztott iskolává vonták össze. Így vált lehetővé, hogy május 2-ára több mint 1.500 községben megszűnt az osztatlan iskola.^{15/}

A Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt nemcsak az államosítás kérdését oldotta meg, hanem az oktatást is új alapelvekre helyezte: a hat osztályos népiskola helyett bevezette a 8 osztályos kötelező oktatást. Ezzel a Magyar Tanácsköztársaság megteremtette a nyolc-osztályos kötelező ingyenes népiskolát, általános iskolának ösét. A népiskola mellett az azonos korú tanulók számára szolgáló polgári iskolát és gimnáziumi osztályokat eltörölte.

A nyolc osztályos elemi iskolára négy osztályos középiskolát épített, célul tűzve ki a tankötelezettség 18 éves korig való kiterjesztését. A középiskola egységes műveltséget adott, a szakiskolák egyenlő rangúak voltak a középiskolákkal. Mélyreható változtatásokat rendelt el a közoktatásügyi népbiztosság az iskolák tantervi anyagára nézve is. Mindenekelőtt a történelmi tananyagot alakította át. A latin iskola privilégiumának megdöntése céljából megszüntette a klasszikus nyelvek kötelező oktatását. Arra törekedett, hogy

a technikai műveltség anyagát az általános műveltségi anyag szerves részévé tegye. Eltörölte az iskolában a vallásoktatást, a tananyagot a tudományos szemlélet alapjára helyezte. A pedagógusokat átképző tanfolyamok segítségével igyekezett alkalmassá tenni az új iskola számára.

A Magyar Tanácsköztársaság fennállásának néhány hónapja alatt gyökeres intézkedéseket hozott a magyar művelődésügy elmaradottságának megszüntetésére és példát mutatott a dolgozó nép ügyét szolgáló iskolaszervezet megteremtésére. A Tanácsköztársaság iskolaszervezete megvalósította a haladó iskolarendszer minden követelményét, valóra váltotta a legjobb magyar pedagógusok elképzeléseit.

A Magyar Tanácsköztársaság megdöntésére szövetkezett a hazai reakció és a nemzetközi imperializmus. A külföldi imperialista erők segítségével uralomra jutott ellenforradalmi rendszer eltörölte a Tanácsköztársaság oktatásügyi reformintézkedéseit. A fehérterror első áldozatai között haladó pedagógusok is voltak. Olyanok, mint Velinszki László, aki a közoktatásügy terén Fejér megyében jelentős forradalmi változásokat hajtott végre. A haladó pedagógusok tömegei váltak állástalan-ná, kerültek börtönbe amiatt, mert segítették és támogatták a Tanácsköztársaság művelődéspolitikáját.^{16/}

Megvizsgálva a feudálkapitalista Magyarország iskolarendszerét azt látjuk, hogy az már a tankötelezett-

ségi kor derekán három részre szakadt. Tízéves koruktól kezdve a gyermekek háromfajta iskolában folytatták tanulmányaikat. A gyermekek 75 %-a a 4. osztály után a népiskolában, 18 %-a a polgári iskolában, 7 %-a pedig gimnáziumban tanult tovább.^{17/} E három iskolafajta először is abban különbözött egymástól, hogy mire képesített. A népiskolai bizonyítvánnyal rendelkező gyermek semmiféle felsőbb iskolába nem iratkozhatott be, ennek az iskolának nem volt képesítő jellege. A polgári iskola 4. osztályát elvégző 14 éves gyermek beiratkozhatott olyan középfoku iskolákba, amelyekben olyan korlátozott érvényességű érettségi bizonyítványt kapott, amellyel az egyetemre már nem lehetett beiratkozni. Csak a gimnázium IV. osztályát elvégző 14 éves gyermek kapott olyan bizonyítványt, amellyel minden pályára és minden magasabb tanulmányra nyitott gimnázium felső osztályába léphetett.

Az iskolarendszernek ez a háromfelé szakadása pontosan követte a Horthy-rendszer társadalmi osztálytagozódását, Ezt az összefüggést Földes Ferenc mártir pedagógusunk megdöbbentő adatokkal igazolta "A munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon" c. munkájában. Kimutatta, hogy a különböző iskolafajtákba beiratkozott tanulók szociális megoszlása az uralkodó osztályok művelődési monopóliumáért, az ellenforradalmi rendszer népellenes oktatáspolitikáját bizonyítja.

Az iskolák osztályjellegét jól dokumentálja Földes Ferenc marxista elemző munkája. Földes statisztikai adatokkal bizonyította azt, hogy Magyarországon az uralkodó osztályok a munkásság és parasztság számára iratlan, de könyörtelen numerus.clausust valósítottak meg az iskoláztatás területén. Sem a középiskolákba, sem a felsőoktatási intézményekbe bekerülő tanulók származási megoszlása nem tükrözte a különböző társadalmi osztályok számarányát, hanem az uralkodó osztályok monopóliumát mutatta.

Amíg a szegényparasztság a lakosság 35 %-át tette ki, a középiskolában tanuló gyermekeiknek aránya 1.3 % volt. A munkásság a lakosságnak 21.4 %-át tette ki, a középiskolai tanulók között azonban csak 3.8 % volt a munkás származásu. A birtokos osztály aránya 18.8 % volt, ugyanakkor a középiskolások 12.2 %-a birtokos osztályból származott. A polgárság aránya 26.8 % volt, de a középiskolások 28.7 %-a volt polgári származásu.^{18/}

A szegényparasztság és munkásság együttesen a lakosság 56.4 %-át tette ki, a főiskolákon, egyetemeken gyermekeik 5.4 %-a tanult. A birtokos osztály és polgárság részesedése a lakosságban 43.6 %, a felsőoktatásban 94.6 %.^{19/}

A szegényparasztság gyermekeinek iskolába jutására igen jellemző volt a következő, Földes Ferenc által készített statisztika:

polgáriba járhatott minden	141-ik
középiskolába	" 478-ik
képzőbe	" 2.093-ik
felsőkereskedelmibe	" 6.028-ik
Felsőmezőgazd.iskolába	" 80.792-ik. ^{20/}

Földes Ferenc marxista elemzése elkerülhetetlenül forradalmi következtetéshez vezetett: kimondta, hogy "a szegény néprétegek kulturkérdése kulturális sikon nem oldható meg. Kulturális sikon még a legmesszebbmenő eszközökkel is /mint a teljes ingyenesség, erős foku általános segélyezés stb./ csak csekély eredmények érhetőek el. Tehár marad a társadalmi megoldás, melynek olyan helyzetet kell teremtenie, hogy a szegényparaszt és munkásrétegek társadalmi arányuknak megfelelően részesüljenek kulturában".^{21/}

Az ellenforradalmi rendszer 25 éves uralma tehát lényegében a haladásellenes eszmék konzerválására, a néptömegek művelődésének megakadályozására szolgáló iskolarendszert alakított ki. Ebben vezető szerepük volt az egyházaknak. Az egyházaknak az oktatás terén betöltött döntő szerepét jól dokumentálják az iskolák szerinti megoszlásra vonatkozó adatok:

Az elemi iskolák megoszlása 1938-ban:

állami	1.287
községi	827
társasági	11
magán	131
egyházi	4.643

A gimnáziumok megoszlása:

Polgári iskolák megoszlása:

állami	69	143
városi	12	98
egyházi	87	105
társasági, magán	6	21 ^{22/}

A dolgozó tömegek tanulására szolgáló népiskolák helyzete, felszereltsége, anyagi ellátottsága nagyon elmaradott volt. Ezt az elmaradottságot mutatja, hogy 1925-ben a népiskolák közül:

egytanítós iskola	49,5 %
kéttanítós	24,3 %
háromtanítós	7.9 %
négytanítós	5.3 %
öttanítós	13.0 % volt. ^{23/}

A rendszer által, Klebelsberg Kuno minisztersége alatt felállított 5 ezer népiskola létrehozásának célja sem elsősorban a tömegek műveltségi színvonalának emelése, hanem a rendszer politikai céljainak szolgálata, a sovíniszta és a vallásos nevelés volt. "A népiskolákkal utána megyünk a tanyai népnek és visszük utána a vallási és nemzeti gondolatot..."^{24/} írja Klebelsberg Kuno vallás és közoktatásügyi miniszter. A népiskolai oktatás helyzete azonban ezután is elmaradott volt. Hóman Bálint 1937- május 8-i képviselőházi beszédében az elemi népiskolák helyzetéről a következőket állapítja meg: "...Az elemi népiskola kérdésében teljes mértékben el kell ismernem, hogy egyrészt még ma is igen nagy bajok

vannak az iskolák zsúfoltsága, iskolák hiánya, valamint ócska, romlott és alkalmatlan épületek miatt, másrészt igen nagy nehézséget okoz a tanyavilág iskolával való ellátatlanságában nyilvánuló helyzet... Különösen rá kell itt mutatnom az északkeleti vármegyékre, ahol Szabolcs, Szatmár megyékben és a szomszédos vidékeken a legszomorubb állapotok vannak: az iskolától kilométerekre fekvő kis tanyákon igen sok beiskolázatlan gyermek van."^{25/}

A tervbe vett, de meg nem valósított nyolcosztályos népiskola törvénytervezetének miniszteri indokolása leszögezi: "A népiskola egész belső életének, nevelő és oktató munkájának középponti gondolata és legfőbb feladata csakis a nemzeti érzés és a vallás-erkölcs kimerithetetlen forrásaiból táplálkozó maradandó értékű nemzetnevelés lehet... a levante intézménnyel karöltve az új népiskola nemcsak a szorgalmi idő alatt, hanem az egész iskolai évben, tehát megszakítás nélkül kilenc éven át érvényt szerez a vallás parancsainak és az iskola fegyelmi szabályainak".^{26/}

Az illegalitásba szorult MKP továbbra is szorgalmazta a magyarországi oktatási helyzet gyökeres megváltoztatását, meg nem szűnő harcot folytatott a tanszabadságért, a dolgozók művelődéséért, az ifjúság jobb és szebb életéért, s feltárta a magyar ifjúság helyzetét.

A szegénysorsú iskolás gyermekek helyzetét jellemzi az illegális Vörös Ujság egyik 1921. évi száma.^{27/}

Leírja, hogy az amerikai vöröskereszt magyarországi ki-
rendeltsége egy budapesti iskolában 540 gyermeket kérde-
zett meg azzal kapcsolatban, hogy mit ettek reggelire.
A megkérdezett 540 gyermekből kettőszáz aznap nem evett.
Több mint száz tanuló naponta csak kétszer, közel száz
pedig csak napjában egyszer kapott élelmet.

A fokozódó gyermekbűnözés fő okait a Katolikus Pat-
ronage Egyesület Fiuotthonának 1922-ben a vallás és köz-
oktatásügyi miniszterhez küldött feljegyzése a nagy
munkanélküliségben, az éhségben, a túlszűkített lakásokban,
a lakáshiányban, a felügyelet, az ellenőrzés, a nevelés
és iskolázottság hiányában jelölte meg.^{28/}

Amikor Magyarországon egy osztatlan iskolában egy-
egy tanítóra 100-200 gyermek jutott, Hóman Bálint azt
bizonygatta, hogy Magyarországon "intellektuális tulter-
melés" van. "Tanköteles van Magyarországon körülbelül
160.000- 180.000 évente. A középfoku iskolákba kerül
ezek közül az elsőfokon 35-40.000 tanuló. A 35-40.000
középfoku iskola tanulói közül körülbelül 10-12.000
megy évenként felsőtagozatra, mégpedig ezek közül kerek
számban 2.000 a tanítók és tanítónők száma, akik évente
az 59 tanítóképzőből kikerülnek. A főiskolai diplomások
száma évente 4-4.500.

Ikyen körülmények között azt hiszem igen indokolt
az az aggodalom, amely ezzel az intellektuális tulter-
meléssel szemben mutatkozik."^{29/}

A "tultermelt", állástalan fiatal értelmiségiek

szívesen vállaltak volna munkát a népiskolákban. A miniszter azonban arról nem nyilatkozott, miért nem gondoskodott a népoktatás helyzetének javításáról, miért nem biztosították a szükséges tárgyi feltételeket és pedagóguslétszámot a népoktatás számára. A magyar népoktatásnak átfogó, demokratikus reformra volt szüksége. Ennek a megvalósítása azonban nem volt lehetséges a társadalmi rend változása nélkül.

II.

Az egységes iskolarendszer megvalósításának első lépései.

1945 fordulópont volt hazánk történetében. A szovjet hadsereg kiűzte hazánkból a német fasiszta megszállókat, szétzúzta a magyar fasizmus államgépezetét, s lehetőséget teremtett az ország demokratikus fejlődésének kibontakozásához. A tömegek forradalmi aktivitása által létrehozott helyi forradalmi szervek, majd a központi államhatalom megszervezésével megvalósult a munkásság és parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája, amelynek első feladatai között szerepelt a földosztás, az ország gazdasági életének helyreállítása, a dolgozó tömegek alapvető demokratikus jogainak biztosítása. A nemzeti felemelkedés programját az illegalitásból kilépő Magyar Kommunista Párt dolgozta ki s hirdette meg a Debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlésen. A

program megvalósításának biztosítója a pártnak a kormányban való részvétele, a munkásság és a dolgozó parasztság tömegeinek forradalmi aktivitása volt.

A felszabadulás a művelődés terén is új korszakot hozott hazánk történetében: megnyitotta az utat a mult káros örökségének felszámolásához, az uralkodó osztályok műveltségi monopóliumának megszüntetéséhez, a dolgozó tömegek kulturális felemelkedéséhez. E lehetőségek következetes megvalósításának alapfeltétele volt a kizsákmányoló osztályok politikai és gazdasági erejének felszámolása, a reformok gazdasági és politikai feltételeinek biztosítása. Csak a proletárdiktatura megvalósítása biztosíthatja egy tartalmában következetes tudományos alapokon álló, formájában pedig következetesen nyílt, minden zsákutcát kiküszöbölő, a dolgozó tömegek kulturális felemelkedéséhez az egyenlő jogok mellé egyenlő lehetőségeket is nyújtó oktatási rendszer tényleges megvalósítását.

A demokratikus forradalom kibontakozása azonban már kezdetben is törvényszerűen felvetette az iskola-rendszer demokratizálásának szükségét. A fasizmus maradványainak kiküszöbölésével, az iskola szellemének megváltoztatásával együtt jelentkezett az iskolaszervezet megváltoztatásának igénye is. A demokratikus pedagógusok, a népi forradalmi szervek, a nemzeti bizottságok, a koalíciós pártok sürgették az iskolarendszer átszervezését, a "kulturális földosztást".

Az iskolarendszer demokratikus átalakításának követelményét a Magyar Kommunista Párt és a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok már a kezdetben programjukba foglalták. Ismeretes, hogy a Függetlenségi Frontnak, az egész társadalmi átalakulásnak a Magyar Kommunista Párt volt a vezető ereje. A párt egyesítette a munkásosztályt, a dolgozó parasztságot, a hazafias értelmiséget és a városi kispolgárságot, tehát a nép többségét, a népi demokratikus rend megszilárdításáért folyó küzdelemben.^{20/}

A párt programtervezete a köznevelés számára kezdetben olyan reális, megvalósítható célokat és feladatokat tűzött ki, melyek a demokratikus forradalom megvalósítására és ennek védelmére szolgáló erőfeszítéseket is figyelembe vették. Ezért kezdetben a párt programja nem tartalmazta az iskolák államosításának, az iskolai vallásoktatás kérdésének a felvetését, a materialista szellemű nevelés követelését. A fasiszta, sovíniszta szellem felszámolása, a demokratikus iskola megteremtése volt az első nagyszabású program az ellenforradalom köznevelésének megváltoztatására, amelynek hagyatékai a konzervatív klerikális nevelés és a fasizmus nyomai voltak az iskolában. Ezzel magyarázható az, hogy a Kommunista Párt Központi Bizottságának 1944 október 2-i programtervezete az "államhatalom és az egyház teljes mértékű kettéválasztását gazdasági, társadalmi és kulturális téren egyaránt" legközelebbi feladatok között

Jelöli meg, az oktatás teljes ingyenessége, az iskola-hálózat fejlesztése, a nemzetiségek megfelelő számú iskoláinak kiépítése és az oktatás tartalmának új szellemi és pedagógiai alapokra helyezése mellett.^{34/} A

Magyar Kommunista Pártnak a felszabadulás után közvetlenül megjelent programtervezete a művelődésügy kérdésében a következőket tartalmazta: "A sajtóból, a kultúrából, a közéletből ki kell küszöbölni a fasiszta mételyt, a népellenes szellemet, a faji és nemzeti gyűlöletet".^{32/} A párt a Tanácsköztársaság hagyományainak megfelelően célul tűzte ki a köznevelés demokratikus reformját és annak megvalósítása érdekében széleskörű társadalmi-politikai mozgalmat indított.

Az MKP III. kongresszusa közoktatásunk demokratizálása érdekében követeli "az általános iskola kiépítésének meggyorsítását, egységes állami tankönyvek kötelező használatát az összes iskolákban, az értelmiség megújítását a parasztság és munkásság soraiból, egész kulturánk és művelődésügyünk átformálását demokratikus, népi szellemben".^{33/}

Az oktatásügy demokratikus reformját a Szociáldemokrata Párt programja is feladatul tűzte ki. Ez a párt is követelte a nyolcosztályos egységes kötelező népoktatást, a tanítás ingyenességét, az iskoláztatás és nevelés állami feladattá emelését, úgy, hogy a felekezeti iskolák tanterve és tananyaga legyen azonos a községi és állami iskolákéval.^{34/}

A Nemzeti Parasztpárt 1945-ben kiadott "Kiskátéja" a közoktatással kapcsolatban leszögezi: "Legfontosabb feladat népünk általános műveltségének emelése. Ezért kötelezővé kell tenni a nyolcosztályos népoktatást. Ennek az alsó négy osztálya megfelel tananyagában is az elemi iskolák tananyagának. Ezt mindenkinek el kell végezni". Az erre épülő négyosztályos középiskola pedig mindenki számára biztosítsa az egyetemre való beiratkozás jogát. Az ingyenes oktatás mellé internátusokat, lakást, élelmet és ruhát is biztosítani kell az arra rászorulóknak.^{35/} A Nemzeti Parasztpárt köznevelési tervei a Márciusi Front programját követték, szorgalmazták a parasztság művelődését, parasztkollégiumok létesítését, a vidék fiataljainak tanulását.^{36/}

A Független Kisgazda Párt is egyetértett az általános iskola gondolatával. Ezt tükrözi a párt 1947. évi programja, amely kimondja, hogy "az új magyar műveltségnek... a legszélesebb népi rétegekre kell felépülnie és oktatási alapja az általános iskola". Fontosnak tartja az általános iskolához szükséges tanárok kiképzését, az oktatási színvonalban mutatkozó színvonalbeli különbség megszüntetését.^{37/}

A Kisgazdapárt oktatásügyi reformtervének alapjait haladó pedagógusok, baloldali értelmiségiek dolgozták ki, a kommunistákkal együtt még a felszabadulás előtt. Végleges formájában Ortutay Gyula dolgozta ki, "Új magyar köznevelés" c. tanulmányában.^{38/} Az általános iskola megszervezésének egyik irányítója is Ortutay volt, aki 1947-

ben közoktatásügyi miniszter lett. A terv megvalósításának ellenzői ^{között} viszont a kisközpárt jobbszárnyán tömörült s az egyházi reakcióval szövetkezett politikusokat is ott találhatjuk. A reformterv az egységes alapfokú iskola kiépítését 18 éves korig, kötelező oktatás bevezetését, ingyenes, progresszív adó útján fedezett oktatást a nevelői státus rendezését is tartalmazta.^{39/}

A Magyar Kommunista Pártnak az a politikája, mely a népi demokratikus forradalom első szakaszában a mult káros örökségének felszámolására irányult, az oktatásügy területén a világnézeti harc helyett a közoktatás színvonalának egységes emelését szolgáló új iskolafajta megteremtését tűzte ki első feladatul, a széles dolgozó tömegek támogatására, a haladó pedagógusok együttműködésére számíthatott.

Horváth Márton a koalíciós pártok oktatásügyi programjainak elemzése alapján megállapítja, hogy néhány alapvető szervezeti kérdésben a koalíciós pártok egységes álláspontra helyezkedtek, és együttesen sürgették azok megvalósítását. Ilyen kérdések voltak

" a/ A tankötelezettségi korhatár felemelése, az általánosan képző 8 osztályos iskola megteremtése a lehető legsürgősebben, Az általános iskolák kiépítése éppen a fizikai dolgozók gyermekei számára nyújtott magasabb műveltséget.

b/ A felnőtt korú dolgozók számára iskolarendszerű oktatás biztosítása, amely ebben az időben közvetlenül szolgáltatta a szó teljes értelmében a művelt-

ségi monopólium felszámolását. Ma már historikum, de valaha forradalmi előrelépés volt a szakérettségi vizsgára előkészítő tanfolyamok megszervezése.

c/ Egyetértés volt abban is, hogy az új középiskola egyetlen szelekciós elve a tehetség, a rátermettség lehet, s minden dolgozó osztály tehetséges fiainak helyet kellett kapniuk a középiskolákban.

d/ Az iskolák oktatási-nevelési színvonalának emelése, az általános iskolák kiépítése szempontjából elkerülhetetlen államosítás a magyar társadalom tulnyomó többségének egyetértésével és támogatásával találkozott." 50/

A közoktatásügy elavult szervezetének reformja kérdésében számos elképzelés, tervezet, hozzászólás született röviddel a felszabadulást követően. Kemény Gábor 5-7 évig kötelező óvodát, 7-14 évig egységes alapfokú iskolát és négy éves egységes középiskolát javasolt. 51/

Ortutay Gyula és Baróti Dezső javaslata négy éves elemi- és négy éves középiskolára tagolta a kötelező nyolc éves oktatást. 52/

Németh László a Nemzeti Parasztpárt felkérésére ^{irt} tanulmányában azt javasolta, hogy a kötelező iskoláztatás korhatárát 18 éves korig kell felemelni. Terve szerint a hat osztályos elemiit kövesse az ipari, mezőgazdasági, adminisztratív és értelmiségi jellegű középiskola, ahol a közös műveltségi anyagon kívül különböző szakművelődési anyag is legyen. A gyengébb tanulók számára háromosztá-

lyos ipari és mezőgazdasági szakelemi javasolt, a hatosztályos népiskola után.^{43/}

Gárdos Dezső a nyolc osztályos egységes alapfoku oktatásban, elsősorban a gyermekközpontuságot, a cselekvő oktatást biztosító munkaiskolai módszert tartotta a legfontosabbnak.^{44/}

Az iskolareform gyakorlati megvalósításának egyik döntő tényezője a Pedagógus Szakszervezet volt, amelynek központi vezetősége szoros kapcsolatban állt a Magyar Kommunista Párttal. A szakszervezet népszerűsítette a reform gondolatát a pedagógusok között, mozgósította a nevelőket a reformtervek kialakításában és a reform végrehajtásában való aktív részvételére. 1945 áprilisában a központ körlevélben szólitotta fel a helyi szervezeteket, hogy dolgozzanak ki tervezeteket, javaslatokat az iskolarendszer demokratikus átalakítására.^{45/} Sok helyen javaslatokat állítottak össze a reform tartalmára és gyakorlati intézkedéseire.

Horváth Márton ismerteti a debreceni pedagógusok javaslatát, amely az oktatásügy minden területére kiterjedő radikális reform részletes tervét tartalmazta. Többek között egységes, nyolc osztályos alapfoku oktatás bevezetését javasolták, amelynek felső két osztálya ipari és mezőgazdasági képzést is nyújtott volna. A középfoku iskolát 6 évfolyamra tervezték. A szegedi pedagógusok 1945 júniusában 8 osztályos általánosan kötelező alapfoku oktatás tervét vázolták. A Csanád megyei nevelők is hasonló ja-

vaslatot tettek.^{46/}

A pedagógusok egyéni javaslatokat is készítettek a reform szükségességéről. A VKM-be 1945 áprilisába érkezett aláírás nélküli reformterv-vázlat például azt javasolja, hogy az általános oktatást egybe kell kötni az ipari jellegű alapképzéssel, illetve a fizikai munkát be kell vezetni a középiskolában is.^{47/}

Az iskolareform tehát kezdettől fogva a művelődési osztálymonopóliumok lebontását biztosító iskolarendszert, a dolgozó tömegek művelődési színvonalának emelését jelentette mind a különböző demokratikus pártok, mind a pedagógusok körében. A dolgozó tömegek pedig a földreform mellé a kulturális földosztás megkezdését az iskolareformtól várták.

A köznevelés reformtervét a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Kovács Máté parasztpárti osztálytanácsos - későbbi államtitkár - és baloldali pedagógusokból álló munkatársai készítették el, 1945 nyarára. A tervezetet az Országos Köznevelési Tanács adta ki, sokszorosított formában. A tervezetet Horváth Márton monográfiájában részletesen ismerteti. A tervezet tartalmazta a régi oktatási rendszer kritikáját és felvázolta egy "új, izig-vérig demokratikus, minden tekintetben korszerű és velejéig magyar köznevelés" rendszerére vonatkozó elképzeléseket. A tervezet figyelembe vette a társadalmi szervezetek korábbi javaslatait is.

A tervezet a tankötelezettséget 14 éves korig terjesztette ki. Az egységes 8 osztályos iskolát ez a tervezet eredeti formájában még nem tartalmazta, 4 éves alapfoku és 4 éves népi középiskola kötelezővé tételét javasolta, különálló szervezetben. A későbbiek során döntöttek az egységes szervezetben működő 8 osztályos általános iskola mellett. A tervezet, majd az annak alapján kialakított végső terv nem a 8 osztályos népiskola általánossá tételét javasolta, hanem új, magasabb műveltséget nyújtó iskolát, a polgári iskola és a gimnázium I-IV. osztályának egyidejű megszüntetésével. A tervezet az óvodáktól az egyetemig, a nevelőképzéstől a tanügyigazgatásig egész oktatási életünk demokratikus átszervezését tartalmazza. Horváth Márton értékelését elfogadva megállapíthatjuk, hogy "Kovács Máté és munkatársainak elképzelései messze túlszárnyalták a minisztérium más vezetőinek terveit, s alapul szolgálhattak egy demokratikus iskolareformnak".^{48/}

A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium felső vezetése kezdetben nem állt az iskolarendszer megváltoztatásának gondolata mellé. Az Ideiglenes Kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere gróf Teleki Géza volt. Teleki aktív szerepet vállalt a Horthy-féle átállási kísérlet előkészítésében, majd tagja lett a Horthy által október 1-én Moszkvába küldött fegyverszüneti bizottságnak. A felszabadított Magyarország területére visszatérve a Debreceni Nemzeti Bizottság delegátusaként került az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, amely a kormány tagjává választotta. Teleki, a Magyar Kommunista Párt által vezetett haladó baloldali közvéleménnyel szemben, amely átfogó gyökeres reformot sürgetett, a lassúságot és a fokozatosságot hangsúlyozta. Ezzel lényegében szembehelyezkedett a népi demokratikus forradalom követelményeivel. "Osztályharcból nem lesz magyar művelődés - írta programadó cikkében - de nem is lesz demokratikus Magyarország. A magyar művelődés alapja az, hogy egyforma részese kell legyen a nemzetnek minden tagja". A nevelési célok között első helyre helyezte "...az anyagiak fölé helyezett hitet...", "...az örök emberi megismerésvágy ismert határok közé szorítását, a vallás és a hit ápolását".⁴⁹ Halogató politikája arra irányult, hogy elodázza a tankönyvek felülvizsgálatát, a reakciós tanügyi vezetők igazoltatását, a pedagógusok demokratikus szellemű átképzését és különösen az iskolarendszer megváltoztatását.

A Szabad Nép 1945 április 13-i száma beszámol a Budapesti Nemzeti Bizottság üléséről. Az ülésen Kállai Gyula rámutatott a Teleki által vezetett Közoktatásügyi Minisztérium munkájának reakciós jellegére. Javasolta, hogy "forduljon felhívással a Budapesti Nemzeti Bizottság a közoktatásügyi miniszterhez, hogy haladéktalanul állítsa fel a közoktatásügyi tanácsot és ennek segítségével dolgozza ki a magyar közoktatás reformját..."

Ugyanott Darvas József is hangoztatta: "átfogó és általános reformra van szükség, amely évtizedes program adását jelenti, de amelyet halogatni egy pillanatig sem szabad". Az iskolareform ügyét a Magyar Kommunista Párt és a baloldali erők olyan követelésekkel együtt vetették fel, mint az oktatásügy terén meghuzódó reakció ellen hozott intézkedések, a fasiszta tankönyvek bevonása, egységes, demokratikus tankönyvek bevezetése, a pedagógusok átképzésének azonnali elkezdése, a reakciós tanügyi vezetők leváltása, stb.

A Szabad Nép 1945 április 6-i száma "Tiszta katedrát!" című cikkében követeli az oktatás szellemének demokratizálását, a reakciós iskolaigazgatók leváltását, Rámutat, hogy Teleki "szellemi életünk megtisztításának, demokratizálásának tilalomfát állít". A Szabad Nép 1945 április 15-i száma a követelések megismétlése mellett hirt ad arról, hogy a Pedagógus Szakszervezetbe tömörült haladó pedagógusok "a felszabadulás első pillanatától

kezdvé követelték a közoktatásügy egész terén végigvornuló, gyors reformok végrehajtását". Hasonló követeléseket találunk a Népszava és a Szabad Szó 1945. évi számaiban. Darvas József "Közoktatásügyi uborkaszezon" című cikkében /Szabad Szó, 1945 július 22/ a gyökeres, átfogó iskolareform kérdését az új magyar demokrácia legfontosabb feladatának tartja a földreform és a gazdasági ujjaépítés mellett. Hangsúlyozza, hogy a demokratikus pártok egymás után közlik reformterveiket, de a kultuszminiszter nem tesz semmit azok végrehajtására. Követeli, hogy Teleki a reform munkálatait sürgősen kezdje el, s a reform bevezetéséig is fordítson gondot a tehetséges szegény gyermekek tanulásának segítésére, az esti tanfolyamokra, a munkás és parasztfőiskolák szervezésére, stb.

A Népszava 1945 február 20-i számában ismerteti Szakasits Árpád beszédét, amely szerint a demokrácia eszméjének "át kell hatnia... a kultúra minden intézményét, elsősorban az iskolákat, mert új nemzedéket akarunk nevelni, nem leventéket és csizmás nyilasokat, hanem szabad hazánk szabad polgárait..."

A reform megvalósítását kimondó /6650/1945 M.E./ rendelet megjelenését tehát a Magyar Kommunista Párt és a Függetlenségi Frontba tömörült baloldali pártok követelése, a közvélemény nyomása segítette elő. Ez jól tükröződik a vallás és közoktatásügyi miniszter által aláírt indokolás szövegében is: "A demokratikus pártok valamennyien kifejezték azt a kívánságukat, hogy

oktatásunk alapja az iskolaköteles korban /hat-tizennégy év/ egy egységes nyolcosztályos iskola legyen. Az Országos Köznevelési Tanács a demokratikus pártok kívánságainak megfelelően elkészítette az "általános iskolának" elnevezett új iskolatípusnak az első és ötödik osztályára irányuló tantervét, és azt javasolta, hogy ezt az iskolatípust már az 1945-46. iskolai évben vezessék be.

Az általános iskola szervezésével azonban módosítani kell mind a népiskolára, mind a polgári iskolára, illetőleg gimnáziumra vonatkozó jogszabályokat. Az új iskolatípusra való áttérés igen sok részletkérdés szabályozását teszi kívánatossá, ezért jogalkotási szempontból az látszik a legjárhatóbb utnak, hogy a minisztérium rendelettel hatalmazza fel a vallás és közoktatásügyi minisztert az általános iskola megszervezésére és az iskola kiépítésével kapcsolatos jogszabályok kiadására^{59/}. Az előterjesztést augusztus 14-én írta alá Teleki.

A Minisztertanács 1945 augusztus 15-i ülése az előterjesztett szöveget elfogadta. A 6650/1945 ME. sz. rendelet kimondta, hogy "a népiskola I-VIII és a gimnázium, illetőleg a polgári iskola I-IV. osztályai helyett "általános iskola elnevezéssel új iskolát kell szervezni", és hogy az iskolaszervezet végrehajtásával kapcsolatos tennivalókat a vallás és közoktatásügyi miniszterre ruházza.^{51/}

Ezzel a rendelettel tehát az Ideiglenes Nemzeti Kormány életre hívta az általános iskolát, a következetesen demokratikus iskolarendszer alapját, a kezdetét vehette az új iskola megszervezése.

Horváth Márton monográfiájában kifejti azt az álláspontját, hogy a rendelet sürgős kiadása és az alapos előkészületek, a részletkérdések kimunkálásának hiánya folytán az általános iskola létjogosultságának tartalmi vitája tulajdonképpen a kormányrendelet után kezdődött el. A rendelet kiadását semmiképpen sem tarthatjuk korainak, elhamarkodottnak. A népi demokratikus kulturforradalom kibontakozásának kezdetén - ugyanugy mint pl. a Tanácsköztársaság iskolaszervezeti intézkedései során - nem a részletek gondos kimunkálása, a szükséges anyagi, szellemi, tárgyi feltételek számbavétele volt az elsődleges kérdés, hanem a művelődési monopólium iskolaszervezeti feltételeinek azonnali megszüntetése.

III.

Harc az általános iskola megvalósításáért

Az egységes alapfoku oktatás bevezetését kimondó 6650/1945 M.E. sz. rendelet megjelenése önmagában még nem biztosította az általános iskola tényleges megvalósításának feltételeit. Az általános iskola megvalósítása előtt számos akadály tornyosult.

A nehézségek között voltak anyagi természetűek, amelyek egyrészt az iskolák épületét és felszerelését ért háborús károkból, másrészt az új iskola bevezetésével kapcsolatban jelentkező újabb igényekből fakadtak. A reform megvalósításának fontos káderfeltételei is voltak: megfelelő számban kellett biztosítani az addigi népiskolák számára is az általános iskola felső tagozatában szakosított oktatásra képesített nevelőket. A megvalósítás terén a legnagyobb nehézségeket mégis az egyházi iskola-fenntartók - elsősorban a római katolikus egyház - szembenállása jelentette. Az egyház számára fontosabb volt a kezdetleges színvonalu, egytanerős népiskolák egyházi jellegének megőrzése és a különböző felekezeti jellegű iskolák együttműködésének megtagadása, mint a dolgozó tömegek művelődési színvonalának emelése.

Az általános iskola szervezeti kiépítésének megvalósítását célzó minisztériumi rendeletek az új iskolatípus osztályainak fokozatos kiépítését, és párhuzamosan az általános iskolai egységes szervezet megteremtését írá-

nyozták elő. Ezzel együtt kellett megszüntetni a gimnáziumok és épolgári iskolák I-IV. osztályait. A végrehajtási utasítások /37.000/1945 VKM., 70.000/1946 VKM., 90.000/1947 VKM és a 92.000/1948 VKM sz. rendeletek/ az 1945-ös tanévben az általános iskola 1-5 osztályának megnyitását, az 1946-47-es tanévben az általános iskola 1-6. osztályának, az 1947-48-as tanévben az általános iskola 1-7. osztályainak megszervezését irták elő.

A gyakorlati megvalósítás kérdéseit a 70.000/1946

VKM sz. rendelet részletezte. Azokon a helyeken, ahol többféle felekezeti, községi vagy állami jellegű, 1-2 tanerős népiskola volt, a szakrendszerű oktatás megszervezését a különböző jellegű iskolák együttműködésével, a felsőtagozatos tanerők összevonásával irta elő megvalósítani. Ezenkívül elrendelte a körzeti iskolahálózat - az egymáshoz közel lévő kis falvak számára közös, összevont felső tagozat /5-8 osztály/ - szervezését is. A körzeti iskolákban az első tagozatos tanulók oktatása lakóhelyükön, a felső tagozatosoké pedig az összevont körzetekben folyt. A körzeti összevonás azt célozta, hogy a tanerők átcsoportosításával a felső tagozatban a különböző tantárgyakat, tantárgycsoportokat szakrendszerűen, külön pedagógus tanítsa. Az elképzelések között szerepelt a tanyai települések, a távoleső és kislétszámú községek tanulói számára az internátusi hálózat megszervezése is, ott ahol a körzeti általános iskola megközelítése nehéz-

ségekbe ütközött. Átmeneti megoldásként lehetővé tették az ugynevezett fiókiskolai hálózat létrehozását is. Azokon a helyeken, ahol a szakrendszerű oktatást megvalósítani nem lehetett, az általános iskola tantervi anyagát a tanítók osztálytanítás keretében tanfolyamszerűen tanították, az anyaiskola szaktanárai pedig segítették és a helyszínen ellenőrizték ezek munkáját. Ezzel lehetővé tették, hogy a fiókiskolák tanulói is megszerezzék a továbbtanulásra képesítő általános iskolai bizonyítványt azokból az osztályokból, amelyek az adott tanévben már országosan általános iskola részeivé váltak.

Mivel a népiskolák zöme a felszabadulás előtti helyzethez hasonlóan egy- vagy két tanerős falusi kisiskola volt, nagyon fontos volt az, hogy a különböző egyházak, a községek és az állam által fenntartott ilyen kisiskolák megegyezzenek és együttműködjenek a közös felsőtagozatos osztályok létrehozása tekintetében.

A rendeletek előkészítői a különböző felekezetek érdekeinek szemmel tartásával, megegyezéses alapon kívánták biztosítani az együttműködést. A rendelkezések semmit sem változtattak az iskolákban a kötelező hitoktatás helyzetén.

- 1/ Az anyagi és dologi természetű nehézségek és akadályok elhárításáért folytatott társadalmi tevékenység.

A háború az iskolaépületek állagában és felszerelésében

lásában igen jelentős károkat okozott. A statisztikai kimutatások szerint a VKM kulturális intézményeinek épület- és felszerelésükre az igazgatási szervekkel együtt összesen 470.1 millió aranypengőt tett ki. Ebből a népiskolákra esett 51,88 millió, a polgári iskolákra 19,56 millió, a gimnáziumokra 32.89 millió aranypengő.^{52/} Az általános iskola szervezeti rendszerének kiépítése elé tornyosuló anyagi akadályokat Horváth Márton részletesen ismerteti a koalíciós időszakra vonatkozóan. Az ország ujjaépítése, a háborus sebek begyógyítása, a termelés megindítása az első időben a legfontosabb feladat volt. Emiatt kezdetben nem nyílt lehetőség az általános iskolák kiépítéséhez szükséges anyagi fedezet teljes biztosítására. A stabilizáció, a hároméves terv bevezetése, majd a fordulat éve tette lehetővé az iskolák építéséhez szükséges anyagi eszközök folyamatos megtervezését. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az iskolareform kezdetét későbbi időre kellett volna halasztani. Az iskolák működéséhez szükséges anyagi-tárgyi feltételek biztosítása érdekében már kezdetől fogva széleskörű mozgalom indult a dolgozó tömegek körében, ami a kulturális forradalom alulról kibontakozó, öntevékeny jellegének egyik jelentős bizonyítéka. A háborus károk kiküszöbölése és a hiányzó feltételek megteremtése érdekében a felszabadulás pillanatától kezdve jelentős tömeg-

mozgalom indult. A megalakuló nemzeti bizottságok, a demokratikus pártok, különböző társadalmi szervezetek fontos feladatuknak tartották, hogy az iskolák újjáépítését, felszerelését a különböző társadalmi rétegek közreműködésével haladéktalanul megkezdjék.

A pedagógusok maguk is azonnal hozzáláttak az iskolák rendbehozásához. A Szabad Szó kiküldött munkatársa például így számolt be a Kecskeméten megindult munkáról: "A tanítóság hőiesen áll helyt. Az egyik kecskeméti iskolában dolgozik most az egész környék. A tanítónő, Szenney Aranka feltűrt szoknyával, be-
kötött fejjel, nyakig meszesen dolgozik a hatalmas teremben. Harmadszor meszelte ki az idén a tantermet. Segítőtársai a tanítványai voltak. Ebben a pillanatban két 13-14 éves kis parasztlány lép be a szobába. Mind-egyik hatalmas vödröt cipel. A meszelés éppen készen van. Nekiállnak hárman, a tanítónő és a két tanítvány, felsurolni a tanterem padlóját.

Körülnézünk az épületben. Padnak, táblának, katedrának nyoma sincs. Elvitte a háboru. A szép új iskola-épület tetejébe is beleharapott a gránát. A cserepek felszaggatva hevernek. Az első őszi eső kiöntö az iskolából a tanítónőt is és a növendékeket is. - Megcsináljuk valahogy ezt is - mondja a tanítónő, - de ehhez a munkához már férfikéz kellene, annak pedig igen szükiben vagyunk..."^{53/}

A földosztás idején jelentős mozgalom indult meg annak érdekében, hogy az elhagyott kastélyokat, gazdasági lakásokat és egyéb alkalmas épületeket iskolai oktatás céljára igénybe vegyék. Egy pedagógus a Köznevelés hasábjain arról írt, hogy a pusztai gyermekek tanítását csak úgy lehet biztosítani, ha internátusokat hozunk létre. A kastélyok erre igen alkalmasak. "25-30 ezer gyermekről kellene így gondoskodni. Az első tanévben két-három száz, utána tanévenként ugyanennyivel több üres házat, kastélyt kellene ilyen célra igénybevenni". A kastélyok így a nép javát és a nevelést szolgálhatnák.^{54/}

A Pedagógus Szakszervezet 1945 augusztusában és szeptemberében internátussal egybekötött munkaiskolák szervezését kezdte meg Csorváson és Zalabéren. A szakszervezet célul tűzte ki, hogy évente négy-öt önellátó, ingyenes, bentlakásos munkaiskolában biztosítsanak a szegény tanulók számára tanulási lehetőséget. Erre a célra az elhagyott kastélyok és a hozzájuk csatlakozó földterületek felhasználását tartották szükségesnek. A csorvási kísérleti iskola céljára az Országos Földbirtokrendező Tanács földet és kastélyt jelölt ki.^{55/} A földigénylő bizottságok a kastélyokat sok helyen iskola céljára foglalták le. Így többek között Kisbágyon a gróf Dégenfeld-féle tisztilakást a megyei földosztó bizottság iskola céljára adta át.^{56/} A téglási Dégenfeld kastélyt hasonlóképpen a kultusztárca kapta meg és a Föld-

művelődésügyi Minisztérium jóváhagyta, hogy a kastélyban tanulóotthonos általános iskolát és a szabadművelődés célját szolgáló intézményeket állítsanak fel.^{57/} A Bács-bodrog-megyei tanfelügyelőség 1946 júniusában azt jelenti a minisztériumnak, hogy a kunbajai szórvány tankötelesei részére egy kitelepitett sváb tanyán szerveztek iskolát, ahol tanterem és egy tanítói lakás céljára alkalmas helyiségek vannak.^{58/} Nyirábrányban, az állami általános iskola és a vele kapcsolatos tanulóotthon a gróf Szapáry-féle kastélyban nyert elhelyezést.^{59/}

Fejér megyében Alcsuton a volt főhercegi jószágkormányzó lakásában 1946-ban tanulóotthonnal egybekötött állami általános körzeti iskolát szerveztek. A bentlakók a környező puszták új gazdáinak gyermekei voltak. Velencén a Wenckheim-féle kastélyt 1947 ősztől vette birtokába a VKM. A szülők és a tanulók a pedagógusok irányításával az épület nagyrésztét helyrehozták. Itt is általános iskola nyílt meg és 80 férőhelyes internátus megszervezését tervezték. Sárszentágotán a volt közalapítványi kastélyt vették igénybe tanulóotthonos általános iskola felállítása céljára.^{60/}

A Békés megyei tanfelügyelő 1946 június elsején jelenti a minisztériumnak, hogy a tanyai szórványokon élő népiskolai tankötelesek beiskolázása és tanulásuk megkönnyítése érdekében központi általános iskolákat

szervez. "A földosztás során felszabadult kastélyokban és gazdatiszti lakásokban fogom az internátussal kapcsolatos központi iskolákat elhelyezni". A jelentés szerint Békéscsaba Szalay-majorban, Csorvás Nagymajorban, Orosháza Gáspárteleken, Kondoros Csákómajorban, Csabacsüd Nagyrátán, Szarvas Hertelendy-majorban, Szarvas Horváth-majorban és Szeghalom Töviskes-pusztán intézkedett ilyen iskolák szervezése ügyében és...

"Ezen kívül még 28 kastélyban folyik az általános iskola szervezése". A minisztérium előadója megjegyzi, hogy "valamennyi ingatlan igénybevétele megtörtént".^{61/}

A békés megyei tanfelügyelő szerint 1946-ban "Igen sok kastélyban már folyik a tanítás... Ezeket az ingatlanokat már ténylegesen birtokomban tartom és más célra nem engedem át".^{62/} A VKM 1946 április 11-én a földművelésügyi miniszternél bejelenti igényét általános iskola céljára történő felhasználás érdekében a téglási Dégenfeld-kastélyra, a tiszalöki dr. Vay-kastélyra, a balmazújvárosi Semsey-kastélyra, a bükkszentmihályi Dessewffy-kastélyra.^{63/}

Somogy megyében általános iskola és internátusi hálózat céljára az iharosberényi báró Inkey-féle kastélyt kapta meg a VKM. A tanfelügyelő ugyancsak igényt jelentett be a velencei Festetich-kastélyra, a németladi Hoyos Miksa-kastélyra, Tabon a báró Vellersheim-kastélyra, Balatonszentgyörgy - Batthyány-pusztán az iskolai célra

juttatott Festetich kastélyt, "amelyben még mindig a régi nagybérllő lakik", erélyes intézkedéssel kéri kiüríteni. Lábod községben a gróf Széchenyi Magdolna-kastélyt kívánta igénybevenni iskolai célra. Ezen kívül még három helyen javasolta kastélyok igénybevételét iskolai célokra.^{64/}

Bihar megyében, a Zsadányi Fancsika pusztán a Fried Ignác-féle kastélyt utalták ki iskola céljára, átmenetileg az iskola a cselédházban volt elhelyezve. Körösszakálon a volt Mártonffy udvarházat, Hencida-Kódombtanyán a Miklós féle kastélyt, Álmosdon a volt Nagy-kuriát igényelték ki iskola céljára.^{65/}

1948 október 8-án avatták fel a téglási Dégenfeld kastélyban a 100. általános iskolai tanulóotthont, amely a tanyai tanulók zavarátalan szakrendszerű általános iskolai oktatását biztosította.^{66/}

Az általános iskolát a néphez közelálló pedagógusok nagy szeretettel fogadták, megvalósítását tevékeny módon és áldozatos munkával támogatták. A szegedi tankerületi főigazgató jelentése szerint ..."Jankó István szarvasi állami népiskolai igazgató, általános igazgató helyettes az ottani Kacs Kovics-, Balza-, Hertelendi-, és Horváth-féle majorban létesítendő iskolák részére beszerezte a szükséges iratokat, elkészítette az épületek átalakítási tervét, bontási engedélyt kért az Országos Földhivatal-

tól, a minimális államsegéllyel két egytantermes és egy kéttantermes iskolát építtetett fel, berendezéssel, tanítói lakással. Az említett... majorban 1946 szeptember 1-én megkezdődött a tanítás. A Horváth-majorban tüdőbeteg-iskolaszanatóriumot szervezett a járási tisztiorvossal együtt, az iskolák mellé gyümölcsöst telepített, szorgalmazza a belterületi állami általános iskola külön fiú és leánytagozatának létrehozásához szükséges feltételek megteremtését..." "...Olyan munkateljesítményt nyújtott, amely egy embernek a munkaidejét akkor is igénybe venné, ha nem tanítana".^{67/} Ugyancsak dicséretre javasolja Tóth László polgári iskolai tanárt, aki az általános iskola megszervezésében és az iskola színvonalának emelésében eredményesen működött, továbbá Pusztaszeri Miklós Szegeď város egyik tanyai tanítóját, aki tanteremnek alkalmas helyiség bérbevételeével tette lehetővé az általános iskola megindítását. Vörös Pál csányteleki általános iskolai igazgató "állandóan szorgalmazta az általános iskola szervezését és ahhoz anyagi segítséget harcolt ki." ^{68/}

Az esztergomi tanfelügyelő jelentése szerint a népiskolai tanítók hivatásszeretetét igazolja az, "...hogya bár a rendelet a polgári iskolai rendtartást írja elő az általános iskola számára, a népiskolai tanítók mégis vállalják sok esetben a 30, felekezeti iskoláknál a 32 órai tanítást is, pedig ...szinte legyőzhetetlen akadályok tornyosulnak eléjük..."^{69/}

A Vas megyei tanfelügyelő jelenti, hogy "...Magyarbakta községben Vermes György önálló általános iskolát szervezett, minden hivatalos segítség nélkül két tantermet berendezett, a harmadikat ingyenesen biztosította, önerejéből műhelyt szerelt fel és ellátta a szükséges berendezéssel".^{70/} A Zala megyei tanfelügyelő beszámolója szerint Novák Frigyes nagykanizsai körzeti iskolafelügyelő, a sümegi állami általános iskola igazgatója Sümegen tanulóotthont szervezett, s 45 falusi gyerek általános iskolai tanulmányainak végzését tette lehetővé. Zalagsán Sebestyén Ferenc pedagógus négy kis falu részére szervezte meg az általános iskolát.^{71/} Bertalan Imre Bakócán két egytanítós osztatlan iskolából kooperációval általános iskolát szervezett, rávette a községet, hogy fizessen 20 %-os helyi hozzájárulást egy menekült pedagógusnak, bevont óraadónak egy okleveles tanítónőt és egy az oklevél megszerzésére készülő lelkészt, akivel együtt a négy környező községben szervező körutra indult és azok egy-két tanerős iskoláit a bakócai iskolához fiókiskolának szervezte be.^{72/}

A pécsi tankerületi főigazgató jelentése szerint "Baranya megyében a helyi kezdeményezések eredményeként 12 egytanerős iskola az érdekelt tanerők jelentős munkatöbblet vállalása mellett bekapcsolódott az általános iskolai fiókhálózatba..."^{73/} A Sopron megyei tanfelügyelő jelentése szerint "a letagadhatatlan nehézségek elle-

nére a kezdetet biztatónak tartom. A tanítói kar nagyobb része átérzi az ügy nagy jelentőségét és sok helyütt a helyi nemzeti bizottságok is örvendetes megértéssel tették a kérdést magukévá és foglaltak állást az általános iskola mellett^{74/} A nemzet névtelen napszámosai a kulturforradalom önkéntes katonái lettek, s áldozatos munkával alkották meg a magyar iskolatörténet legszebb fejezetét.

Az iskolák továbbfejlesztésének ügyét a helyi párt-szervezetek, nemzeti bizottságok is megtárgyalták és támogatták, annak előmozdításához konkrét segítséget adtak. Bihar megye főispánja 1946 február 13-án jelenti a VKM-nek, hogy Biharnagybajomban "demokratikus irányu középiskola alsó 4 osztályának létesítését kezdték meg" és "az iskola és internátus létesítését a járás valamennyi községi képviselőtestülete, nemzeti bizottsága és a községekben lévő politikai pártszervezetek letárgyalták és ...kivétel nélkül magukévá tették". A községek a költségvetésbeli hozzájárulást vállalták, Biharnagybajomban az iskola céljára a Sárreți Kaszinó egyemeletes épületét jelölték ki, internátus céljára is megfelelő épületet biztosítottak.^{75/} /Az általános iskolai ügyosztály helyszini tájékozódása alapján ezt a javaslatot később elvetették/. A békásmegyeri általános iskola igazgatója jelenti is azt a VKM-nek, hogy "...a helybeli MKP és a Demokratikus Nők Szövetsége az iskola munkáját a legmesszebbmenően támogatják".^{76.}

A művelődési monopólium felszámolását tehát a demokratikus társadalmi szervek, a pedagógusok, a társadalom széles rétegei öntevékeny munkával hathatósan támogatták. Részt vettek az anyagi feltételek megteremtésében, a nehézségek áthidalására forradalmi uton igénybevétték az alkalmas épületeket. Rugalmasan igyekeztek kiküszöbölni a fennálló nehézségeket annak érdekében, hogy az új iskolatípus minél gyorsabban és hatékonyabban betölthesse a feladatát, ne kelljen addig várni, amíg a reform anyagi feltételeit a közoktatásügyi költségvetés teljes mértékben fedezni tudja.

Az erőfeszítésekből a központi szervek haladó pedagógusai is kivették a részüket. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium általános iskolák szervezésével megbízott IV. ügyosztálya a rendelkezések előkészítésén túl a konkrét szervezőmunkából, a helyszini tájékozódásból és a munka konkrét segítéséből is jelentős részt vállalt. Alá kell huznunk, hogy a VKM-ben kezdettől fogva ott voltak azok a haladó erők, amelyek a szükséges rendeletek kiadásáért már a házon belül is harcot vívtak és minden erővel segítették a szervező munka kibontakozását. Pócze János, az osztály munkatársa például igen nehéz feltételek között, szekéren és gyalog járta körbe Bihar vármegye iskoláit, hogy tájékozódjék az iskolák állapotáról, javaslatot készítsen a megfelelő iskolakörzetek kialakítására és a szükséges anyagi eszközök helyi és

központi erőforrásokból történő biztosítására.^{77/}

2. Az általános iskola fogadtatása az egyházak részéről

Az előző fejezet adatai alapján kézenfekvő az a megállapítás, hogy az iskolarendszer megváltoztatására tett és a társadalom széles rétegeiben támogatásra talált szervezeti intézkedések a népi demokratikus fejlődés első szakaszában nem érintették az iskolai oktatás világnézeti alapjainak kérdését. A szervezeti intézkedések csupán a különböző felekezetek osztatlan és két-három tanerős falusi iskoláinak együttműködését tették kívánatossá. Az együttműködésnek az volt az értelme és célja, hogy a "zsákutcás", továbbtanulásra nem jogosító népiskolai felső osztályok ilyen jellegű megszűnjék, és az ország minden felnövő állampolgára számára biztosítsák a továbbtanulás egyenlő lehetőségét.

Az egyházak azonban nem nézték jó szemmel az iskolarendszer szervezeti kereteinek megbolygatását. Nem tartották fontosnak azt, hogy a művelődési téren a régi iskola osztályjellege megszűnjék, a művelődési monopoliумok helyzetében bármilyen változás történjék. Ezért nem fogadták el a rendeleteket, nem tartották magukra nézve kötelezőnek az együttműködést, sőt minden eszközzel akadályozták azt.

A VKM IV. ügyosztálya 1945 szeptember 7-én a népiskolai osztálylétszámok aránytalanságának kiküszöbölésére az osztatlan /egytanítós/ népiskolák megszüntetésére olyan rendelkezést készített, amely kötelezően előírta, hogy azokban a községekben, ahol két egytanítós népiskola áll fenn és a tanulók létszáma egyik iskolánál sem éri el a negyvenet, vagy csak az egyikben, a két iskolára felekezeti jellegre való tekintet nélkül kötelező az együttműködés. A rendelet kimondta, hogy ha a két iskolának különböző hitfelekezetet a fenntartója, közös megegyezéssel kell megállapodniok abban, hogy melyik iskolában nyerjenek oktatást az alsó és melyikben a felső tagozat tanulói. Ha a két iskolafenntartó megegyezni nem tudna, a tankerületi főigazgató dönt a helyi körülmények mérlegelése alapján. A rendelet szerint abban a községben, amelyben a két iskola közül az egyik állami vagy községi jellegű, a másik pedig hitfelekezeti, a felsőtagozat oktatása az állami vagy községi iskolában, az alsó tagozati oktatás az egyházi iskolában történik. Az általános iskola 5. osztályát vagy a népiskola egész felső tagozatát a három kilométeren belül lévő szomszédos községek iskoláiból, vagy egy község több iskolájából összpontosítva kellett megszervezni, az iskolák jellegére tekintet nélkül. A rendelkezés alapjául a nyolcosztályos népiskola fokozatos kifejlesztését célzó

1940. évi XX. t.c. szolgált. A rendelet kimondta a hatosztályos népiskola és a hozzá csatlakozó 3 éves ismétlő iskola megszüntetését és az általános iskola kiépüléséig is kötelezőnek mondta ki a 8 osztályos népiskola bevezetését mindenütt. A rendelet az osztályonkénti 60-80 fős létszámgátar megszüntetése érdekében a részben osztott iskolában tantermenként 40, az osztott iskolában pedig tantermenként 50 fős maximális létszámot állapított meg. Az így szükségessé váló tanerő-létszámot a menekült tanerők kinevezésével kívánta megoldani. Ez a rendelet tekinthető lényegében az általános iskolai kormányrendelet megvalósítása terén kiadott első konkrét VKM intézkedésnek.

Az egyházak a rendeletet elutasították. A kérdésre Mindszenty hercegprimás személyesen intervenált a minisztériumnál. Levele lényegében már ekkor tartalmazza az egész iskolaügyre vonatkozó elvi álláspontját és gyakorlati megfontolását. Leszögezi, hogy a rendelet "... súlyosan sérti a szülők természetjogát, az egyház nevelési szabadságát, mivel a katolikus ifjúság nevelésében a nem katolikus, de felekezeti tényezők is a katolikus oktatókéval azonos jogot kapnának. Ennek nem ellenértéke az, hogy viszont a katolikus oktatók nem katolikus, de felekezeti iskolák nem katolikus növendékei nevelésében kapnának szerepet... A rendelet gyökerében már nem is

burkolt lépés az összes hitvallásos iskolák léte ellen... Az 1868 XXXVIII. t.c. 6., 10., 11. §-aiban az Egyháznak biztosított jogokat... rendelettel elveszi a demokrácia... Ugyan a rendelet szerint a demokratikus államokban természetesnek vett egyenlő nevelés sürgeti ezt a súlyos lépést, de ugyanakkor megsérti súlyosan a természetjogot, a vallás és lelkiismereti szabadságot. Az osztatlan iskola nem előnyös a nevelés szempontjából, de kisebb baj még mindig, mint a természetjogok megsértése... A nevelés fontosabb mint az u.n. "egyenetlenség és aránytalanság" kiküszöbölése... Csak most lenne ebből a rendeletről erős egyenetlenség és aránytalanság. Ez a rendelet azzal sokszorozza meg az egyenetlenséget és aránytalanságot, hogy egyenlőségi jelet tesz két nagy egyenetlenség közé... Egyházmegyénkben az összeolvasztásra ítélt katolikus iskolák száma 91. Ugyanezen helységeken van 102 protestáns iskola. Mivel utóbbiak /Somogyi egyke/ vékonyan beiskoláztak, hisz már több helyt nincs is tanítójuk, hanem lelkész-tanítók működnek, ezek a gyengén benépesített iskolák magukkal rántják az összes vegyesvidéki katolikus iskolákat".

Szemléletesen igazolja politikai nézeteit az a további fejtegetése, hogy "ma nem lehet mindennapi iskolába fogni a 13-14 éveseket, amikor a levante- és katonakorosztály hiányzik, a munkáskezek is fogdáknak sorvad-

nak. Kenyér kell és hozzá munkás, mert éhenhal az ország".

Az együttműködő iskolák "közös igazgatását lehetetlennek és kivihetetlenné tartja, mert a szülők körében mérhetetlen izgatottságot váltana ki. Szerinte a katolikusok inkább fizetnek 200 %-os adót, mintsem más felekezetek iskolájába járassák gyermekeiket. Végül közli a miniszterrel, hogy "utasította a katolikus iskolákat, hogy a tárgyalások előtt térjenek ki".^{78/}

Hasonló értelmű volt a Református Egyetemes Konvent elnökségének 1946 március 22-én kelt levele is. Leszögezi, hogy "az idézett rendelkezésben az egyházak... iskolafenntartói jogának korlátozását látjuk, s a valláserkölcsei nevelés lehetősége céljából nagy áldozatokkal létesített és fenntartott iskoláink kényszerű átadását magunkra nézve sérelmesnek tartjuk. De mint már előfordult eset is mutatja, az ilyen együttműködés könnyen összeütközésre vezethet, aminek káros következménye nagyobb, mint a belőle remélt haszon". A beadványt többek között Ravasz László püspök írta alá.^{79/}

Az iskola demokratizálásával szemben tanúsított merrev elzárkózás a földreform elleni állásfoglalással is összefüggött. A földreform elleni tiltakozásukat azzal is indokolták, hogy az egyházi birtokok felosztása az iskolák fenntartásához szükséges anyagi fedezetet elvette az egyházaktól. A katolikus püspöki kar 1945 május 24-én

kelt körlevelében többek között kifejti, hogy a földreform "válságos helyzetet teremt intézményeink életében, megfosztván azokat létük anyagi alapjától". Felszólítja a hiveket, hogy biztosítsák a "katolikus életükre" való jogaikat, többek között az iskolafenntartás jogát.^{80/} A püspöki kar az általános iskolát testületileg is ellenségesen fogadta és egy későbbi értekezletén az "új világ bálványának" minősítette.^{81/} A tömegek ~~plé~~ azonban az egyházi birtokok népszerűtlen védelme helyett elsősorban a világnézeti harc kiélezésére törekedtek.

Az egyházi sajtóban kezdettől fogva megfigyelhető, hogy az iskolarendszer demokratizálásával szembeni elzárkózást világnézeti harccal indokolják és kötik egybe. Grösz József 1945 szeptember 30-án "A magyar iskola is adja meg Istennek, ami Istené" című cikkében a pápa egyik apostoli körlevelére hivatkozva, amely elveti a laikus iskolát, elítéli azt a szimultán iskolatípust is, ahol hittant ugyan tanítanak, de azon kívül a vallás elveire nincsenek tekintettel. "Mi nemcsak azt akarjuk, hogy a kötelező hitoktatás maradjon megérintetlenül, hanem iskoláink egész szellemét a kereszténység hassa át"-írja. Cikkében küzdelemre szólítja fel "az egész katolikus társadalmat" a "laikus" és a "szimultán" iskola ellen.^{82/}

Mindszenty hercegprimás székfoglaló beszédében jogalap nélkülinek minősítette a földosztást. Szerinte Magyarország "történelmünk legnagyobb erkölcsi, közjogi,

gazdasági örvényben fuldoklik". Az iskolaügyről az volt a véleménye, hogy "itt valami egészen újszerű, testünknek, lelkünknek idegen ifjúságnevelése kezdődött el."^{83/} Az iskola demokratizálásának ürügyén az egyházi iskola-fenntartók jellemzően saját "elitképző" középiskoláik szaporítását kívánták elérni, akkor, amikor Mindszenty véleménye szerint a népoktatás színvonalának emelésére nem volt anyagi fedezet és nem volt alkalmas az időpont. Gál István például olyan katolikus középiskola felállítását követelte, amelyben a tanítás angol nyelven folyik, hivatkozva a protestánsok sárospataki iskolájára és internátusára. Ugyanakkor az alapfoku oktatás színvonalának növelését egyáltalán meg sem említette.^{84/}

Mindszenty 1946- évben, a "Szent Mónika ünnepén" keltezett körlevelében - ugyanezen a vonalon továbbhaladva - a hiveket az iskolák egyházi jellegéért való aktív harcra hívja fel, mert a nem katolikus iskolában "a legkülönbözőbb emberek taníthatnak, és nincs egységes szellem a nevelésben", a történelemtanár reakciónak tűnetheti fel az egyházat, a természetrajz órán a materialista tanár azt magyarázza, hogy "nincs Isten, nincs halhatatlan lélek, csak anyag és erő van..." Védi a kötelező hitoktatást és követeli, hogy az állam a katolikus adófizetők pénzén katolikus iskolákat tartson fenn. Harcot hirdet, nehogy az "uralkodó vagy kisebbségi pártok... a többség gyermekeire rákényszerítsék a maguk világnézetét."^{85/}

Az egyházi iskolaügyi hatóságok az általános iskola kiépítésében való együttműködés helyett az erre vonatkozó minisztériumi előírások jogi alapjaival való vitát választották. Az együttműködést a minisztérium a nyolc osztályos népiskola kiépítésére vonatkozó törvény alapján rendelte el, ezzel szemben az egyházak az előző, a népiskola felekezeti autonómiáját biztosító törvényekre hivatkoztak. A rendeleti úton való szabályozás elől jogi kibuvókat kerestek. A minisztérium baloldali szakemberei már kezdettől látták ennek a kibuvónak a lehetőségét, ezért javaslatot tettek egy új, az iskolareformmal összhangban álló népoktatási törvény előterjesztésére. Ennek munkálatai 1946-ban elkezdődtek és a törvényjavaslat keretterve elkészült. A politikai erőviszonyok, a koalíciós alapon működő minisztérium belső helyzete folytán azonban ez a javaslat rövidesen lekerült a napirendről.^{86/} Így maradt az előző, rendeleti út, amely lehetővé tette a kibuvókat.

A katolikus tanügyi szervek együttműködés helyett körömszakadtáig védték az iskola felekezeti jellegét és a szülőket már 1946 elején mozgósították és szervezték arra az esetre, ha az államosítás kérdése felvetődne. Így szervezték meg az egyházi iskolák mellett a "szülők szövetségét" és látták el "érvekkel" az egyházi iskolák és a katolikus nevelés ügyének védelmezésére. Az érvek gyártásában a demagógiától sem riadtak vissza. Az akkor még fel sem vetett államosítást pl. eleve a fasizmus totalitásával hozták

párhuzamba. Mélyen hallgattak arról, hogy a fasizmus totalitását annak idején milyen aktivan támogatták, s hogy a változásokért harcoló demokratikus szervezetek az oktatás terén is éppen ennek következményeit kívánták felszámolni.^{87/}

Mindszenty együttműködés helyett a vegyesvidékek számára még újabb különálló felekezeti kisiskolák szervezését sürgette, állami támogatással.^{88/} Az egyházi iskola szükségességét újra és újra vallásos világnézeti és morális tényezőkkel próbálták igazolni, amely nélkül "az eldurvulás ijesztő mélységébe jutna az emberiség".^{89/}

Különösen aktívak voltak a katolikus egyház vezető körei a reformmal szemben fogantatandó világnézeti harc megszervezése terén. Az Egyházi Körirat 1946 februárjában közli Szappanyos Béla cikkét, aki a tanítók és tanárok aktuális pedagógiai kérdésekben tanusítandó magatartására, és gyakorlati teendőikre vonatkozóan ad programot az Actio Chatolica nevében. Itt többek között olyan témák megvitatását javasolja, mint "A katolikus pedagógus felelőssége különös tekintettel a mai viszonyokra", "A mindennapi kérdések órája a krisztusi demokrácia és a keresztény jellem szolgálatában", "A különböző órákon hogyan szolgálható a diadalmas világnézet", "A katolikus nevelő órákon kívüli kapcsolata az ifjúsággal", "A katolikus nevelő és lelkész kapcsolata" stb.^{90/}

Mihalovics Zsigmond e folyóirat januári számában a szülők szervezését, a "Szülők Szövetségét" azért tartja fontosnak, mert... "lehetséges, hogy erre a szövetségre a közeljövőben rendkívüli feladatok hárulnak. Az is lehet, hogy éppen e feladatok révén ők lesznek az egyházközség elővédje". Ezért fontosnak tartja "öntudatukat erősíteni... feladatukat már előre bevilágítani és meghatározni".^{91/}

Az iskolák felekezeti jellegének, a vallásos világnézet elsődlegességének elve mellett áll ki és az általános műveltség szint növelését ennek rendeli alá Ravasz László püspök is 1946 júliusában írt cikkében. Szerinte: "...Hogy egy adott időben és helyen a Krisztus iskolája az általános műveltség továbbplántálásának nagy feladatából mennyi konkrét munkát vállal, saját belátásáról és helyzetétől függ. De lelki feladatát... töretlenül és teljes egészében teljesítenie kell".^{92/} Ugyanitt meg kell azonban jegyezni, hogy a református és más egyházak részéről korántsem volt olyan egységes és szélsőséges a szembenállás magával az általános iskola gondolatával, mint a katolikus egyház Mindszenty által irányított szervezetében. Szabó Géza 1945 szeptemberében azt fejtegeti az Élet és jövő c. protestáns lapban, hogy a megkezdett demokratikus iskolareform, a közoktatásügy demokratikus alapokra helyezése nem találja készületlenül a református egyházat, mert annak kollégiumaiban az önkormányzati demokratikus szervezetek már évszázadok óta kialakultak. A

tanulók többsége szegény volt, és munkával, vagy gyűjtéssel tartották fenn magukat, a tandíj kevés volt és a jó tanulással csökkent stb. Igaz ugyan, hogy a konkrét, adott reformhoz a szerző nem szólt hozzá.^{93/}

A protestáns egyházak vezetői az együttműködés gondolatával sem zárkóztak el egységesen. Vannak arra is példák, hogy az egyházak közötti együttműködést egyes püspökeik próbálták elősegíteni. A tiszántuli református egyházkerület püspöke, Révész Imre 1947 februárjában körlevelet bocsájtott ki, amelyben ismertette a balatonkenesei római katolikus és református egyházi iskolák együttműködéses általános iskolájának megalakításáról felvett jegyzőkönyvet. Itt az alsó tagozat megmaradt az egyházak külön irányítása alatt, de a felső tagozat /5-8. osztály/ közös volt. Aláhuzza, hogy "a két egyházközség egyöntetűen, surlódásmentesen tett eleget a kultuszminiszter kívánságának" és hogy az iskola megszervezése a megértés alapján jött létre. Értékes utbaigazításnak tartja azt a jogok és kötelességek megosztására, s a példa követésére szólítja fel a helyi vezetőket. A közlemény arról tanuskodik, hogy a jegyzőkönyvet előbb már a dunántuli református egyházkerületben is terjesztették.^{94/}

A katolikus iskolák helyi vezetői részéről is volt hajlandóság az általános iskola megszervezésében való együttműködésre. Sopronban például az általános iskola kör-

zetesítése idején az illetékes katolikus egyházi hivatal körlevélben szólitotta fel a katolikus szülőket, hogy a közelebb eső községi általános iskolákba is irassák be gyermekeiket. Az együttműködés azonban később a felettes tanügyi hatóságok rendelkezése folytán az ilyen esetekben is megszakadt.^{95/}

IV.

A felekezeti különállás - az általános iskolai háló- zat kiépítésének legfőbb akadályai.

A különböző egyházi vezetők az együttműködés lehetőségeit - mint láttuk - különböző módon ítélték meg. Ez eleve megakadályozta azt, hogy az együttműködés általános jelenséggé váljék és az egyházi irányítással működő iskolákban akadálytalanul kibontakozzék az oktatás színvonalát növelő kooperáció. Ennek nehézségeit jól mutatják a VKM-be érkezett tanfelügyelői jelentések. A sopronmegyei tanfelügyelő 1946 július 13-i jelentésében kifejti, hogy az egész megyében mindössze három jegyzőkönyv készült a kooperálás ügyében. Ezek közül a petőházai és felsőendrédi római katolikus népiskolák együttműködése nemleges eredménnyel zárult, mert a két község között nehezen járható, közel három kilométernyi földút van. A peresztegi és sopronszécsényi római katolikus népiskolák együttműködése egyszerűbb volt és könnyen megoldódott, mert a két iskola egymástól csak 1,4 kilométerre van. Az edvei római katolikus és evangélikus népiskolák elkezdett együttműködését azonban egyedülállónak tartja. Az együttműködés során a két osztatlan nyolcosztályos népiskola helyett 1-4. illetve 5-8. osztálycsoportokban megosztva folyt a tanítás, amivel több és jobb alkalom adódott az oktatásra és

nevelésre. Problémát okozott azonban az a kérdés, hogy az órák előtt és után melyik egyház imáit mondassák el a tanulókkal. Még komolyabb nehézség volt az, hogy mind egyik felekezetnek joga volt a tankönyv engedélyezése és "kétféle /katolikus és evangélikus/ tankönyvből ugyanabban az osztályban szinte lehetetlen a tanítás". A jelentés megállapítja, hogy "a paritás szerint való tankönyvjelleg-meghatározást, vagy akárcsak állami népiskolai tankönyvek használatának bevezetését pedig szinte remélni sem lehet".^{96/}

Az együttműködés hiányát és az azzal kapcsolatos nehézségeket jól tükrözi a domonyi római katolikus népiskola igazgatójának 1947 június 13-án a pestmegyei tanfelügyelőhöz írt levele. Jelenti, hogy egytantermes, kéttanítós iskolájukban száz tanulót oktatnak. Az 1946-47. tanévben áttértek az 1-6. osztályban az általános iskola tantervére, míg a 7-8. osztály továbbra is népiskola jelleggel működött. A jelentés szerint "helyben van egy háromtanerős evangélikus felekezeti, a tőlünk két kilométerre fekvő Ikladon szintén három tanerős evangélikus iskola, melyek még most is csak népiskola jellegűek, az egyházak autonóm jogára való tekintettel azonban szó sem lehetett az egyesítésről. Így tehát, mivel sem a személyi, sem a tárgyi feltételek nem voltak meg, s eleget akartunk tenni az általános iskolai Utasításnak, bekapcsolódtunk az aszódi rk. általános is-

kolához, mint fiókiskola. Mindez azonban csak papíron volt meg, mert minden úgy maradt, - kivéve a Tantervet - mint népiskola korunkban". - Közli, hogy jelentős többletmunka vállalása mellett sem tudtak eleget tenni az általános iskolai tanterv követelményeinek, "tekintettel az iskola szegénységére, s hiányos felszerelésére, a tanulók életkörülményeire, a tankönyvek, segédeszközök hiányára". Kifejti, hogy ... "A tantestület tagjai az általános iskola jövőjét nagyra becsülik és szívvvel-lellekkel hívei annak, helyi adottságaik miatt mégis kénytelenek vagyunk iskolánk felső tagozatának visszafejlesztésére népiskolává".^{97/}

Az együttműködés nehézségeit mutatja a gyulai tanfelügyelő 1947 január 30-i keltezésű jelentése is. A jelentés szerint Békéssámsonban az állami, a katolikus és a református iskolák együttműködésével általános iskola alakult és az iskola törzskönyvében lefektették, hogy a kinevezendő tanítók fele katolikus, fele református vallásu legyen. /A katolikus iskola két tanerős, a protestáns 5 tanerős és az állami 7 tanerős volt/. Az 50-50 százalékos arány betartását a jelentés szerint az tette lehetetlenné, hogy "az iskolánál lévő igen nagy nevelőhiány enyhítése volt a fő cél, miközben a vallási szempontokra alig lehetett figyelemmel lenni". A római katolikus iskolaszék ezután azt követelte, hogy a község lakosainak számarányában az iskola tantestülete két-

harmadrészben katolikus, egyharmad részben protestáns vallásu legyen. A VKM IV. ügyosztálya utasította a tanfelügyelőt, hogy "kisérelje meg a csorvási és békéssámsóni általános iskolák vallási ügyét kölcsönösen megoldani".^{98/}

Az elkezdett együttműködés sok esetben felekezeti torzszalkodások miatt igen hamar megszűnt. A sopron megyei tanfelügyelő 1947 február 20-án azt jelenti a VKM-nek, hogy az edvei római katolikus és evangélikus népiskolák együttműködése "a tanulók és a magasabb színvonalu oktatás kárára - a római katolikus iskolaszék elhatározásai folytán megszűnt". A jelentés szerint az ügyet két hónapig tárgyalták. "A bevallott ellenérveket mind sikerült megsemmisíteni, de a ki nem mondott igazi okokat, a személyekhez fűződő felekezeti ellentéteket nem szüntethettem meg". A helyi iskolafenntartók arra hivatkoztak, hogy az együttműködés nem kötelező, csak kívánatos és a szétválasztás a szülők akaratából történt. "Az egyházi felsőbb hatóságok mind - két részről azt hangoztatják, hogy ők a helyi hatóságok és híveik ellen nem dönthetnek". Az eset kapcsán a tanfelügyelő kéri, hogy a minisztérium adjon ki rendeletet, amelyben legalább az egytanerős iskolák kooperálását egyértelműen kötelezővé teszi. "A soproni népoktatási kerületben az egytanerős felekezeti iskolák területén egy ilyen rendelet mérhetetlenül jótékony hatás-

sal lenne az oktatás színvonalának emelésére..."99/

Az általános iskola fejlesztése új állami vagy községi iskolák nyitásával egyszerűbbé válhatott volna. Erre azonban szintén csak a helyi lehetőségek és igények alapján, szórványosan kerülhetett sor. A megoldásnak ezt azt utját az anyagi fedezet hiánya is akadályozta.

Az új állami iskolák szervezése az egyházi iskola-fenntartók és a klérushoz közelálló politikai erők ellenállásán még akkor is fennakadt, ha erre a helyi lehetőség meg lett volna. Perkáta községben a helyi Hunyady-kastélyt a VKM iskolaszervezés céljára kapta meg. A szervezés ügyében 1948 január 12-én a községben összeült a VKM kiküldötte és a megyei tanfelügyelő jelenlétében a helyi pártok, a községi előljáróság és a katolikus iskolafenntartó képviselőiből összehívott értekezlet. A kommunista és a szociáldemokrata párt képviselői, a nemzeti bizottság elnöke és a FÉKOSZ kiküldötte állami iskola felállítását javasolta és internátussal egybekötött körzeti általános iskolát szeretett volna létrehozni a községben. Indoklásul felhozták, hogy a községben a múltban volt már állami iskola, de az megszűnt. Az egyház képviselői viszont ragaszkodtak az iskola egyházi jellegéhez és az új internátus vezetését és fenntartását is vállalták. Az állami iskola ellen foglalt állást a Kisgazdapárt és az Actio Catholica képviselője. A demokratikus pártok képviselői az iskolák demokratikus továbbfejlesztésének érdekeire, az

egyházi kiküldött és támogatói. "a szülők kívánságára" hivatkoztak. Végül hosszas vita után abban egyeztek meg, hogy az új tanév beiratási eredményeitől teszik függővé az állami iskola felállítását, és az internátus jellegét. Mindkettőre a beiratás az egyházi kiküldött és az állami iskolát kérő demokratikus pártok kiküldöttjének ellenőrzése mellett a községházán történik..."¹⁰⁰

Az egyházi iskolákban folyó tanítás szellemében alig történt valami változás. Az új állami tankönyveket visszautasították, a régi tantervek és tankönyvek alapján tanítottak. Hivatalosan is tiltakoztak az ellen, hogy az egységes állami tankönyvek használatát iskoláikban hivatalosan elrendeljék. Új tankönyvek kiadásáról azonban nem gondoskodtak. Határozatot is hozott a püspöki értekezlet arra, hogy nem fog sietni a hiányzó katolikus tankönyvek megírásával.¹⁰¹ A tankönyvek kérdésében az egyházak ellenállása az iskolák államosításáig tartott. /A kérdés részletesebb ismertetésére később visszatérünk/.

Igen nagy ellenállást váltott ki az általános iskola gondolata a gimnázium hagyományos tantervének várható megváltoztatásával kapcsolatban. Különösen kifogásolták azt, hogy az általános iskolai osztályokba minősítendő gimnáziumi I-IV. osztályokban a latin tanítás szabadon választható, vagy majd később rendkívüli tantárggyá váljék. A latin nyelv kötelező oktatásának megszüntetését a 6.300/1947 VKM rendelet mondta ki.

A latin nyelv kezdetben a választható tárgyak között szerepelt. A demokratikus pártok joggal kifogásolták azt, hogy a szabadon választható között latint oktató általános iskolák lényegében továbbra is fenntartják a 8 éves gimnáziumot, a műveltségi monopóliumot és követelték, hogy a latin nyelvet töröljék a szabadon választható tárgyak sorából. A kérdésben kibontakozott "latin háborút" Horváth Márton részletesen ismerteti. A VKM végül rendkívüli tárgyként engedélyezte a latin nyelv oktatását az általános iskolában. A latin nyelv kapcsán Mindszenty többször tiltakozást jelentett be az általános iskola tantervével kapcsolatban. 1947 szeptemberében írt levele szerint "...míg egyrészt... a latin nyelvi oktatás háttérbe szorítása katolikus érdekeket is sért, másrésztől rámutattam az új iskolatípus pedagógiai megítélésének egyik leglényegesebb sarkpontjára, a tehetségekhez nem alkalmazkodó, egyetemes iskola elgondolásából várható nehézségekre. Hiszen máris kétségtelen... hogy az új iskolatípus egyedeinek csak a neve azonos, de részben tartalom egészben hivatottság szempontjából tagadhatatlan különbség van - s ahogy én megállapítom - emberi elképzelés határain belül is fenn fog maradni ez a különbség - a csak helyi célu, továbbra is népiskolai hivatottságu és a felsőbb tanulmányokra tömegszámban előkészítő, tehát középiskolai jellegű általános iskolák között".^{102/}

A Református Egyetemes Konvent is tiltakozott az

ellen, hogy a latin ~~nyelvet~~ az általános iskola felső tagozatában csak rendkívüli tárgyként tanítsák. Indoklásukból kitűnik, hogy az elsősorban a gimnázium és a hagyományos latinos műveltség feltésén alapul. "E rendelet olyan feladat elé állítja a nyolcosztályu általános iskolára épülő gimnáziumot, amelyet ez négy, esetleg öt év folyamán semmi körülmények között sem oldhat meg, s így a gimnázium ^{nem} fog adni olyan alapot, az elmének olyan iskolázottságot, az alapismereteknek olyan mennyiségét és egységét, az idegen nyelveknek olyan készségét, amelyre a főiskola építhet". "...A latin nyelv tanításának a gimnázium négy osztályára történő korlátozásával a gimnáziumi nevelés és oktatás színvonala feltétlenül csökkeni fog, ennek pedig a főiskola, az egyetemi oktatás, a magyar művelődés, a magyar élet fogja kárát vallani". Az átirat szerint a rendelkezés az egyházak tan szabadságát sérti, s a Konvent közli, hogy a minisztérium rendeletét nem hajtják végre.^{103/} A latin nyelv kötelező oktatását eltörlő 6.300/1947 VKM rendelet ellen hasonló értelmű tiltakozást nyújtott be a Magyarországi Evangélikus Egyház Egyetemes Felügyelője és a Bányakörületi Evangélikus Püspöki Hivatal 1947 őszén.^{104/}

Az egyházak és gimnáziumok 1-4 osztályát lényegében nem szüntették meg, hanem azt a gimnáziumok keretében hagyva az általános iskolai reform kérdését úgy kívánták áthidalni - lényegében megkerülni - hogy a gimnáziumok

umi osztályok alá megszervezték az általános iskolai alsó tagozat 1-4 osztályát. A gimnáziumok így az 1-8 osztály egészét tekintve egységes szervezetben maradtak, az egyházak viszont sorozatosan jelentették be igényüket új pedagógus állásokra a VKM-nél, elvonva ezzel az anyagi lehetőséget a nevelőlétszám emelése elől éppen azokon a helyeken, ahol erre a legnagyobb szükség lett volna. Érdekeik képviselői a minisztériumban is jelen voltak. A minisztérium 1945-ben november 5-én 25 millió pengőt, november 22-én 20 milliót, november 30-án újabb 90 milliót utalt ki az egyházi gimnáziumok részére.^{105/}

A zirci apát 1947/119 sz. levelében közölte a miniszterrel, hogy Egerben megszervezte a Ciszterci Rend római katolikus általános iskoláját, megnyitotta az 1-2. és 3-4. osztályokat és ezzel kapcsolatban két tanítói állás fenntartásához államsegélyt kért. Jelentős nehézségeket okozott, hogy ezeket a kéréseket a VKM középiskolákat irányító részlege az általános iskolát szervező csoport tiltakozása ellenére teljesítette.^{106/}

A minisztériumban a IV/B ügyosztályon /ált. iskolai ü.o./ 1946. augusztus 15-én készült feljegyzés szerint egyes gimnáziumok és középiskolák a múlt tanévben kerekükben szervezett általános iskolák alsó tagozatát is ki akarják fejleszteni. A feljegyzés szerint a kérdéssel elő-

zetesen államtitkári értekezlet is foglalkozott és úgy döntött, hogy a középiskolák mellett általános iskolai alsó tagozat csak abban az esetben szervezhető, ha az iskolafenntartó ahhoz államsegélyt nem kér. Kifogásolták, hogy a IV/A/középiskolai/ ügyosztály több egyházi gimnáziumnak államsegélyes alsótagozati állást engedélyezett. Így a budapesti Baár-Madas református leánynevelő intézetben két tanítói állás, a Budapesti Lónyai-utcai Református Fiúnevelő Intézetben 4 tanítói állás szervezését engedélyezte. Követelték, hogy az általános iskolai ügyosztály hozzájárulása nélkül ez a jövőben ne történhessen meg. Az indoklás szerint az ilyen intézkedések elvonják az államsegélyt olyan helyekről, ahol arra nagy szükség lett volna, és az ilyen intézkedések az állami vagy községi iskolák működését megnehezítették. Megemlítették a dömsödi példát is, ahol a katolikus, a református és a községi iskola együttműködését a tanfelügyelő személyesen szorgalmazta, de a másik ügyosztály a felekezetek kérésére a református iskolának 2, a római katolikus iskolának pedig 1 államsegélyes állást biztosított és ezzel elősegítette, hogy azok külön úton járjanak.^{107/} A hivatkozott államtitkári értekezlet döntése szerint a gimnázium alsó tagozata és a polgári iskolák teljes általános iskolává szervezése csak akkor engedhető meg az egyházaknak, ha az iskolafenntartó újabb államsegélyt nem kér és a meg-

lévő intézményeit /polgári iskolák, népiskolák és gimnázium 1-4 osztálya/ úgy szervezi át, hogy az átszervezés a tanulók és nevelők számában változást, növekedést nem von maga után. A különböző iskolafenntartók számára közös megegyezéssel lehetővé tették az iskolák összevonását és végső esetben a kérdést megfelelő állami általános iskola megszervezésével kívánták megoldani, "erőszakos államosítás nélkül".^{108/}

Az egri helyzet jól tükrözi azt, hogy az egyházak a saját fennhatóságuk alá tartozó különböző iskolákban még egy-egy város keretein belül sem törekedtek a gimnáziumok és más középiskoláik szervezeti kereteinek megbonthatására, a szaktanárok továbbra is a gimnáziumokban, a néptanítók továbbra is az általános iskolává átminősített népiskolákban tanítottak. Így a zirci apát kimutatása szerint Egerben a belvárosi iskolában 48 nevelő közül 38 tanító, 8 tanár és 3 hitoktató volt, a 2. szl általános iskola 19 tanítóval és 11 polgári iskolai tanárral működött, a Ciszterci Rend egri általános iskolájában 13 középiskolai tanár és 2 tanító működött, a lajosvárosi római katolikus általános iskolában 8 tanító, a Maklári-uti római katolikus általános iskolában 4 tanító, Deák Ferenc uti iskolában 4 tanító, az angolkisasszonyok általános leányiskolájában 8 középiskolai tanár és 6 tanító működött. Az Orsolya-rendi általános iskola 7 tanítóval és 1 középiskolai tanárral működött. A felsorolt iskolák kö-

zül a volt népiskolák tanerői kizárólagosan vagy tulnyomó többségükben népiskolai tanítói oklevéllel rendelkeztek.^{109/}

A tananyagot illetően is megtartották a különbségeket. Az egri főlsővárosi római katolikus általános iskolában az 1946 szeptember 25-i tantestületi ülés elhatározta, hogy "az alsó osztályokban megfelelőek a régi tanmenetek, tehát ezek mintájára kell elkészítenünk az idén is, a felső osztályokban mindaddig míg nem jön rendelkezés, s megfelelő középiskolai osztályok tanmenetei használhatók, ha a tankönyv változatlanul megmarad..."^{110/}

Hasonló volt a helyzet a hajdunánási református gimnázium és a helybeli református népiskola tanerőinek megszólásában is. A miniszteri kiküldött 1946-ban jelenti, hogy a gimnázium keretében szervezett általános iskola 5. osztály tanulói a szabadon választható 5 óra keretében mindnyájan latint tanulnak, és a gimnáziumban nem változott semmi, még az osztálykönyvön is ez áll: "Hajdunánási Református Gimnázium I. osztálya". A református népiskolában minden adottság megvan az általános iskola szakosított megoldásához, 28 tanerő működik, ott lenne a városban egy csomó gimnáziumi tanár, ennek ellenére a valóságban nem történik semmi... A gimnáziumi testnevelő tanárok természetrajz órát is adnak, a népiskolában ellenben évek óta nincs testnevelési óra.^{111/}

Hajduszoboszlón a volt állami polgári iskola helyett

állami általános iskolát szerveztek és azt alsótagozattal is kiegészítették. Az alsó tagozatban csak 8-10 tanulót sikerült felvenni, mert az egyházi főhatóságok alá tartozó katolikus és református iskolák nem adtak át tanulókat. A szülők a kevés növendéket is visszavitték a felekezeti iskolába. A református általános iskolában pedig igen magas létszámú osztályok voltak.^{112/}

Ugyanakkor, amikor a középiskoláik, gimnáziumaik változatlan megőrzésére törekedtek, változatlanul elhanyagolt állapotban tartották a falusi népiskolákat. Az elhanyagolt falusi iskolák állapotát jól mutatja a városnaményi tisztiorvosnak 1948 februárjában a VKM-ba küldött levele.

A levél szerint a gulácsi református iskola "a lehető legelhanyagoltabb állapotban van", a tantermek porosak, piszkosak, gondozatlanok "...a padok rozogák, a tanterem fűtése nem kielégítő, ivóviz-tartály, mosdófelszerelés nincs". Az állapotok megszüntetésére a minisztérium "legerélyesebb fellépését" kéri.^{113/}

Az egész helyzetre és az egyházaknak az általános iskola kiépítését akadályozó tevékenységére jól mutatott rá Király István már 1946-ban az Embernevelés hátsábjain. Megállapítja, hogy "Az általános iskola eddigi nehézkes fejlesztésének elsősorban az egyházak tartózkodása volt az oka. Elzárkóztak az elől, hogy az általános iskola felső tagozatának kiépülése érdekében e-

gyüöttműködjenek más felekezeti iskolákkal. Mikör a kultuszkormány egyik rendelettel erre kötelezni akarta őket, tiltakoztak az autonómia megsértése ellen, 700-ra tehető az egyházak magatartása miatt meg nem nyílt általános iskolák száma, kb. 15.000 népből jövő tanuló záródott így el a magasabb intellektuális pályákra jutás lehetőségétől. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy népoktatásunk megdőbbentő helyzetében, az egytanítás iskolák tultengésében, amely egyre inkább a kulturpolitika egyik központi problémájává válik, mennyiben játszik szerepet a makacsul elzárkózó felekezetieskedés".^{114/}

A felekezeti elzárkózás következményeit Sziogyártó László is jól vázolta a Köznevelés hasábjain. Pedagógusok levelei alapján megállapítja, hogy az egyházi szempontokhoz való tulzott ragaszkodás sokszor igen viisszás helyzeteket teremt a községekben, "Sok bajjal jár az ugyanabban a helységben működő, de különböző iskolafenntartók kezelésében lévő osztatlan, vagy részben osztott népiskolák együöttműködésének megteremtése..." A felekezeti eltérések helyenként teljesen megakadályozzák a körzeti általános iskolahálózat kiépítését. A gönci esperesi kerületben például 19 iskolát az abaujszántói és a gönci általános iskolához osztották be fiókiskolaként. A gönci körzeti iskolához beosztott egyik iskola például 9 kilométer távolságra volt, de a közelebb lévőket sem látogatták a körzeti

iskola tanárai, mert nem volt közlekedési lehetőségük. A felekezetek együttműködésével ezek a nehézségek ki -
kűszöbölhetők lettek volna.^{115/}

Ez a helyzet lényegében véve nem változott meg a
következő években sem, egészen az államosításig. A
Zemplén megyei tanfelügyelő 1946 őszén jelenti, hogy
"Felettes egyházi hatóságok több együttműködő feleke-
zeti önálló, illetve fiók általános iskola együttmü-
ködését nem hagyták jóvá.^{116/} Lábod községben a római
katolikus és a református iskola 220 tanulóját érintet-
te hátrányosan az, hogy a két iskolafenntartó nem volt
hajlandó együttműködni. 1948 februárjában a miniszteri
kiküldött megállapította, hogy ha záros határidőn be-
lül nem nyújtanak be megállapodási jegyzőkönyvet az
együttműködésre, állami általános iskola szervezését
kell elrendelni.^{117/} Előszállás községben a római kato-
likus iskolaszék azt követelte, hogy az együttműködő
állami 7 tanerős és katolikus 3 tanerős iskola felső
tagozata különváltan működjék. Mivel megegyezés nem
jött létre, a tanfelügyelő az együttműködést 1947 őszén
felbontotta. Baranya megyében Németholy községben egy
8 tanerős római katolikus népiskola és az állami pol-
gári iskola alakult át általános iskolává. "A két is-
kola között ádáz harc folyik, de ez a harc inkább egy-
oldalú. Az állami iskola a jelek szerint elnéptelene-

désre van ítélve, ha az ellene indított, eszközökben válogatás nélküli propaganda tovább folyik... Az állami iskolák ellen ellenőrizhetetlen propaganda folyik, ami az állami iskola ellen hangolja a lakosságot, különösen ott, ahol felekezeti is működik" - állapítja meg az egyik 1947-ben kelt jelentés.^{118/} A Borsod megyei Edelényből készült 1948 évi jelentés szerint "lehangoló tünet itt is, hogy a felekezeti iskola együttműködése nem sikerül, még a felső tagozatban sem". A szendrői katolikus és református iskola esete az edelényihez hasonló.^{119/} A Heves-megyei Kompolt községben az állami iskola igazgatója 1948 márciusában javaslatot tett a minisztériumnak arra, hogy a helybeli kastélyban szervezzenek körzeti állami általános iskolát és államosítsák a helyi 3 tanerős katolikus iskolát, mivel a "kompolti iskolaügy rendezésére az első lépés a jelenlegi római katolikus iskola államosítása". Ezzel a római katolikus iskola tanítói is egyetérteneének.^{120/}

Az egyházi iskolák tanítóinak jelentős része maga is támogatta volna az együttműködést, azonban a helyi egyházi iskolaszékek és a felettes egyházi hatóságok ezt az esetek többségében megakadályozták. A demokratikus gondolkodású pedagógusok vélemény-nyilvánítását és együttműködését pedig a szervezeti intézkedésen kívül erkölcsi terrorral tették lehetetlenné. A domonyi

római katolikus népiskola igazgatója 1947 őszén kelt jelentéséből kitűnik, hogy "...az iskolaszék elnökének állandó céltáblái vagyunk, úgy hogy a tanítónő már fegyelmi vizsgálatot kért maga ellen... Ilyen állapotok mellett, mikor a tanítóknak nyugodtságuk nincs, csak álmatlan éjszakájuk, állandó felzaklatott idegállapotban eredményesen tanítani lehetetlen..."^{121/}

A pedagógusok védelmében a különböző társadalmi szervezetek is szót emeltek. Többek között a pedagógus szakszervezet követelte az egyházi iskolák pedagógusai felett gyámkodó iskolaszékek megszüntetését.^{122/}

A statisztikai adatok is azt tükrözik, hogy az általános iskola kiépítése igen vontatottan haladt. A Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai Osztályán készült egyik kimutatás szerint 1945-46-ban 7.068 népoktatási intézmény volt, ebből 854 volt általános iskola, 1946-47-ben, 7.118-ból 4.090, 1947-48-ban a 7.493-ból 4.843 volt csak általános iskolai jellegű, még a körzeti és fiók iskolákat is beszámítva. A népiskolák száma 1945-46-ban 6.214, 1946-47-ben 3.028, és 1947-48-ban 2.650 volt.^{123/} Ez azzal is összefügg, hogy az 1-4 tanerős kisiskolák jórésze egyházi kézen volt és ezek együttműködés hiányában népiskolai jellegűek maradtak. 1947-48-ban állami kezelésben 664 1-4 tanerős népiskola volt, amíg az egyházi kezelésben lévő ilyen kis népiskolák száma 1986 volt.^{124/}

Még súlyosabb a kép, ha ebből különválasztjuk az egytanerős iskolák számát. Ebből állami csak 343, egyházi viszont 1.631 volt.^{125/}

Az általános iskola kiépítésének akadályozása, az oktatás demokratikusabb szellemével, az egységes tankönyvek bevezetésével szemben tanusított elzárkózó álláspont, a pedagógusok kiszolgáltatott helyzete, az egyház kezén lévő népoktatási intézmények korszerűtlen állapota, felszereltségének hiánya egyre nagyobb tömegek előtt tette nyilvánvalóvá az államosítás szükségességét. Ezt sok társadalmi szerv már jóval az államosítás előtt sürgette és követelte. A Pest megyei Szabadművelődési Tanács már 1946 április 1-én határozatilag fordult a Vallás és Közoktatásügyi Miniszterhez a népoktatás államosítása érdekében. A Tanács "megállapítja, hogy úgy a vármegyei Tanács, mint a helyi tanácsok erőfeszítése meddő marad, ha a különböző fajtájú iskolákban továbbra is a régi szellemben fertőzik meg... a gyermekek lelkét. A tankönyvhiányra való hivatkozással megtartották a fasiszta szellemű könyveket, a régi szellemben oktatnak és nevelnek. Megengedhetetlennek tartja, hogy a különböző népiskolákban különböző szellemben és könyvből tanítsanak..."^{126/}

A Mohácsi Nemzeti Bizottság a város területén működő általános iskolák helyzetét, a tanulók- tanerők elosztását megvizsgálva, 1947 április 3-án megállapi-

totta, hogy az egyházi középiskolák mellett szervezett általános iskolai alsó tagozatos osztályok igen zsúfoltak. Határozatban követelték az egyházi tanerők állami státusba vételét, a tanerők és tanulók arányos elosztását. A határozatot megküldték a VKM-nek és hasonló állásfoglalás céljából a megyei nemzeti bizottságnak is.^{127/}

A kialakult helyzetben csak az iskolák államosításával lehetett gyökeres változtatást elérni.

V.

Az iskolák államosítása

A fordulat éve, a munkáspártok egyesülése és a proletárdiktatura létrejötte teremtette meg a feltételeket az iskolák államosításához. A Magyar Dolgozók Pártjának egyesülési kongresszusa programnyilatkozatában tűzte napirendre a demokratikus nevelés egységes szellemének biztosítása érdekében "a tanügyigazgatás egységesítését és korszerű reformját, az egyházi iskolák államosítását".^{128/}

Az iskolák államosítása általában a társadalom polgári átalakulásának a feladata. A népi demokratikus fejlődés sajátosságai és történelmi előzmények alapján hazánkban erre a szocialista forradalom megvalósulásának időszakában, a proletárdiktatura körülményei között került sor. Az iskolák államosításáért folyó küzdelem a marxista párt vezető szerepe mellett lehetővé tette a kulturharc elkerülését. A programnyilatkozat az államosítást az egyház hitoktatási jogának és a papnevelő iskolák egyházi jellegének csorbitása nélkül tervezte megoldani. Az államosítást nem egyoldalú elhatározással, hanem az egyházzal való kölcsönös megegyezés alapján, annak bizonyos igényeit méltányolva kívánta az állam megoldani.^{129/}

Amíg a protestáns és más egyházakkal az iskola kérdésében sikerült előzetes megállapodásra jutni, a római katolikus egyház elzárkózott a tárgyalások elől.

Az iskolák államosításával szemben világnézeti ellentétek felszításával, a kiközösítés kilátásba helyezésével, a különböző egyházközségek hitbuzgalmi szervezeteinek mozgósításával, tiltakozó táviratok küldésének elrendelésével fejtett ki aktív politikai tevékenységet a katolikus püspöki kar, Mindszenty vezetésével. Nem riadtak vissza az államosítással foglalkozó gyűlések résztvevőinek megfélemlítéséről, sőt több helyen tettlegességre is sor került. A pócspetri rendőrgyilkosság szervezőinek példája jellemzően mutatja, hogy az egyházi iskolák védelmének ürügyén a letűnt világ képviselői szegültek szembe a nép állammal.

Az MDP programjának nyilvánosságra kerülése után előtérbe került a tömegek között is az iskolák államosításának követelése. A dolgozók szülők jó része a gyermekek olcsó iskoláztatását, a pedagógusok szellemi és anyagi felemelkedést, a diákság akadálytalan továbbtanulást várt a változástól. Az államosítás támogatására politikai tömegmozgalom bontakozott ki. Az üzemek, községek, tanteszületek, a különböző tömegszervezetek határozatokban foglalták és feliratban küldték meg az illetékes szerveknek az államosítás támogatását tartalmazó véleményüket.

1948 május 19-én 150 ezer vasmunkás, a következő napon 60 ezer textilmunkás követelte az iskolák államosítását. A vasutas és hajós szakszervezet 150 ezer tagja nevében követelte az államosítást. Május 23-án a

Hoffher-gyár, a Radiátor-gyár, az Esztergomi Szakmaközi Bizottság, és a Gépjárművezetők Szakszervezete követelte az államosítást.^{130/} Az államosítás mellett foglaltak állást a kisvárosok, falvak nemzeti bizottságai is. E helyeken különösen fontos volt a kiállítás, mert a reakció ezeken a helyeken a vallásoktatás megtiltásának rémhírével igyekezett hangulatot kelteni. A nemzeti bizottságok tulnyomó többsége az államosítás mellett szavazott.^{131/} A határozatokat a faluban működő más népi szervezetekkel, tömegszervezetekkel közös értekezleteken hozták meg. Ezekre a gyűlésekre meghívták a pedagógusokat is. Az államosítás mellett nem egy helyen nyilatkoztak az egyházi iskolák tanítói is. Vállaj községben az ilyen együttes értekezleten hozott határozat az egységes demokratikus nevelés megvalósítása, az analfabétizmus megszüntetése, a dolgozók műveltségének emelése, a nevelők szociális helyzetének javulása érdekében tartotta szükségesnek az államosítást.^{132/} Tiszaberek nemzeti bizottsága, képviselőtestülete és tömegszervezetei a felekezeti tanerők állandó bizonytalanságának megszüntetése, a nép műveltségének emelése, az általános iskola megvalósítása érdekében tartott^{ak} szükségesnek az államosítást.

A Vasadi Nemzeti Bizottság elnöke, Szalay István református iskolaigazgató "legmesszebbmenő hozzájárulását fejezi ki az államosítás kérdésében, annál is inkább, mivel mint felekezeti tanító 25 éves működése alatt tel-

jesen megismerhette a felekezeti iskolák jó és rossz oldalait".^{133/} Mórágyszéki községben a községi előljáróság, a nemzeti bizottság és a református tanítók egyhangú lelkesedéssel vették tudomásul az államosítást és elítélték azokat, akik nyugtalanságot próbáltak szítani.^{134/}

Az államosítás mellett kibontakozó tömegmozgalom nyilvánvalóvá tette, hogy az ezzel szemben kezdeményezett kulturharc hatástalan és eredménytelen volt. A nép többsége megértette, hogy az iskolák államosítása nem a vallásgyakorlat szabadsága ellen irányul, sőt lelkiismereti szabadságot biztosít mindenkinek.

Az államosításra vonatkozó törvényjavaslatot Ortutay Gyula vallás és közoktatásügyi miniszter 1948 június hó 15. napján terjesztette előzetes tárgyalás céljából az Országgyűlés közoktatásügyi bizottsága elé. A törvényjavaslat, a kizárólag egyházi célokat szolgáló tanintézetek /hittudományi főiskolák, diakonus-, és diakonissza-képzők, stb. / kivételével a nem állami iskolák és a velük összefüggő tanulótthonok állami kezelésbe vételét mondta ki. Hasonlóképpen állami kezelésbe vette a kisdudorókat is. Az indokolás aláhuzza, hogy a haladó pedagógusok egy évszázad óta harcolnak az iskolák államosításáért és az iskolák államosítását elsősorban az általános iskola következetes megvalósítása érdekében tartja szükségesnek. E feladatok megoldása a nevelésügyben eddig érdekelt iskolai önkormányzatok /egyházak, községek,

társulatok, stb./ szervezeti keretében már nem oldható meg. "Nemcsak azért, mert a szükséges anyagi lehetőségeket képtelenek biztosítani, hanem azért is, mert a korszerű nevelésügy gazdasági és világnézeti vonatkozásai nem választhatók el az állami élet hasonló megnyilvánulásaitól..."

Az államosítást 1948 június 15-án iktatta törvénybe az Országgyűlés. /1948 XXXIII. t.c./ Az iskolák állami kezelésbe vételéről szóló törvény alapján az állam összesen 6.505 iskolát vett át a felekezetektől, köztük 5.437 általános és népiskolát, 98 tanítóképzőt és liceumot, 113 gimnáziumot. Ez az ország iskoláinak több mint kétharmadát érintette. Az állami státusba került pedagógusok száma körülbelül 18 ezerre tehető.^{135/}

Az egyház és iskola elválasztásáért folyó küzdelem eredményesen befejeződött. Megnyílt a lehetőség arra, hogy a művelődési monopóliumok felszámolását biztosító, következetesen demokratikus iskolarendszer kiépítése befejeződjék. Népi demokratikus fejlődésünk sajátja az, hogy a szervezeti keretek megteremtéséért folytatott harc megelőzte az egyház és állam kettéválasztását, és a szocialista kulturforradalom világnézeti tartalmának megvalósítását. A lényegében előremutató, szocialista típusú iskolaszervezetért folytatott harc jó előkészítője volt a szocialista kulturforradalom kibontakoztatásának is.

A tömegek forradalmi aktivitásában kezdetben nem világnézeti kérdések játszottak döntő szerepet, a fordulat éve folytán előállt új helyzet azonban a szervezeti forma következetes kiépítésével együtt már lehetővé tette az iskolai oktatás szocialista tartalmának kibontakozását is. Ez a kulturális területen is mutatja azt, hogy a polgári forradalom elmaradt feladatának teljesítését nem a polgárság, hanem a munkásosztály vezette népi forradalom valósítja meg napjainkban, és ez a szocialista forradalomba való folyamatos, viszonylag gyors átnövés lehetőségével jár. A népi demokratikus forradalom szocialista forradalomba való folyamatos átnövésének egyik hazai sajátossága az, hogy míg az államhatalmi gazdasági pozíciók jelentős területeiről már a fordulat éve előtt sikerült kiűzni a kizsákmányoló osztályokat, a művelődés területén a tömegek bevonásával megindult forradalmi harc döntő győzelmét a fordulat évében aratta.^{136/}

Az államosítás ténye lehetővé tette azokat a szervezeti összevonásokat, amelyeket több év szívos próbálkozásai ellenére, az egyházak szembenállása miatt, nem lehetett megvalósítani. Így az alapfoku oktatás intézményeinek száma 1948-49 tanévben jelentősen csökkent. Az általános iskolák száma e tanév végén 4.770, a népiskolák száma pedig már csak 1.403 volt. Amíg az összes iskolák közül 1947-48-as tanévben 33.7 % volt a népisko-

lák aránya, ez az arány 1948-49-es tanévben 22,7 %-ra csökkent.^{137/} E tanévben az egy iskolára jutó tanulók és nevelők száma városon és falun egyaránt, átlagban 38 tanulóval és egy nevelővel növekedett. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a problémák egycsapásra megoldódtak. Népi demokratikus államunknak jelentős erőfeszítéseket kellett tennie az általános iskola korszerű hálózatának kiépítése érdekében a következő években is.

Társadalmi mozgalom az általános iskolák
segítésére az államosítás után

Az államosított iskolák épületeinek rendbehozására, felszerelésének kijavítására és korszerűsítésére az államosítást követően még a tanév kezdete előtt jelentős tömegmozgalom indult az országban. A nemzeti bizottságok, a különböző szakszervezetek és egyéb társadalmi szervek jelentős segítséget nyújtottak ahhoz, hogy az iskolák az új feltételek között az eddiginél sokkal zavartalanabban és eredményesebben kezdhessék meg tevékenységüket. Az iskolák tatarozása, felszerelése érdekében kibontakozott tömegmozgalom igazi népszavazás volt az államosítás mellett. A Fejér megyei Nemzeti Bizottság a Budapesti Nemzeti Bizottság körlevele alapján felhívta helyi szerveinek figyelmét az iskolák sürgős tatarozására, a berendezések pótlására és javítására.^{138/} A Mátyásfalvi Nemzeti Bizottság jelentése szerint az iskola meszelését, a kerítés javítását a község lakosai, a belső bútorkészítést az Elektromos Művek falujárói végezték el.^{139a/} Füle község nemzeti bizottságának jelentése szerint a község lakossága tatarozta az iskolákat és a két új tanterem berendezését tette lehetővé.

A Budapesti Nemzeti Bizottság a vidéki iskolák helyreállítását is szorgalmazta. A IV. kerületben mun-

kaversenyt szerveztek, ebben a Házmegbizottak Testülete, a Szülői Munkaközösség, az MNDSZ és más szervezetek is résztvettek. A Házmegbizottak Testülete gyűjtést szervezett és 42 padot vásárolt az abonyi általános iskolának. A Vöröskereszt-szervezet Kocsár község Árpád-uti tanyai iskoláját tatarozta. A XII. kerületi MNDSZ szervezet a nógrádkállói iskolát, a MNDSZ Héhalom község iskolájának helyreállítását vállalta.^{141/}

Az iskolák segítésére kibontakozott társadalmi mozgalom méreteiről tanuskodnak a VKM-be érkezett tanfelügyelői jelentések is. Többek között a Csanád megyei tanfelügyelő azt jelenti, hogy társadalmi uton a megyében rendbehoztak 13 állami iskolát, közel 134 ezer forint értékű társadalmi munkával és 12 államosított iskolában több mint 30 ezer forint értékű társadalmi munkát végeztek. Az iskolák helyreállításában résztvett "az MDP, MNDSZ, a szervezett munkásság, a Szülői Munkaközösség, FÉKOSZ, EPOSZ, tantestület stb./^{142/} Somogy megyében 20 iskolát állítottak helyre a társadalmi szervezetek.^{143/} A budapesti népoktatási kerületben 36 állami és 14 államosított iskolát hoztak rendbe a különböző társadalmi szervezetek.^{144/} A kecskeméti népoktatási kerületben 23 községben hozták rendbe az iskolákat. Első helyen említi a jelentés az MDP és a falujárók, különösen az építőmunkás szakszervezet munkáját. Ezenkívül 43 államosított iskola különböző mértékű helyreállításáról emléke-

zik meg.^{145/}

Hajdu megyében társadalmi uton 27 állami és 37 államosított iskolát hoztak rendbe a különböző társadalmi szervezetek. A tanfelügyelői jelentés több mint félmillió forint értékűre becsüli az így elvégzett munka értékét.^{146/} Hasonlóak voltak a Szolnok-megyei mozgalom eredményei is, ahol 89 állami és 101 államosított iskola tatarozásában, rendbehozásában működtek közre az üzemi munkások és demokratikus szervezetek.^{147/} Veszprém megyében 193 iskola helyreállításában működtek közre a társadalmi szervezetek. Ezek közül 52-t a helyi demokratikus szervezetek, 86-ot a község lakossága, 10-et a budapesti munkások és üzemek, 23-at a megyei munkások és bányászok, 3-at a Szakmaközi Bizottság, 10-et a szülői munkaközösségek, 2-t a helybeli iparosok és szövetkezeti dolgozók állítottak helyre. Résztvettek az iskolák rendbehozásában katonák, az uttorók is. /A jelentés szerint 7 iskola rendbehozását még az államosítás előtt az egyházközség végezte el.^{148/} Hasonló értelmű és eredményességű tevékenységről adnak számot a többi tankerületi jelentések is.

A bemutatott adatok arról tanuskodnak, hogy az államosítást a dolgozó tömegek különböző rétegei kedvezően fogadták és az államosított iskolák tevékenységét már az indulásnál nagyon hatékonyan támogatták. A nép a kezébe vett iskolák ügyét fontosnak tartotta és az államosítás jelentőségét megértette.

VII.

Az általános iskola képzési céljának és oktatási anyagának fejlődése 1945-1950 között

Nem célunk az általános iskola művelődési anyagának elemzése, csupán a fejlődés néhány lényeges vonásának bemutatására vállalkozhatunk.

A felszabadulás előtt a dolgozó tömegek számára fenntartott hat osztályos népiskola tananyagának kiválogatását a műveltségi monopólium féltékeny őrzése, elemi ismeretek és gyakorlati készségek nyújtása mellett a valláserkölcsi és nacionalista nevelési célok érvényesítése jellemezte. Az 1932 évben kiadott Magyar Pedagógiai Lexikon a hat osztályos népiskola tananyagának kiválasztásánál érvényesített főbb szempontokat az alábbiakban jelöli meg:

a/ az ismeretanyag szoros kapcsolata a "nevelési célokkal",

b/ a közvetlen környezet szemlélete, s ezzel kapcsolatban a helyi vonatkozások és más konkrétumok előtérbe helyezése,

c/ az egyes tantárgyak keféteben nyújtott ismeretek és készségek elsajátítása a gyakorlati élettel szoros kapcsolatban van,

d/ a különböző tantárgyak anyaga egymással is kapcsolatban van,

a/ "a tanítandó anyagon végigvonul a nemzeti és valláserkölcsi jelleg".

Ez az iskola bevallott célkitűzéseiben is csak a műveltség "alapelemeit" nyújtotta a dolgozó tömegek gyermekeinek és lényegében a következő években sem változott.^{149/}

Az 1940. évi XX. tc. ugyan kimondta a nyolcosztályos népiskola kötelező megvalósítását, ennek végrehajtását azonban csak a nagyvárosok jól ellátott iskolái kezdték meg. Az osztott, nyolc osztályos népiskola sem szüntette azonban meg a zsákutcákat, Célkitűzése "a valláserkölcös nevelés", a "nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános és gyakorlati irányu alpműveltség nyújtása" volt. Ebből az iskolából sem vezetett ut a középfoku tanintézetekbe. A nyolcosztályos népiskola óratervét a 90. oldalon ismertetjük.^{150/}

Már az egyes tantárgyak megnevezése is utal arra, hogy nem a tudományok alapjainak nyújtása, hanem a fasiszta nevelési célok érvényesítése mellett gyakorlati szempontok szerint válogatott, a termelés fejlődésével szükségessé vált ismeretek, készségek az előzőeknél valamivel szélesebb körének biztosítása volt a célja ennek az iskolának. A továbbtanulás szempontjából teljes zsákutcat jelentett, csak a tanonciskolába lehetett innen beiratkozni.

A népiskola óraterve /osztott, városi iskolát alapul véve/:

A tantárgy neve	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Hit és erkölcstan	2	2	2	2	2	2	2	2
Magyar nyelv:								
a/ Beszéd és értel. gyak.	2	2	4	3	-	-	-	-
b/ Olvasás		4	4	3	3	3	3	3
c/ Írás	8	1	1	1	2	2	2	2
d/ Fogalmazás		1	1	2				
e/ Nyelvismeretek		2	2	2	2	2	2	2
Számolás és mérés	5	5	5	5	5	5	4	4
Földrajz	-	-	-	2	2	2	2	2
Történelem:								
a/ A magyar nemz.t.	-	-	-	-	2	2	2	2
Állampolgári jogok és köteleességek	-	-	-	-	-	-	1	1
Természeti, gazda- sági és egészs. ism. 2	-	-	-	-	3	3	4	4
Rajz és kézimunka	-	2	2	2	4	4	4	4
Ének	1	1	2	2	2	2	2	2
Testnevelés	3	3	3	3	3	3	2	2
Összesen:	21	23	26	27	30	30	30	30

A Köznevelés évkönyve

Magyar Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Budapest, 1948 24. old.

A népiskola 4. osztályára épülő négyosztályos polgári iskola a kispolgárság számára fenntartott iskolatípus volt. A népiskolánál szélesebb körű, de még mindig gyakorlati irányú műveltséget nyújtott, a továbbtanulást egyes gyakorlati irányú középfoku iskolákban /liceumban, tanítóképzőben, kereskedelmi, ipari iskolában/ tette lehetővé. A négyosztályos polgári iskola óratervét a 92. oldalon ismertetjük.^{151/}

Az uralkodó osztályok számára fenntartott elméleti irányú középiskola a gimnázium volt, amelynek osztálycélja az uralkodó osztályok művelődési monopóliumának biztosítása volt. Az 1934. évi XI. t.c. a gimnázium célját a valláserkölcsi nevelésben, "a magyar művelődés szellemének megfelelő általános műveltség" nyújtásában, továbbá az egyetemi és más főiskolai tanulmányokra való felkészítésben jelölte meg. A "nemzeti életben vezető szerepre hivatott értelmiség" nevelését szolgáló iskola óratervét a 93. oldalon ismertetjük.^{152/}

A gimnázium óratervében a latin és görög nyelv jelentős súllyal szerepel. A magyar nyelv és irodalom oktatása mellett fontos helyet kaptak az élő idegen nyelvek, a matematika, és a felsőfoku továbbtanulás szempontjából fontos természettudományos tárgyak /természetrajz, vegytan, természettan/.

A polgári iskola óraterve

A tantárgy neve	Polgári leányiskola				Polgári fiúiskola			
	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2
Magyar	4/5/	4/5/	4	4	5	4	4	3
Német	2/3/	3/4/	3	2	3	3	3	3
Történelem	-	-	2	3	-	2	3	3
Földrajz	2	2	2	-	3	2	3	2
Állat- és növénytan	3	2	-	-	3	3	-	-
Vegytan	-	-	-	3	-	-	-	3
Természettan	-	-	3	-	-	-	3	-
Egészségtan	-	-	-	2	-	-	-	2
Háztartás, nevelés	-	-	-	3	-	-	-	-
Számтан, mértan, könyvvitel	4	3	2	2	4	4	4	3
Rajz	2	2	2	2	3	3	3	2
Szépíráş	1	1	-	-	-	-	-	-
Kézimunka	2	3	3	3	2	2	1	1
Ének	1	1	1	1	1	1	1	1
Testgyakorlás	2	2	2	2	3	3	2	2
Közgazdasági és jogi ismeretek	-	-	-	-	-	-	-	2
Mezőgazd. és ipari ismeretek	-	-	-	-	1	1	1	1
Összesen:	26	26	26	29	30	30	30	30

A Köznevelés évkönyve,

Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Budapest, 1948 25. old.

A gimnáziumok óraterve

A tantárgy neve	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Hit és erkölcstan	2	2	2	2	2	2	2	2
Magyar nyelv és ir.	5	5	4	3	3	3	3	3
Történelem	-	-	3	3	3	3	2	3
Gazd. és társadalmi ismeretek	-	-	-	-	-	2	-	-
Föld- és népraj	3	4	2	-	-	-	2	-
Latin nyelv	5	5	4	4	4	4	4	4
Görög nyelv ^x	-	-	-	-	4	4	4	3
Német nyelv	-	-	4	4	3	3	3	3
Francia, angol nyelv	-	-	-	-	4	4	4	3
Bölcsészeti	-	-	-	-	-	-	-	2
Természetr.rajz	2	2	-	3	5	-	-	-
Vegytan	-	-	-	-	-	3	-	-
Természettan	-	-	2	-	-	-	4	4
Mennyiségtan, mértan	4	5	3	3	3	3	3	3
Rajz, műalkotások	2	2	2	2	-	-	1	1
Testnevelés	4	4	4	4	4	4	4	3
Egészségtan	-	-	-	1	-	-	-	1
Szépirás	1	-	-	-	-	-	-	-
Gyorsírás	-	-	-	2	-	-	-	-
Ének	2	2	1	-	-	-	-	-
Osztályfőnöki óra	1	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	31	31	31	31	31	31	31	31

x Ahol görög nyelv van, ott második idegen nyelv nincs.

Köznevelés évkönyve

Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest 1948 26. old.

Az általános iskola létrejöttével e háromfajta iskolatípus művelődési anyaga közötti különbségeket kellett megszüntetni a népiskola V-VIII. a polgári iskola és a gimnázium I-IV. osztályainak megszüntetésével. Az egységes általános iskola V. osztályának óratervét a folyamatos átállás érdekében már a 37.000/1946. VKM rendelet tartalmazta. Az új általános iskolai tantervek kiadására 1946-ban került sor. A tanterv folyamatos bevezetéséről a 75.000/1946. VKM számú rendelet intézkedett. Az 1946. évi általános iskolai tanterv^{153/} az új iskola célkitűzését az alábbiakban jelölte meg: "Az általános iskola feladata, hogy a tanulót egységes, alapvető, nemzeti műveltséghez juttassa, mindenirányu továbbnevelésre és öznevelésre képessé tegye és közösségi életünk tudatos és erkölcsös tagjává nevelje"^{154/} Ez a célkitűzés pozitívuma az, hogy az előző, a különböző társadalmi osztályok és rétegek számára eltérő műveltségi anyagot nyújtó iskolákkal szemben az egységes demokratikus nevelést és a közös alpműveltséget hangsúlyozza, a továbbtanulás minden irányára való felkészítéssel együtt.

Az adott időszak művelődéspolitikai célkitűzései az oktatás színvonalának minőségi emelését általánosan, a dolgozók egész tömegére értették. Az oktatási anyag tartalmának demokratizálása a fasiszta metely kiirtását jelentette, de természetesen még nem tartalmazhatta a szo-

cialista nevelés és a következetes természettudományos világnézet kialakításának követelményeit. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a koalíciós időszak nevelési és oktatási célkitűzéseiről 1947-ben a következőket írta:

"A kérdés lényege az, hogy a mai magyar koalíciós demokráciában a marxista és a nem marxista meggyőződésű magyarság számára, melyek azok a nevelői eszmények, amelyek hosszú távon is alkalmasak egy nevelői rendszer, nevelési teleológia, értékrendszer kialakítása számára"... "A magyar demokrácia a maga politikai uralmi rendszerét valóban a dolgozók társadalmi osztályaira kívánja építeni, jellemző vonásának azt tekinti, hogy az államvezetés, a teljes hatalmi apparátus a dolgozó osztályok kezébe kerüljön, parasztokéba, munkásokéba, s e két dolgozó osztállyal együttműködni akaró, a majdan belőle kinövő értelmiségébe... Ennek az alapgondolatnak jelentkeznie kell köznevelésünkben is, ennek kell megadni nevelésünk alapértékét... Mi azt akarjuk, hogy a magyar műveltség az egész nép számára adja meg a művelődés és a felemelkedés minden lehetőségét. Egész iskolaszervezetünket úgy akarjuk átalakítani, hogy az minden növendék számára alapjaiban egységes műveltséget adjon és mégis differenciált lehetőséget. Ennek a követelménynek a megvalósítására vállalkozik az általános iskola..."^{155/} Az általános iskola óratervét 96. oldalon ismertetjük.

A leánytanulóknak a háztartási gyakorlatok, a fiutanulóknak valamelyik gyakorlat /1. 14. 15. 16./ választása kötelező. Amennyiben az iskola fontos indokból az egyik szabadonválasztható tárgyat vagy gyakorlatot nagyobb /legfeljebb heti 4/ óraszámában kívánja tanítani, úgy a másik választható tárgy vagy gyakorlat óraszámát heti 2 órában kell megállapítani. Élő idegen nyelvet vagy latint heti 2 órában tanítani nem lehet.

Az V-VIII. osztályok testnevelési óraszámában az osztályonként kötelező heti 2 órás játék-, illetőleg sport-délután nincsen benne.

Az általános iskola óraterve

A tantárgy neve	Hetenkénti óraszám osztályonként							
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Közös tárgyak								
Hit és erkölcstan	2	2	2	2	2	2	2	2
Magyar nyelv és irod.	10	11	13	14	6	6	5	5
Történelem	-	-	-	-	2	2	2	2
Föld- és néprajz	-	-	-	-	3	3	2	2
Az ember élete	-	-	-	-	-	-	2	2
Természetrajz	-	-	-	-	2	2	-	-
Természettan	-	-	-	-	-	-	3	-
Vegytan	-	-	-	-	-	-	-	3
Számolás és mérés	5	5	5	5	3	3	3	3
Rajzolás	-	2	2	2	2	2	2	2
Ének	2	2	2	2	2	2	2	2
Testnevelés	2	2	2	2	2	2	2	2
Szabad beszélgetés	-	-	-	-	1	1	1	1
A közös tárgyak óra- száma	21	24	26	27	25	25	26	26
A választható tárgyak óraszám	-	-	-	-	6	6	6	6
Heti óraszám:	21	24	26	27	31	31	32	32

A tantárgy neve	Hetenkénti óraszám osztályonként							
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Választható tárgyak és gyakorlatok								
Gazdasági gyakorlatok	-	-	-	-	3	3	3	3
Műhelygyakorlatok	-	-	-	-	3	3	3	3
Kereskedelmi gyakor- latok, gyorsírás	-	-	-	-	3	3	3	3
Háztartási gyakorl.	-	-	-	-	3	3	3	3
Élő idegen nyelv angol, francia német, olasz, nemzetiségi nyelvek	-	-	-	-	3	3	3	3
Latin nyelv	-	-	-	-	4	4	4	4
Társas ének és zene	-	-	-	-	2	2	2	2

Az általános iskola tanterv megjelenése jelentős eseménye volt a magyar közoktatásügy demokratizálásának. Egységesen magas színvonalu, korszerű műveltség nyújtását írta elő minden tanuló számára. Jelentősen növelte például a természettudományos tárgyak óraszámát. Amíg a népiskolában a természeti és gazdasági ismeretek óraszám 7, a gimnáziumok megfelelő osztályai-ban 10, az általános iskolában 14 óra volt. Az erkölcs és a társadalmi kérdések tanítására a hittanórákon kívül és azok ellensúlyozására a szabad beszélgetés, a történelem és az ember élete tantárgyakban is jelentős helyet biztosított. A gyakorlati életre való felkészítés szempontjait is több tantárgyban biztosítani kívánta. Jelentős kísérletet tett a tanulók egyéni hajlamainak, képességeinek figyelembevételére és a helyi lehetőségekhez, szükségletekhez való alkalmazkodásra /választható tárgyak./

Ez a tanterv célkitűzéseiben még nem tartalmazta a szocialista ember nevelését és a tudományos marxista műveltség alapjainak lerakását. Az előző tantervekkel szemben azonban a fordulatot jelentett a tekintetben, hogy következetesen kirootálta a tananyagból a fasiszta, sovinszta szellemű részeket.

A természettudományos jellegű ismeretek arányainak jelentős növelése ellenére hiányossága volt a tantervnek az, hogy a természettudományos tárgyak oktatásában

a tudomány szempontjainak érvényesítése nem volt mindig következetes /például a természetrajz a teleologikus szemléletet hirdette/, a tananyag mozaikszerűen tulzsufolt, helyenként maximalista volt.

Számításba kell vennünk ugyanakkor azt is, hogy a következetes természettudományos nevelésnek még nem voltak meg a társadalmi-politikai feltételei. Az egyház ebben az időben nemcsak a hittan kérdésében, hanem a különböző tantárgyak világnézeti vonatkozásainak tekintetében is támadott, kulturharcot, világnézeti ütközeteket provokált. A természettudományos tárgyak oktatásában a következetesség a minisztériumban és az OKT-ban kialakult erőviszonyok függvénye is volt. Jellemző az ember élete tantárgy kérdésében lezajlott éles vita. A tantárgy létrehozói már kezdettől fogva arra törekedtek, hogy a tananyag az embert ne a biblikus világkép alapján, a "teremtés koronájaként" - hanem az élővilág fejlődésének legmagasabb pontján, a darvini szemlélet alapján ismertesse.^{157/} Az Ember élete c. VII. osztályos tankönyvet Mérei Ferenc és Gleimann Anna készítette. Az ember élete tankönyv bevezetése ellen Mindszenty hercegprímás személyesen tiltakozott a miniszternél. A könyvet a kinyilatkoztatott hitbe és az erkölcsbe ütközőnek, tudománytalannak nevezte és közölte, hogy használatát a katolikus iskolákban megtiltotta. Kiss Árpád az Országos Közoktatási Tanács ügyvezető elnöke a miniszterhez írt

válaszában megállapítja, hogy a tankönyv a tudománynak részben egy évszázad óta ismert, részben legújabb eredményeit tartalmazza, így nem tudománytalan és nem erkölcs-telen.^{158/}

Az 1946. évi általános iskolai tanterv sajátos problémája volt, hogy az ugynevezett szabadon választható tárgyak, amelyeket az órák 20 %-ában tanítottak, az elő-rehaladás szempontjából nem voltak döntőek.^{159/} A szabadon választható tárgyak oktatásának személyi és tárgyi feltételeit /műszaki- gazdasági, oktatók, műhelyek stb./ nem lehetett az adott időszakban biztosítani, így az ér-deklődésnek és adottságoknak megfelelő választás lehetősége nem volt általánosan biztosítható. A vidéki iskolák helyzetét jól példázzák a Bihar megyei tanfelügyelő által összegyűjtött jelentések,^{160/} amelyek szerint a nép-iskolákból alakult általános iskolai osztályokban gazdasági és háztartási ismereteket tanítottak, a népiskolai tanterv alapján, nyelvtanulásra csak helyenként volt mód. Mint már jeleztük, külön problémát jelentett a tanterv szabadon választott tárgyi között a latin nyelv szerepeltetése. Az általános iskola V-VIII. osztályaiban heti 4 órában tanított latin nyelv választására tulajdonképpen csak a gimnáziumok mellett megnyílt általános iskolai osztályokban volt mód. Ez növelte azt a látszatot, hogy középiskolai továbbtanulásra tulajdonképpen csak a latint is tanító általános iskolai osztályok készítenek

fel. A 6.300/1947 VKM számú rendelet ezért az V. osztályban választható tárgyak közül a latin nyelvet az 1947-48 tanévtől törölte. Együttal kimondta, hogy a latin nyelv nem döntő a középiskola első osztályának /a volt V. gimnáziumi osztály/ megkezdése szempontjából.

Az 1946. évi általános iskolai tanterv fokozatos bevezetése és egyuttal a gimnázium és a polgári iskola I-IV. osztályainak megszűnése az 1948-49. tanévben fejeződött be. Az azonos színvonalu általános alapfoku oktatás megvalósítása, az általános iskola valóban általánossá tétele azonban ezzel tulajdonképpen csak elkezdődött; a kislétszámu, osztatlan, tanyasi és falusi iskolákban a szakrendszerü oktatás feltételeinek megteremtése még további évek hosszu, szivós erőfeszítéseit igényelte.

A nevelés célkitüzéseiben szocialista, az oktatás tananyagában tudományos, marxista szemléleti alapon nyugvó uj általános iskolai tanterv bevezetésére a fordulat éve után, 1950-ben került sor. A Párt Központi Vezetőségének 1950-es határozata sürgette a köznevelés szocialista átmenetének gyorsítását. "Olyan ütemben, amennyire csak gyakorlatilag megvalósítható a tankönyvek, tanterv és tananyag sugározza a marxizmus-leninizmus ideológiáját...^{161/}

Az uj általános iskolai tanterv elkészítését az Országos Neveléstudományi Intézet végezte, a tantervet

a Párt Agitprop Kollégiuma is megvitatta.^{162/}

Az 1950. évi általános iskolai tanterv óratervét^{163/}
a 102. oldalon ismertetjük.

Ez a tanterv már tudatosan vállalja a szocialista
nevelés célkitűzéseit.

Az új általános iskolai tanterv az iskola célját a
következőkben jelölte meg: "Az általános iskola célja,
hogy a tanulóifjúságunkat Népköztársaságunk öntudatos, fe-
gyelmezett állampolgárává, a dolgozó nép hűséges fiává, a
szocializmus építőjévé nevelje - a közösség, a nép, a ha-
za önzetlen szolgálatának, a munka szeretetének és megbé-
csülésének, a nemzeti függetlenség, a dolgozók nemzetközi
harca érdekében való önfeláldozásnak és bátorságnak szel-
lemében.

Az általános iskola feladata, hogy megadja az általá-
nos műveltség alapjait, küzdjön a babonák, a reakciós
előítéletek és minden maradiság ellen, a társadalom és
természet fejlődésének törvényeit a gyakorlati élettel
szoros kapcsolatban tanítsa és alkotó munkára neveljen,
tudományos technikai és kulturális alapismeretek nyújtá-
sával a tanulókat mindenirányú továbbtanulásra képessé
tegye."

Az új tantervben a hittan már nem szerepel kötelező
tárgyként, az irodalomtanításban jelentős szerepet kap
a forradalmi hagyományok ismertetése, jelentős lépések
történtek az V. osztály tulterhelésének megszüntetésére,

Áz általános iskola 1950. tanévi óraterve.^{1/}

A tárgy neve	Hetenkénti óraszám osztályonként							
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Magyar nyelv és irod.	11	12	14	12	10	6	6	6
Történelem	-	-	-	-	-	2	2	2
Alkotmánytan és erkölcsi alapism.	-	-	-	-	-	-	-	2
Orosz nyelv	-	-	-	-	3	3	3	3
Számítan és mértan	6	6	6	6	6	4	3	3
Mértan	-	-	-	-	-	2	2	2
Fizika	-	-	-	-	-	-	3	3
Természetráajz	-	-	-	-	-	3	3	3
Kémia	-	-	-	-	-	-	-	3
Földrajz	-	-	-	3	4	4	3	-
Rajz	-	2	2	2	2	2	2	-
Ének	2	2	2	2	2	2	1	1
Testnevelés	2	2	2	2	2	2	2	2
Hetii óraszám	21	24	26	27	29	30	30	30

A magyar nyelvi és irodalmi órák felosztása és órászáma a I-VIII. osztályban²

A tárgy neve	Óraszám osztályonként							
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Magyar nyelv és irodalom	11	12	14	12	10	6	6	6
Beszélgetés	3	3	3	2	-	-	-	-
Olvasás	-	4	5	4	-	-	-	-
Írás	8	3	2	2	-	-	-	-
Fogalmazás	-	2	2	2	-	-	-	-
Nyelvtan és helygssi.	-	-	2	2	4	2	2	2
Irodalom	-	-	-	-	6	4	4	4

1/ Tanterv az általános iskolák számára. Tankönyvkiadó, 1950. 6. 1.

2/ U.o.

a tanterv készítői a szovjet tapasztalatokat is figyelembe vették. Tovább növelték a természettudományos tárgyak óraszámát, egyes tantárgyak felemás jellegét megszüntették, a tantárgyak anyagában az adott tudományágak szempontjait jobban érvényesítették.

Jelentősen növelték a fontos, az előrehaladás szempontjából döntő tantárgyak óraszámát és a teljesítmény szempontjából kevésbé kihasznált tárgyak időkeretét csökkentették. Az új tanterv megszüntette a szabadon választható tárgyak rendszerét is.^{164/}

A készülő új tantervet a VKM Nevelésügyi Főosztálya 1950. tavaszán gyakorló pedagógusoknak is megküldte véleményezés céljából. A tantestületektől részletes, írásos véleményeket kértek.^{165/}

Az 1950-es általános iskolai tanterv erényei mellett hibáktól sem volt mentes. Mai szemmel már elhamarkodottnak és helytelennek minősíthetjük a szabadon választott tárgyak rendszerének sommás elítélését és megszüntetését. Ezt a tantervkészítők azzal indokolták, hogy az 1946-os tanterv "a polgári enciklopédizmus érvényesítéséhez hozzáadta az avantgardizmus hajlamközpontuságát"^{166/} A gyakorlati órák és a szabadon választott tárgyak megszüntetését - helytelenül - a szocialista nevelés irányában tett következetes lépésként értékelték.^{167/} Ma már jól tudjuk, hogy az egyéni adottságra és érdeklődésre is építő nevelőmunka a szocialista pedagógiától egyáltalán nem

idegen. V.A. Szuhomlinszkij termelőmunkával kapcsolatos szakköri rendszerében a politechnikai képzés alapvető kiinduló eleme a tanulók egyéni érdeklődésének és hajlaimainak számbavétele.¹⁶⁸

Az általános iskola tananyagának korszerűsítése során napjainkban ismét előtérbe kerül az egyéni adottságokra, érdeklődésre és az iskola körzetében található lehetőségekre is építő fakultatív tárgyak, szakkörök rendszerének kidolgozása.^{169/}

Az általános iskola tanterve azóta többször is átdolgozásra, javításra került. Az első szocialista tanterv fogyatékoságait főként az okozta, hogy a helyesen megjelölt szocialista nevelési és oktatási célok megvalósításához nem volt még kellő elméleti és gyakorlati tapasztalata a marxista nevelésnek és a marxista szemléletű elméleti pedagógiai munka is csak első lépéseit tette meg ebben az időben.^{170/} Ez azonban nem csökkentette az oktatás tartalmában az 1950. évi tantervvel végrehajtott szocialista fordulat jelentőségét.

Az általános iskola iskolarendszerünknek a kulturális forradalom eredményeként, a haladó pedagógusok és a dolgozó tömegek aktív tevékenysége eredményeként létrejött és folyamatosan fejlődő alapvető láncszeme. Ez az iskola az 1945. óta eltelt 30 év alatt jól szolgált a népünk szocialista nevelését, a dolgozók általános műveltségének növelését és a tehetséges fiatalok tömegeinek a továbbtanulásra való felkészítését.

VIII.

A pedagógus-ellátottság biztosítása érdekében tett intézkedések.

Az általános iskola kiépítésének alapfeltétele volt az, hogy a felső tagozatban bevezetésre kerülő szakrendszerű oktatáshoz szükséges pedagóguslétszám biztosítva legyen. Nem kis számról volt szó. A VKM Általános Iskolai Főosztálya 1946-ban az általános iskola számára szükséges tanárok számát 33 ezerre becsülte.^{171/} Későbbi, 1948. évi adatok szerint a rendelkezésre álló 27.000 és kinevezésre váró 3.000 népiskolai tanító az alsó tagozat nevelő szükségletét fedezte, de a felső tagozat számára mintegy 24.000 tanár képzéséről kellett gondoskodni.^{172/}

A tanárhiány sullyal első ízben az 1946/47. tanév elején jelentkezett, amikor az általános iskola I-VI. osztályának bevezetésére került sor. A VKM Általános Iskolai Főosztálya kezdetben ezt a kérdést a pedagógusok átcsoportosításával kívánta megoldani. 1946 október 10-én egy körrendeletet küldtek ki a tankerületi főigazgatóknak, azzal az utasítással, hogy írják össze az általános iskolák /a körzeti és fiókiskolák/ megszervezéséhez szükséges tanerőlétszámot, a szükségletet és a felesleget, hogy "kellő átcsoportosítással a felső osztályok szakrendszerű tanítása biztosítható legyen".^{173/} Egy másik, 1946 augusztus 22-én kelt, és Nagy Miklós

államtitkár által aláírt utasítás felszólította a tankerületi főigazgatókat és a tanfelügyelőket, hogy szorgalmazzák a tanítók és a polgári iskolai tanárok arányos elosztását, mivel "a nagyobb helységekből felesleges számban vannak nevelők, ezzel szemben igen sok kisebb községben, s különösen tanyán nevelőhiány van".^{174/} A körlevél felszólítja a tanügyi szerveket, hogy "a városi és falusi iskolák tanulmányi eredménye közt mutatkozó különbség kiegyenlítése érdekében szorgalmazzák a Budapesten és környékén, valamint más nagyobb helységekből működő tanítók polgári iskolai és gimnáziumi tanárok önkéntes jelentkezését vidéki iskolákhoz." Az utasítás kilátásba helyezi, hogy a létszámfeletti tanítók és tanárok áthelyezését a tanévkezdet után hivatalból fogják elrendelni.

Ez a szervezeti intézkedés azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A tanügyi szervek jelentései hamarosan világossá tették, hogy a kérdés egyszerű átcsoportosítás útján nem oldható meg, az aránytalanságok megszüntetése - a felesleges tanerők áthelyezése - számos akadályba ütközik és arányait tekintve sem jelentős. Jellemző a helyzetre a szombathelyi tankerületi főigazgató jelentése. Megállapítja, hogy az újonnan szervezett falusi általános iskolák nevelőtestülete tulnyomó többségben a régi népiskolák tanítóiból áll,..." elenyészően csekély az olyan népiskolák száma, ahová a szakoktatás biztosítá-

sára polgári iskolai vagy gimnáziumi tanárt helyezhettünk át." A Vas megyei 25 falusi általános iskolában csak három helyen volt egy-egy tanár. A soproni és a zalai népoktatási kerületben hasonló volt a helyzet: Sopron megyében 78 általános iskolából 66-ban nem volt egy tanár sem. Zala megye 286 népiskolából szervezett általános iskolájában csak tanítók tanítottak. Vas megyében 200 általános iskolából 174-ben egyáltalán nem volt szaktanár.^{175/} A szegedi tankerületi főigazgató 1947. augusztus 24-i jelentése szerint a hozzá tartozó megyékben jelentős tanerő hiány volt, emiatt néhány helyen a már megszervezett önálló általános iskolát fiókiskolává kellett visszaminősíteni. A jelentés szerint "a polgári iskolákból alakult általános iskolákban a legnagyobb részben tanárok, a tanyai általános iskolákban népiskolai képesítéssel rendelkező tanerők működnek".^{176/}

Az esztergomi tanfelügyelő jelentése szerint ... "az élő idegen nyelvek tanítása megfelelő szakemberek hiányában szóba sem jöhetett - egyes helyek kivételével, ahol a német nyelv tanítására még akadt szakember. Hasonló a helyzet a zene tanításával is".^{177/} A pécsi tankerületi főigazgató jelentése szerint Baranya, Somogy, Bács-Bodrog megyék általános iskoláiban tulnyomóan csak népiskolai tanítók tanítottak. Polgári iskolai és gimnáziumi tanárok - négy község kivételével - csak ott nyertek beosztást, ahol eddig is volt gimnázium vagy

polgári iskola.^{178/}

A Csongrád megyei tanfelügyelő szerint 1947. őszén "...az általános és a népiskolák működését a nagymértékű tanerőhiány akadályozza. Megközelítően 160-200 tanerőre lenne szükség ahhoz, hogy a szünetelő tanyai iskolákban a munka meginduljon, illetőleg a 80-100 növendékkel és egy tanerővel dolgozó iskolákban az ugynevezett tanfolyamszerű oktatás biztosítható legyen."^{179/} A Szatmár-Bereg megyei tanfelügyelő még 1948. júniusában is 146 tanító és 33 tanár sürgős kinevezését kéri.^{180/}

Az áthelyezések azonban nagyon kis számban kerültek megvalósításra. A minisztérium rendelete nem volt megvalósítható, mert a tantestületek igazgatói a legtöbb esetben az áthelyezésre kijelöltek súlyos családi körülményeire, a tanulólétszám várható növekedésére és egyéb okokra hivatkozva az áthelyezésre kijelöltek visszatartását kérték.^{181/}

A minisztérium 1947. decemberében újabb szolgálati utasítást adott a tankerületi főigazgatóknak a nélkülözhető gimnáziumi és polgári iskolai tanerők összeírására, hogy a hivatalból történő áthelyezésüket elrendelhesék.^{182/} Ez sem hozott azonban lényeges eredményt. A miskolci tankerületi főigazgató erre az utasításra azt jelentette, hogy az irányítása alá tartozó középiskolákban "nélkülözhető", felesleges tanár a tanév végéig nincs".^{183/}

A szombathelyi tankerületi főigazgató jelentése szerint Vas megyében 5 tanító volt munkahelyén létszámfeletti és a tankerületben összesen 14 fő kérte áthelyezését.^{184/} A Budapest-vidéki tankerületi főigazgató szerint "csupán néhány tanár működik 18 óránál kevesebb óraszámban, de ők sem nélkülözhetők".^{185/}

A budapesti tanfelügyelő sem tett javaslatot a vidékre helyezés kérdésében. Közölte, hogy kb. 30 fő kérte áthelyezését meghatározott helyre, viszont Budapesten újabb 15 tanár kinevezésére van szükség.^{186/}

Az egyházi iskolák és főhatóságaik helyenként már az adatszolgáltatást is megtagadták. A Győr megyei tanfelügyelő pl. arról számolt be, hogy az esztergomi egyházmegyei tanfelügyelő az adott kérdésben minden adatszolgáltatás elől elzárkózott.^{187/} A példákat még tovább is sorolhatnánk. Világossá vált, hogy a helyenként jogos és szükséges átcsoportosítás a kérdést nem oldhatja meg. Más megoldást kell találni az általános iskola megszervezésének sikeres folytatása, a tanerő-ellátottság biztosítása érdekében.

Átmeneti és gyors megoldásként a minisztérium olyan szakosító tanfolyamok szervezését határozta el, amelyek elvégzésével a népiskolai tanítók alkalmassá váltak a felső tagozat szaktárgyainak oktatására is. Az erre vonatkozó javaslatot Ortutay Gyula miniszter 1947. július 3-án terjesztette a Minisztertanács elé jóváhagyásra.

A rendelettervezet indoklása szerint a tanfolyamot az általános iskola megvalósítása és a tanulók szakrendszerű oktatásának biztosítása, általános műveltség növelése tette szükségessé. A rendelettervezet szerint a tanfolyamon résztvevő népiskolai tanítók két nyári hathetes tanfolyamon és két évi magántanulással készültek fel a szaktanítói képesítést nyújtó vizsgára. A szaktanítói tanfolyamra a jó eredménnyel dolgozó pedagógusokat vették fel, a tanfolyam ingyenes volt, és a szaktanítói képesítést megszerzett nevelők magasabb fizetésű osztályba sorolását is tervbe vették. A VKM javaslata alapján a 8390/1947. sz. kormányrendelet intézkedett az általános iskolai tanítók tanfolyamszerű továbbképzéséről.^{188/}

A felvett hallgatók száma 1947-ben 1.000 fő volt. Budapesten, Szegeden, Keszthelyen és Debrecenben szervezték meg a szakosító tanfolyamokat.^{189/}

A tanfolyamok hallgatói négy szakcsoportban tanultak. Ezek közül:

- az A szakcsoportban magyar-történelem,
- a B szakcsoportban természetrajz, föld- és néprajz, az ember élete,
- a C szakcsoportban természettan, mennyiségtan,
- a D szakcsoportban magyar nyelv és irodalom és egy élő idegen nyelv /angol, francia, orosz/ tanulására nyílt lehetőség.

A főtárgyak mellé még kiegészítő tárgyak felvétele is kötelező volt. Az A, B és C szakcsoportok hallgatói a testnevelés, az ének, a rajz, a gazdasági gyakorlatok, a műhelygyakorlatok és a kereskedelmi gyakorlatok közül választhattak, illetve a nők még a háztartási gyakorlatok kiegészítő tárgyat is választhatták.

A tanfolyam hallgatói az első évben alapvizsgát, a második évben képesítő vizsgát tettek. A szaktárgyakon kívül lélektanból, neveléstanból és társadalomtudományból is vizsgát kellett tenni.^{190/}

A minisztériumi iratok szerint Budapesten már a rendelet megjelenése előtt is szerveztek ilyen tanfolyamokat, s ezek vizsgáit is a fenti rendelet alapján kellett lebonyolítani. A keszthelyi tanfolyam befejező részét a második évben Pécsen szervezték meg.^{191/}

A tanítótság körében a tanfolyam kedvező fogadtatásra talált. Az esztergomi tanfelügyelő jelentése szerint "Mérös körökben a pedagógusok közötti régi válaszfal letörésének vágya, amit többek között valamely élő nyelv tanításával szeretnének elérni"... "A tanítótság érzi a hívó emelkedését, ami az oktatás terén az ismeretek gyarapodásában, a nevelés terén pedig a jellem gazdagodásában mutatkozhat - kedvező feltételek mellett..."^{192/}

Az általános iskolai szaktanítói képesítő vizsgák szabályzatát a VKM 1950. VI. 9-én adta közre a Magyar Közlönyben.^{193/} A rendeletben a vizsgák a fentebb ismer-

tetett szaktárgyi csoportosításban és tantárgyak szerint szerepeltek. Kivétel volt a nyelvtagozat, ahol a nyugati nyelveket törölték. A szaktanitói tanfolyamot végzett pedagógusok számáról mincsenek összefoglaló adataink. A szaktárgyak oktatására ily módon felkészült pedagógusok azonban az általános iskola felső tagozatában ezidőben mutatkozó krónikus tanárhiányt mindenképpen csökkentették.

A sürgős átmeneti megoldás mellett szükség volt az általános iskolai tanárok intézményes képzésének megszervezésére is.^{X/} 194

A pedagógusképzés reformjának előkészítését az Országos Köznevelési Tanács már 1946-ban megkezdte. Többféle elképzelés volt a pedagógusképzésnek az egyetemi képzés keretében és önálló főiskolai keretben történő megvalósítására. Ezek közül széleskörű vita után az önálló intézmények - a pedagógiai főiskolák megszervezésének gondolata került elfogadásra és megvalósításra. 1947-ben szervezték meg a Budapesti Pedagógiai Főiskolát, majd 1948-ban Pécsen, Szegeden és Debrecenben is megnyitották a főiskolákat. A főiskolán az eredeti elképzelések szerint 3 éves tanulmányi idő alatt ugy az

X/ Az általános iskolai pedagógusképző intézmények történetét a vizsgált periódusra vonatkozóan Bizó Gyula: Az általános iskolai nevelőképzés alakulása 1945 óta c. tanulmányában részletesen tárgyalja. Áttekintésünkben az ő megállapításaira támaszkodunk.

alsótagozatos tanítói, mint a tulajdonéppen szaktanári feladatok ellátására is ki akarták képezni a hallgatókat. Az első év tapasztalata alapján azonban világossá vált, hogy ez a célkitűzés nem reális, és a főiskolák feladatává kizárólag a felsőtagozatos szaktanárok képzését tették. A főiskolák által kibocsátott általános iskolai tanárok száma kezdetben még kevés volt, az első évben 127, a másodikban 348, a harmadik évben körülbelől 800 végzős hallgatót bocsátottak ki. Az égető szaktanár-hiány enyhítésére a képzési időt 1950-ben átmenetileg két évre csökkentették. A szaktárgyak oktatására fordítható időt az alsótagozattal kapcsolatos ismeretek elhagyásával növelték. A főiskolák kizárólagos feladata az Elnöki Tanács 1951. évi XXI. sz. törvényerejű rendelete szerint is a tanárképzés lett. A rendelet szerint "a pedagógiai főiskolák feladata az általános iskolai felső tagozat számára a neveléstudomány alapelveit, az oktatás és nevelés módszertanát, valamint a választott szaktárgyakat jól ismerő olyan általános iskolai tanárok elméleti és gyakorlati képzése, akik képesek nevelőmunkájukat a szocializmus szolgálatában végezni".

A képzési időt 1954-ben ismét három évre, majd az 1959/60. tanévtől négy évre emelték. Az általános iskolai hálózat kiépítésével egyidőben létrehozott pedagógiai főiskolák azóta nevelőképzésünk szerves részévé váltak, kellő számban és magas színvonalon végzik az általános iskolák felső tagozatában tanító szaktanárok képzését,

Az átmeneti évek sok nehézségének leküzdésében döntő tényező volt a pedagógusok lelkesedése, áldozatos önképző munkája.

A falusi-tanyasi és kisvárosi tanítók többsége vállalta a képzettség hiányosságainak folyamatos tanulással, óráról-órára való készüléssel, tanfolyamokon való részvétellel történő csökkentését, hogy tanítványaik számára biztosítsák az általános iskolai tantervben előírt tudásszint elsajátítását. A kulturális forradalom lendülete, lelkesítő hatása nevelőink körében ez időben minden területen megmutatkozott. Jól példázzák ezt az 1949. év elején megszervezett "nevelők munkaversenye" mozgalom eredményei. Ebben a versenyben 31.000 nevelő vett részt, 8,905 dolgozatot irtak pedagógiai kérdésekről, 4,030-at "a marxi-lenini elmélet iskolai alkalmazásáról", 16,525 nevelő végzett korrepetáló munkát, 20.360 szülői értekezletet és 586.525 családlátogatást szerveztek a munkás-paraszt gyermekek továbbtanulása érdekében. 1.400 analfabéta tanfolyamot tartottak, felépítettek 1934 játszóteret, 2.103 röplabdapályát, 1.154 sportpályát stb.^{195/}

Röviden érinteni kell az alsótagozatos nevelőképzés alakulását is. Az alsótagozatos nevelők intézményes képzése ebben az időszakban az 5 éves középfoku tanítóképző intézetekben folyt, ez a képzési rendszer az alsótagozat nevelőszükségletét biztosította. Az államosítás után, a fordulat évében a tanítóképzésben átmeneti megtorpanás

állt be a tanítóképző intézetek átmeneti megszüntetésével. Mint ismeretes, az ötéves tanítóképző intézeteket az államosítás után a VKM megszüntette - pedagógiai gimnáziumokká szervezte át, mivel a tanítóképzést is a felsőfoku oktatás színvonalára akarták emelni. A tanítóképzők helyébe szervezett pedagógiai gimnázium elvégzése után a tanulók felsőfoku tanulmányokra jogosító érettségi bizonyítványt kaptak és a tervek szerint többségük a pedagógiai főiskolák keretében fejezte be tanulmányait. A felsőfoku tanítóképzés egyébként helyes elgondolásainak akkor azonban nem voltak meg a gazdasági, tárgyi és személyi feltételei, így hamarosan újra visszaállították az ötéves középfoku tanítóképzést.^{196/} A felsőfoku tanítóképzők hálózatának megszervezése a feltételek megteremtése és gondos előkészítés után jóval később, 1959-től kezdődött el az 1958. évi 28. sz. tvr. alapján. Így népi demokratikus rendszerünkben teljesült a magyar pedagógusok régi követelése és vágya is: ma már oktatási rendszerünk minden pedagógusa felsőfoku képzésben részesül. Ez egyuttal biztosítéka is annak, hogy a népi demokráciánk vívmányaként létrejött általános iskolában az oktató-nevelőmunka a megelőző korszak munkájával összehasonlítva minőségi változást érhetett el.

Összegezésként megállapíthatjuk, hogy az általános iskola szervezeti kereteinek kiépítésével egyidőben már a fordulat éve előtt is jelentős erőfeszítések történtek

a magasabb szintű alapfoku oktatás pedagógusszükségletének biztosítására. A kezdeményezések sokoldalúak voltak: átmeneti, gyors megoldásokat és többéves, intézményes felsőfoku képzés szintjére emelt, de az iskola gondjait csak több év múlva enyhítő nevelőképzés megkezdését is tartalmazták.

IX.

A tankönyvkérdés

Az általános iskola sikeres munkájának alapfeltétele volt a megfelelő tankönyvek biztosítása. Különösen a kezdeti időben jelentett ez súlyos gondot. A régi népiskolai és középiskolai tankönyvek tulnyomó részét még átmenetileg sem lehetett használni. Fasiszta, sovinszta szellemben íródtak, a régi rendszer célkitűzéseinek megfelelően. A demokratikus népi szervek a felszabadulás után a megnyíló iskolák sikeres munkája, az oktatás szellemének és tartalmának demokratizálása érdekében követelték a tankönyvek felülvizsgálatát, a fasiszta tananyag megtiltását és öntevékenyen meg is kezdték a helyi bíráló bizottságok megalakítását.

A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 1.883/1945 sz. utasításában elrendelte, hogy minden iskolában alakítsák meg a tankönyv-vizsgáló bizottságot. Ennek két tagját az iskola igazgatója jelölte ki, egy tagja a pedagógusok szakszervezetének küldötte volt.

Az utasítás szerint a tankönyvekből el kellett távolítani az első világháború utáni korszakot érintő és ismertető anyagot. Az utasítás szükségesnek tartotta a marxizmusra, a Szovjetuniónra, a szövetséges államokra és az országhatárookra vonatkozó tankönyvrészek gondos átvizsgálását, szükség esetén eltávolítását. Aláhuzta,

hogy fontos a háborús pusztulás okainak "kellő megvilágítása", "a tömegek érdekeivel ellentétes intézkedések feltárása"; az irredentizmus helyett az ország ujjaépítésének hangsúlyozása. Előírta a Szovjetuniónak és a szövetséges hatalmaknak a történelem építő erőiként való bemutatását. Az utasítás értelmében a tankönyv-vizsgáló bizottság javaslata felett a tantestület határozott, és a határozat egy példányát a tankerületi főigazgatóhoz is meg kellett küldeni.^{197/}

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium valamivel később a tankönyvek központi felülvizsgálatát is elrendelte. A 20.793/1945. VKM sz. rendelet kimondta, hogy az 1945-46. iskolai évtől a népiskolák, szakiskolák, középiskolák csak olyan tankönyveket használhatnak, amelyeket központilag felülvizsgáltak, és amelyek használatát a VKM engedélyezte. A rendelet szerint a VKM igazgatása alatt álló állami iskolák szempontjából a kiadó vállalatoknak kérelmezni kellett a tankönyvek újabb kiadásának engedélyezését, míg az egyházi iskolák tankönyveinek engedélyezését az egyházi tanügyi hatóságokra bízták. Az egyházak által felülvizsgált tankönyveket azonban engedélyezés előtt a VKM-nek is be kellett mutatni.^{198/}

A tantestületekben ezeket a felülvizsgálatokat elvégezték. A vizsgálat során a tankönyvekből eltávolították a legszembetűnőbb sovíniszta, fasiszta szellemű részeket. A győri tanfelügyelőség iratai szerint például a

mosonmagyaróvári állami népiskolákban "a felülvizsgálatot elvégezték és a meg nem felelő részeket törölték, illetve eltávolították". A győri református népiskoláknál a kijelölt két tagu bizottság és a szakszervezet küldötte jegyzékben tételesen is felsorolja a felülvizsgált tankönyvek sovíniszta, irredenta, szovjetellenes részeit. A bizottság ugyanakkor szükségesnek tartotta a tankönyvek teljes átdolgozását is, mert véleményük szerint a történelemkönyvek például "csak az uralkodó osztályok történetét foglalják magukban."^{199/} Más jelentések viszont sokszor csak a felülvizsgált tankönyvek jegyzékét tartalmazták.

A központi felülvizsgálat során összesen 1.034 tankönyv elbírálására került sor. Ebből változatlanul engedélyeztek 158-at, kisebb-nagyobb változásokkal elfogadtak 228-at, jelentős átdolgozásra szorult 41 könyv, viszont teljesen ki kellett a használatból vonni 607 tankönyvet. A tankönyvek átdolgozása, új tankönyvek kiadása azonban nagyon vontatottan haladt. Az 1945-46. tanév során 445 tankönyv engedélyezésére került sor. Ezek közül új volt 27, változatlan utánnyomás 158, átdolgozott kiadás 261.^{200/}

Az iskolák munkájának megindítása, a nevelés demokratikus szellemének biztosítása érdekében a haladó pedagógusok már 1945-ben egységes, demokratikus tankönyvek sürgős kiadását kérték. A hódmezővásárhelyi gimnázium igazgatójának az iskolaügy sürgős kérdéseire vonatkozó

javaslatai között például azt olvashatjuk, hogy "...már most szükséges volna gondoskodni egységes tankönyvek kiadásáról". Azt javasolja, hogy az új tankönyvek kérdésében tapasztalt pedagógusoktól kérjenek véleményt, a vélemények összegezése és mérlegelése útján kijelölt szerkesztő bizottságok készítsék el az új tankönyveket, s lehetőleg már a tanév folyamán adják is ki azokat.^{201/}
/Az előterjesztést az iparügyi miniszter küldte át a VKM-be, Simon László államtitkárhoz./.

Az új tankönyvek elkészítését és megjelenését azonban nagyon sok tényező akadályozta. A tankönyvkiadással ebben az időben tökések vállalatok foglalkoztak, így a tankönyvek megjelentetése az üzleti haszon függvénye volt. Emellett a papirhiány, az infláció is nehezítette az új tankönyvek gyors kiadását. A helyzetet jól jellemzik az Országos Köznevelési Tanács 1945. őszén kelt, a minisztériumnak megküldött átiratai a tankönyvek ára tekintetében. A Tanács szeptember 14-én azt kérte a minisztériumtól, hogy engedélyezzék a tankönyvek 1944-es bolti árának husszoros szorzószámát. Október 3-án harmincszoros, október 10-én pedig már negyvenszeres szorzószám engedélyezését kérték. A minisztérium a szorzószámokat engedélyezte, és a továbbiakra vonatkozóan úgy rendelkezett, hogy a tankönyv ára az egyéb könyvek áránál mindenkor 20 százalékkal olcsóbb legyen.^{202/}

A tankönyvhiány különösen súlyos helyzetet teremtett a vidéki iskolákban, főként a szegénysorsú tanulók előmenetelében. Az Abauj-Torna megyei tanfelügyelő 1946. november 22-i jelentése szerint "a pedagógusok arról panaszkodnak, hogy egy-egy osztályban csak egy-két tankönyv van" "...a módosabb szülők gyermekeinek tankönyvéből olvas az egész osztály".^{203/} A hódmezővásárhelyi főispán 1946 augusztusában kelt levele szerint a népiskolák problémái között "különösen kiemelkedő a tankönyvhiány", aminek oka az, hogy a kiselejtezett, fasiszta szellemű tankönyvek helyére nem kaptak az iskolák megfelelő tankönyveket.^{204/} Ercsiközség iskolaszékének 1946. július 4-i jelentése szerint egy-egy osztályban itt is csak két-három tankönyv található.^{205/} A pécsi tankerületi főigazgató 1946 október 30-án kelt jelentése is arról számolt be, hogy a hozzá tartozó megyék számos népiskolájában súlyos gondot jelent a tankönyv- és tanszerhiány.^{206/}

A kevés példányszám mellett az is külön gond volt, hogy a szegénysorsú munkás-paraszt gyermekeknek lehetőségük sem volt a tankönyvek megvásárlására. A Borsod megyei tanfelügyelő például állami támogatást kért "a népi munkás és bányászgyermekek" tankönyvekkel és iskolaszerekkel való ellátása érdekében.^{207/} A minisztérium 1947. őszén 300 ezer forint értékű tankönyvet küldött a tanfelügyelőségeknek a rászorult általános iskolások tan-

könyvekkel való ellátása érdekében. Ezeket a könyveket csak a községi és állami iskolákban lehetett kiosztani, mivel "...a felekezeti iskolák saját kiadásu tankönyveket használnak".^{208/}

A tankönyvkérdés végleges rendezését nem lehetett megoldani a tankönyvkiadás egységesítése, államosítása nélkül. A tőkés vállalatok szempontjából a tankönyvellátás biztosítása üzleti kérdés volt. Az egyik 1945. évi minisztériumi belső jelentés szerint a legteljesebb ellenőrzés és irányítás is hatástalan, mert bár a kiadók megállapodtak egymás között a különböző tankönyvek kiadásának megosztásáról, de "...ha az üzleti érdek úgy kívánja, egyes tankönyvek nagy késedelemmel vagy egyáltalán nem kerülnek forgalomba". A jelentés szerint "az illetékes és illetéktelen kiadói haszon súlyosan terheli a tankönyvek árát" - még a legszigorubb ellenőrzés mellett is. A jelentés szerzői az Országos Köznevelési Tanács elnökségének előterjesztésére hivatkozva már 1946. áprilisában állami tankönyvkiadó vállalat létrehozását javasolták, amely az üzleti haszon teljes kiiktatásával képes lenne ellátni az általános iskolákat egységes, olcsó tankönyvekkel, vezérkönyvekkel, szemléletető eszközökkel, ifjúsági olvasmányokkal.^{209/}

A tankönyvkiadás államosítását a koalíciós pártok pártközi értekezlete 1947. elején elfogadta. Simon László államtitkár a minisztérium illetékes osztályát arról

értesítette, hogy a pártközi tárgyalásokról 1947. március 6-án^{kiadott} hivatalos közlemény szerint "...a pártközi értekezlet tudomásul vette, hogy a tankönyvkiadás egységesítésében a szakbizottság egyhangu megállapodásra jutott", s ennek megfelelően utasítást adott, hogy az állami tankönyvkiadó megszervezéséhez haladéktalanul lás-
sanak hozzá.^{210/}

A tankönyvkiadás államosítása kérdésében éles harc bontakozott ki egyfelől a Baloldali Blokk pártjai, másfelől a tőkés csoportok és az egyházak között. Amikor a minisztériumban a Köznevelési Tanács javaslatára állami tankönyvkiadó vállalat létrehozásának a terve felmerült, Mindszenty hercegprimás már 1945. november 12-én külön átiratban követelte a minisztertől, hogy "az állami tankönyv és ifjúsági kiadó létesítése és a számára biztosítandó jogok ne érintsék a katolikus tankönyv és ifjúsági könyvkiadás kérdését és jogát".^{211/}

A Baloldali Blokk 1946-ban ismételten sürgette az egységes állami tankönyvek bevezetését. Ez nemcsak az egységes tanítási anyagot, hanem a tankönyvek megfelelő demokratikus szellemét is biztosította volna. A katolikus egyház az egységes tankönyvek bevezetése ellen is politikai harcra mozgósította híveit. A világnézeti nevelés féltése ürügyén tankönyvdiktaturáról beszélt, amelyet "kimondottan totalitárius szüleménynek" nevezett és a leverett fasizmus gyakorlatával állította párhuzamba.

Demagóg módon éppen a fasizmus módszereit vélte felfedezni ott, ahol annak maradványait kívánták a demokratikus pártok a tanítás anyagában felszámolni. A gondolatmenet szerint a magyar nép "nem kér a náci ideológia és gyakorlat felújításából" és a többség "katolikus tankönyveket kíván".^{212/}

A tőkés vállalatok is tiltakoztak a tankönyvkiadás államosítása ellen és maguk mellé állították a nyomdászszakszervezet egyes vezetőit is. A Magyar Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete és a Nyomdász Szakszervezetnek a minisztériumba megküldött közös beadványa azzal érvelt, hogy a tankönyvkiadás államosítása kikapcsolja a versenyt, megmereviti a tananyagot, nem tudja majd figyelembe venni és ezért erősen nivellálja a vidék és a város különbségeit. Előnyösebb, ha a pedagógus négy-öt tankönyv közül választhat, a példányszám növelése egy határon túl már nem vonja maga után a könyvek árának olcsóbodását, s ha kevesebb lesz a tankönyv, csökkennek a szedőmunkások kereseti lehetőségei.

A minisztérium 1947. február 15-én kelt válasza kifejti, hogy a tankönyvek egységessé tétele demokratikus és nemzeti érdek, az általános iskola alapvető feladatát - az egységes demokratikus műveltség biztosítását - nem tudná ellátni, ha különböző vállalatokban, a szabadverseny alapján készülő tankönyvek árasztanak el az iskolát. A válasz szerint ... "az állam nem mondhat le arról, hogy a legfontosabb nevelőeszköz, a tankönyv kizárólagos tulaj-

donában legyen", "...a tankönyv a népi demokráciában nem lehet a tőkés érdekek profitszerző eszköze". A válasz aláírója, Kovács Máté parasztpárti államtitkár közli, hogy "ezt a Baloldali Blokk kimondta és programjába vette a tankönyvkiadás államosítását".^{213/}

Az egységes állami tankönyvkiadás terve ellen az egyházak 1947. tavaszán tiltakozásukat jelentették be a vallás és közoktatásügyi miniszternek. Mindszenty hercegprímás 1947. május 31-én kelt tiltakozó levelében arra hivatkozik, hogy 1868. XXXVIII. az 1934. XI, és az 1935. VI. t.c. biztosította az egyházak számára a tankönyvkiadás és engedélyezés jogát. Nem hagy kétséget afelől, hogy az egyházi tankönyvekben a vallásos világnézeti nevelés monopóliumhelyzetét kívánja konzerválni: "A tankönyv kérdés a hitvallásos iskolák lényegéhez tartozik... A katolikus iskolában minden tantárgy, minden nevelő és minden tankönyv a hitet és erkölcsöt sugározza". Az egyházi tankönyvek védelmében felsorolja azok állítólagos demokratikus szellemét, szakszerűségét, olcsóságukat stb. A latifundiumaitól megfosztott katolikus egyházat nem átallja a szegények egyházának nevezni, sőt még azt sem felejtí el, hogy aggodalmát fejezze ki az egyházi tankönyvkiadásban dolgozó nyomdászok és családjuk sorsa miatt. A tankönyvkiadás reformját a vallásszabadság megsértésének, a nemzet és a demokrácia szempontjából "minősített veszedelemnek" tekinti és tiltakozást jelent be ellene.

Érvei között szerepel Nagy Miklósnak, a VKM kisgazdapárti államtitkárának állásfoglalása is, aki egyik cikkében "a monopolizálásnak állami tankönyvkiadás formájában való megvalósítását minősített veszedelemnek" nevezte. Ez is mutatja, hogy a minisztériumon belül is folyt a harc az iskola demokratizálását illető legfontosabb kérdésekben.^{214/}

Ugyanakkor nem árt, ha közelelebbről is megnézzük a katolikus tankönyvek Mindszenty által védelmezett demokratikus szellemét. Kiss Árpád, az Országos Köznevelési Tanács ügyvezető elnöke 1947. szeptemberében feljegyzést készített a hittankönyvek felülvizsgálata tárgyában. Az OKT szerette volna az egyházakkal a surlódást megelőzni és ezért alaposan megvizsgálta a kiadásra kerülő hittankönyvek tartalmát. A feljegyzés azt mutatja, hogy a katolikus egyház tankönyvei között, még a hittankönyvekben is bőven akadt azért gyomlálni való.

A feljegyzés szerint az egyházak nem tettek eleget a VKM tankönyvek bemutatására vonatkozó felkérésének és a Tanács több alkalommal is kénytelen volt a tankönyvek engedélyezését bizonyos feltételekhez kötni. Így például Demkovits: A katolikus egyház rövid története c. tankönyvében elfogadhatatlan volt Voltaire, Rousseau és a francia forradalom eszméinek értékelése. A francia forradalom szellemi előkészítői többek között "a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavai alatt a népet az egyházi birtokok elrablására buzdították".

Egy másik tankönyvet azért nem lehetett újra megjelen-
tetni, mert támadta a szabad államban szabad egyház eszmé-
jét, és a francia forradalomról, a Szovjetunióról, a Ma-
gyar Tanácsköztársaságról és a kommunizmusról minősíthetet-
len hangú kitételeket tartalmazott /Uhlyárik-Madarász:
Apologétika/

A "demokratikus erkölcsöket" tanító erkölcsstan könyv
pedig az örök erkölcs nevében védelmezte az egyházi bir-
tokokat, azok államosítását, világi közcélokra fordítá-
sát erkölcsstelennek és ~~templomrablásnak~~ minősítette.
/Shücz: Erkölcsstan, 55 lap/. Az Országos Köznevelési Ta-
nács véleménye szerint az ilyen jellemzések "tényeknek
a legnagyobb jóindulattal sem minősíthetők... nem alkal-
masak sem a hitélet elmélyítésére, sem a társadalmi
kiegyenlítődés elősegítésére."^{215/}

Mindszenty 1947. június 12-én kelt levelében azt
közli a miniszterrel, hogy "a hivatott egyházi főhatóság
a katolikus egyházi iskolákban csak olyan tankönyvek be-
vezetését rendelte és rendeli el, amelyek egyházi jóvá-
hagyást és állami elfogadást nyertek. Amely tankönyvek
ezek hijával vannak, sőt nem is ismerjük őket, mint a
most tervezett tankönyveket, a katolikus iskolákba be nem
vezethetők. Kérem tehát Miniszter Urat, hogy méltóztat-
sék már most olyan irányban intézkedni, hogy az állami
tankönyv-előállítás során a főhatóságunk alá tartozó
egyházi iskolák számára tankönyvek állami vonalon ne ké-

szüljenek.^{216/}

A katolikus klérus nemcsak a katolikus iskolák tankönyveinek kizárólagos kiadási és elbírálási jogát kívánta fenntartani, hanem beleszólást követelt az állami tankönyvek szellemének meghatározásába is. Mindszenty 1947. augusztus 16-án újabb átiratot intézett a miniszterhez, amelyben értesíti a püspöki kar augusztus 14-i ülésének határozatáról. A határozat szerint a püspöki kar a következőket követelte: "1/ tankönyvünk ellen ne legyen vétő, 2/ az állami tankönyvek keresztény szellemben íródjanak"^{217/} Ebben a szellemben fogalmazódott az az általuk már előbb idézett 1947. október 30-i átirat is, amely az ember élete VII. osztályos tankönyv visszavonását követelte a püspöki kar nevében és azt a kinyilatkoztatott hitbe és az erkölcsbe ütközőnek és tudománytalannak minősítette.^{218/}

Az egységes állami tankönyvkiadás terve ellen a Református Egyetemes Konvent elnöksége is tiltakozott a miniszternél. Az 1947 április 25-én kelt átiratukban leszögezték, hogy a Református Egyház ragaszkodik a tankönyvkiadás, a tankönyvengedélyezés, a tankönyvmegállapítás jogához és tiltakoztak a jogok megsértése ellen.^{219/}

Mivel az egyházak az 1968: XXXVIII. évi népoktatási törvényben, az 1935: VI. tc-ben biztosított jogaikra hivatkoztak, amelyek szerint a tankönyveket, a tantervet és a segédleteket az iskolafenntartó hatóság engedélyezi, világos volt, hogy a demokratikus szellemű, korszerű

tananyagot tartalmazó, egységes iskolai tankönyvek kiadásának - lényegét tekintve polgári demokratikus - követelése csak az iskolák államosítása után valósítható meg.

Az egyházak iskoláinak tankönyvellátása nem volt biztosítva. Az egyházi iskolák pedagógusai olykor még hajlandóak lettek volna az állami tankönyvek bevezetésére, ezt azonban felsőbb hatóságaik - különösen a katolikus tanügyi hatóság - kategórikusan megtiltották.^{220/}

A Tankönyvkiadó Vállalat megszervezésére a fordulat évében kerülhetett sor. A kiadó megszervezését a Gazdasági Főtanács 2511/1948. sz. előterjesztése alapján a Minisztertanács rendelte el.^{221/} Egy újabb rendelet alapján a Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat jelentősen kibővült és átalakult.^{222/} A kiadó az Egyetemi Nyomda tankönyvkiadó részlege és a Pedagógus Szakszervezet "Kalász" könyvkiadója összevonása alapján jött létre. A Tankönyvkiadó megszervezésével létrejöttek az egységes tankönyv bevezetésének, az iskolák jó és olcsó tankönyvekkel való ellátásának feltételei.

A fordulat éve után az új tankönyvek már a világnemzeti és erkölcsi nevelés tekintetében is a szocialista nevelés célkitűzéseinek megfelelően készülhettek el.

Lényegében tehát a fordulat éve, az iskolák államosítása, ezt követően az iskolahálózat rendezése és összevonása, a pedagógus szaktanfolyamok és a pedagógiai főiskolák megnyitása, majd az állami tankönyvkiadás meg-

szervezése együttesen tette lehetővé az általános iskola létrehozását, a szervezési jellegű kérdések gyors befejezését és nem sokkal később a szocialista nevelési célok érvényesítésének megindítását..

Összefoglalás

A felszabadulás után, már a népi demokratikus forradalom kezdetétől aktív harcot indított a Párt a művelődési monopólium felszámolásáért. A művelődési monopólium felszámolásának szervezeti feltétele a zsákutcás iskolarendszer megszüntetése volt. Az általános iskola megvalósítása kezdetben az egyházak iskolafenntartó jogát nem érintette. Az egyházak az új, egységes iskolarendszer megvalósítása előtt azonban elzárkóztak. Az egységes iskola megvalósításáért a párt sikerrel vitte harcba a dolgozó tömegeket és elszigetelte a katolikus klérus kulturharcot erőltető akcióit.

Az iskolák államosításának követelését a haladó erők vetették fel hazánkban is még a polgári fejlődés kezdetén. Ez a követelés az egységes demokratikus iskolarendszer megteremtését, a dolgozó tömegek kulturális színvonalának emelését célozta. Az iskolák államosításának kérdését a felszabadulás előtt a munkáspártok programjukban követelték. A fasizmus 25 éves uralma „az egyház egyeduralmát jelentette az oktatásban is, ami a népoktatás szétszórt jellegét és korszerűtlenségét okozta, viszont biztosította az uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát.

Az általános iskola kiépítésének első tervei a felszabadulás után az állami, községi és egyházi iskolák együttműködésére épültek. E tervek azonban a felekezeti

elkülönülés és feltékenység miatt, csekély számú kivételtől eltekintve, meghiusultak.

Az államosítás előtt az általános iskola csak papíron valósulhatott meg az egyházi irányításu iskolákban. Az államosítás tette lehetővé az általános iskola egységes szervezeti rendszerének kiépítését.

Az államosításra a fordulat évében került sor. A szocialista forradalomba való átmenet időszerüvé tette a szervezeti kérdéseken kívül a szocialista nevelés célkitűzéseinek megfogalmazását és megvalósítását is.

Az államosított iskolák segítése érdekében kibontakozott tömegmozgalom bizonyítja a Párt politikai győzelmét: rövid idő alatt maga mellé állította a dolgozó tömegek nagy többségét és a pedagógusokat is az oktatásügy kérdésében.

Az általános iskola szervezeti kereteinek kiépítéséért vívott harc alkalmas volt arra, hogy a párt maga mellé állítsa a dolgozó tömegeket a művelődés kérdéseiben - már a fordulat éve előtt. Az általános iskola fokozatos kiépítését célzó intézkedésekkel párhuzamosan jelentős erőfeszítések történtek az új iskola tárgyi feltételeinek, pedagógus-ellátottságának biztosítása, a pedagógusképzés új intézményeinek kialakítása, a tananyagkérdés megoldása érdekében. Az átfogó eredményeket lassan, több éves távlatban hozó intézkedések mellett ru-

galmasan alkalmazták átmeneti megoldásokat is /kastélyok lefoglalása iskola céljára, szakosító nevelő-továbbképző tanfolyamok, stb./

Az általános iskola megteremtéséért és szervezeti kiépítéséért vívott harc a népi demokratikus forradalom kezdetétől fogva lényegében a szocialista iskolaszervezet alapjainak létrehozásáért folyó harcot jelentette. Az általános iskola bázisán teljesedett ki a fordulat éve után a szervezetiileg egységes, zsákutcák nélküli, oktatási anyagában tudományos és nevelési céljai szerint szocialista iskolarendszer kiépítése.

Jegyzetek

- 1/ Szabó Bálint: Népi demokrácia és forradalomelmélet
A marxista forradalomelmélet fejlődésének néhány kérdése Magyarországon 1935-1949. Kossuth, 1970.
- 2/ Orbán Sándor: Egyház és állam. 1945-1950. Kossuth, 1962.
- 3/ Tanulmányok a népi demokrácia neveléstörténetéből
I-II. kötet. Szerkesztette: dr. Simon Gyula-Dancs István. PTI-OPI 1961, 1962.
- 4/ Simon Gyula-Szarka József: A magyar népi demokrácia nevelésügyének története. Tankönyvkiadó, 1965
- 4a/ Nevelésügyünk husz éve. /Tanulmányok a magyar népi demokrácia neveléstörténetéből. Szerkesztette: dr. Simon Gyula. Tankönyvkiadó, 1965.
- 5/ Dr. Horváth Márton: A népi demokrácia közoktatási rendszerre 1945-1948. Tankönyvkiadó, 1975.
- 6/ Kelen Jolán: A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900-1920. Kossuth, 1958 10-11. o.
- 7/ u.o. 21. o.
- 8/ u.o. 34. o.
- 9/ u.o. 18. o.
- 10/ 1906 novemberében alakult meg. /u.o. 45. o./
- 11/ Az Állami Tanítók Országos Egyesülete - 1896-ban alakult az állami népoktatásügy és az állami tanítóóság egyetemes érdekeinek szolgálatára. Alapszabályait 1898-ban hagyták jóvá. Pedagógiai lexikon - 1932 61-62. o.
- 12/ Kelen Jolán: i.m. 47. o.
- 13/ u.o. 74. o.
- 14/ u.o. 65. o.
- 15/ u.o. 107. o.
- 16/ A pedagógusok bebörtönzését, állásvesztését a Tanácsköztársaság után lásd bővebben: Balogh-Szabolcs: Pedagógusok a két világháború között. 1963

- 17/ Földes Ferenc: Válogatott művei. Tankönyvkiadó, 1957
116-124. o.
- 18/ u.o. 118-129. o.
- 19/ u.o. 142. o.
- 20/ u.o. 122. o.
- 21/ u.o. 178. o.
- 22/ Balogh-Szabolcs: Pedagógusok a két világháború között.
1963. 14. o.
- 23/ Földes Ferenc: i.m. 36. o.
- 24/ Klebelsberg Kuno: Neonacionalizmus. Atheneum, Budapest,
1928. 135. o.
- 25/ Hóman Bálint: Művelődéspolitikai. Bp. Egyetemi Nyomda, 1938
162-163. o.
- 26/ 1940. évi törvénycikkek. Franklin nyomda - 141.o.
- 27/ Vörös Ujság 1921 április 29.
- 28/ Előre, harca ifjúságunk. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet
kiadványa. 44. o.
- 29/ Hóman Bálint: i.m. 130-131. o.
- 30/ Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Kossuth, 1962.28.o.
- 31/ MKP, SzDP határozatok - Kossuth, 1967 28.o.
- 32/ Néplap, 1944. november 10. Debrecen.
- 33/ MKP III. kongresszusának kiáltványa a magyar néphez. -
MKP és SzDP határozatok Kossuth, 1967. 263. o.
- 34/ SzDP XXXIV. kongresszusa. 1945 augusztus u.o. 116.o.
- 35/ Nemzeti Parasztpárt Kiskatéja. Budapest, Sarló kiadás 1945.
- 36/ Dr. Horváth Márton: i.m. 80. l.
- 37/ A Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt program-
tervezete. Bp. 1947. Független ny.
- 38/ Ismerteti Dr. Horváth Márton. i.m. 80-81. l.
- 39/ Horváth Márton: i.m. 80. l.
- 40/ Dr. Horváth Márton: i.m. 226. l.

- 41/ Kemény Gábor: Demokratikus iskolareform. Embernevelés, 1945. 2. sz. 20. l.
- 42/ Kiss Árpád: Magyar köznevelési reform. Köznevelés évkönyve, 1948. 27. l.
- 43/ Németh László: A tanügy rendezése. Sarló Bp. 1945
- 44/ Gárdos Dezső: Hogyan vehet részt az új iskola az új világ felépítésében. Somogyi Béla Pedagógiai Társaság Könyvtára. Bp. 1945.
- 45/ 1945 június 21-i körlevél. SZOT irattár. MPSzSz 1945. IV. sz. dosszié.
- 46/ Dr. Horváth Márton: i.m. 82. old.
- 47/ Vázlat a magyar műszaki oktatás reformjáról. Művelődésügyi Minisztérium irattára - Eln. 02142-1945
- 48/ Dr. Horváth Márton: i.m. 85. l.
- 49/ Köznevelés, 1945 1-2. sz. "Lapunk indulásakor".
- 50/ Műv.Min. irattár - Eln. 11275/1945
- 51/ Magyar Közlöny - 1945 105. sz.
- 52/ Elekes Dezső: Mai Magyarország /A második világháború és a párizsi békeszerződés következményei/ Hungáris-Lloyd k. Bp. 136. l.
- 53/ Esti Szabad Szó. 1945. augusztus 1.
- 54/ Szabó Ernő: Kér a puszta is. Köznevelés 1945 I. évf. 7. sz.
- 55/ MPSzSZ Végrehajtó Bizottság ülési jkv. 1945 június 2. SZOT irattár, 1945. 2. dosszié.
- 56/ UMKL-798-39825/1946
- 57/ u.o. 69785/1948
- 58/ u.o. 75524/1946
- 59/ u.o. 61806/1948
- 60/ u.o. 60106/1948
- 61/ Műv.Min irattár - Eln. 399/1947
- 62/ UMKL 798-81652/1946
- 63/ u.o. 44328/1946

- 64/ u.o. 76286/1948
65/ u.o. 72139/1948
66/ u.o. 104122/1948
67/ u.o. 127021/1947
68/ u.o. 127021/1947
69/ u.o. 52577/1946.
70/ u.o. 49633/1947. sz. melléklete
71/ u.o.
72/ Nevelők az általános iskoláról. Köznevelés 1946.
21. sz. 10. o.
73/ UMKL 798-59781/1947
74/ u.o.
75/ u.o. 26410/1946
76/ u.o. 95750/1947
77/ u.o. 62-3-J-1945
78/ u.o. 27822/1945
79/ u.o. 38756/1946
80/ Püspöki kar 1945. május 24-én kelt körlevele.
Széchenyi Kvt. Aprónyomtatvány-tár.
81/ Orbán Sándor: i.m. 18
82/ Uj Ember 1945. szeptember 30.
83/ A hercegprimás szózata híveihez. Uj Ember, 1945 október 14.
84/ Gál István: Katolikus Anglia és a magyarság.
Uj Ember 1945. december 23.
85/ Széchenyi Könyvtár Aprónyomtatvány-tár
86/ UMKL-VKM-52-3-1945
87/ Sziv ujság 1946 május 25.
88/ A Sziv 1946. május 25.
89/ Kelemen Krizosztom: "Szükség van e hitvallásos iskolára"
Vigilis 1946. december 17. 19. l.
90/ Dr. Szappanyos Béla: Ifjúsági élet. Egyházi Körirat
1946. február-március 19-20. l./

- 91/ Mihalovics Zs.: Keressétek egymást. Egyházi körirat 1946 január 1.
- 92/ Ravasz László: Élet és iskola. Élet és jövő c. lap. 1946. július 6.
- 93/ Dr. Szabó Géza: Háromszáz évvel ezelőtt már a legtisztább demokráciát valósították meg a református kollégiumok. Élet és jövő, 1945. szeptember 15.
- 94/ Tiszántuli Ref. Egyh. Ker. püspökének 263/1947. sz. körlevele. Debreceni Protestáns Lap, 1947. febr. 15.
- 95/ UMKL-VKM-52-2-1946-47
- 96/ UMKL-798-81914/1946
- 97/ Műv.Min.irattár. Tanfelügyelő iktatatlan iratok.
- 98/ UMKL 798-33828/1947
- 99/ u.o.40941/1947
- 100/ u.o. 60106/1948
- 101/ Orbán Sándor: i.m. 94. 1.
- 102/ Műv.Min. irattár 5960/1947, UMKL-42735/1948
- 103/ UMKL 14838/1947
- 104/ u.o. 131669/1947
- 105/ u.o. 77945/1945, 70.053/1945, 71.667/1945
- 106/ u.o. 33351/1947
- 107/ u.o. 87161/1946
- 108/ u.o. 84032/1946
- 109/ u.o. 33351/1947
- 110/ u.o. 33351/1947, sz. irat melléklete
- 111/ u.o. 44328/1946
- 112/ u.o. 114383/1946
- 113/ u.o. 71210/1948. sz. irat melléklete.
- 114/ Király István: Társadalmi fejlődés és egyházi iskolák. Embernevelés 1946. V-VI. sz. 207. 1.

- 115/ ~~K~~öznevelés, 1946. 21. sz. 9. o.
- 116/ UMKL 131792/1946
- 117/ u.o. 76286/1948
- 118/ u.o. 83016/1947
- 119/ u.o. 67964/1947
- 120/ 70646/1948
- 121/ Műv.Min. irattár - az általános iskolai tanterv 1946. évi beszámoló jelentések anyagában. Ikt. nélkül.
- 122/ Orbán Sándor: i.m. 102. l.
- 123/ Műv.Min. Statisztikai O. kimutatása.
- 124/ Műv. Min. irattár - 1220-2-1949
- 125/ u.o.
- 126/ UMKL 55809/1946
- 127/ Székesfehérvári Állami Lt. Fejér megyei Nemzeti Biz. iratai - 48/1947
- 128/ Egyesülési kongresszus jkv-e.
- 129/ Orbán Sándor: Egyház és állam 156. o.
- 130/ u.o. 163. o.
- 131/ Balázs Béla: A nemzeti bizottságok szerepe népi demokráciánk létrejöttében. /Tanulmányok a népi demokrácia történetéből. Akadémiai kiadó, 1955-155-236. l.
- 132/ Fl. ONB Iktatatlan iratai
- 133/ u.o.
- 134/ u.o.
- 135/ Orbán Sandor: i.m. 166-167. l.
- 136/ /V.ö. Szabó Bálint: "A felszabadulás utáni forradalmi átalakulás jellege és szakaszai hazánkban" PTK 1960. 1-2.sz.
- 137/ KSH Közlemények 5/1949. sz. XII. 16.
- 138/ Székesfehérvári Lt. Megyei Nemzeti Bizottsági iratok 76/1948
- 139/ u.o. Soponyai NemzetiBizottság 1948. aug.12.-i jkv.
- 140/ u.o. sz. nélkül.

- 141/ FL IV. ker. Nemzeti Bizottság iratai 20/1948
- 142/ UMKL 15666/1948
- 143/ u.o. 105697/1948
- 144/ u.o. 106063/1948
- 145/ u.o. 106065/1948
- 146/ u.o. 105514/1948
- 147/ u.o. 105683/1948
- 148/ u.o. 106066/1948
- 149/ Magyar Pedagógiai Lexikon. 1932 II. kötet 384-386. o.
- 150/ A Köznevelés évkönyve. VKM kiadása 1948 24. o.
- 151/ u.o. 25. o.
- 152/ u.o. 26. o.
- 153/ Tanterv, az általános iskolák számára. Országos Köznevelési Tanács. Bp. 1946.
- 154/ u.o. 14. o.
- 155/ Ortutay Gyula: Művelődéspolitikánk alapelvei. Bp. 1947.
- 156/ Tanterv az általános iskolák számára. VKM kiadás, Bp. 1946 14-15. o.
- 157/ UMKL ONI 69. tétel. "Átirat az Oktatási Igazgatóságnak"
- 158/ Szabad Nép, 1947. november 22.
- 159/ Dr. Simon Gyula: Az iskolaügy fejlődése hazánkban 1945-60. Tanulmányok a magyar népi demokrácia neveléstörténetéből III. kötet. OPI, 1962.
- 160/ UMKL VKM 52-2-B-1946-47
- 161/ Köznevelés, 1950 április 15. 210. o.
- 162/ UMKL ONI 69. tétel. "Előterjesztés az Agitprop. Kollégium elő. Az 1950-51. tanévre végrehajtandó tantervi változtatások".
- 163/ Tanterv az általános iskolák számára. Tankönyvkiadó. Bp. 1950. 6. l.
- 164/ UMKL ONI 69. tétel. Az 1950-51. évre végrehajtandó tantervi változtatások.
- 165/ UMKL ONI 69. tétel. "Az általános iskola I-VIII. óraterve és tanterve. Birálati példány".

- 166/ UMKL ONI 69. tétel. Általános iskolai tanterv bírálata.
Kézirat.
- 167/ Köznevelés 1950. 15. sz. 438. 1. Idézi: Simon Gyula 1962.
- 168/ V.A. Szuhamonlinszkij. Munkára nevelés az iskolában.
Tankönyvkiadó, 1962.
- 169/ MSZMP KB 1972. június 15-i határozata az állami oktatás
helyzetéről és fejlesztésének feladatairól. Kossuth
- 170/ Simon Gyula: i.m. 103-104. 1.
- 171/ UMKL 28600/1947
- 172/ Rozsondai Zoltán adatai a Köznevelés 1948. évi VI.
számában. Idézi Bizó Gyula. 1961.
- 173/ UMKL 116.500/1946
- 174/ UMKL - 52-3-1946-47
- 175/ UMKL 49633/1947
- 176/ u.o. 127021/1947
- 177/ u.o. 52574/1946
- 178/ u.o. 59781/1947
- 179/ Szentesi Állami Levéltár. Csongrád vm. Közig.Biz.
iratai. 147/1947
- 180/ UMKL 90187/1948
- 181/ UMKL 54-3-1947 /Pl. Soroksár alsó körzeti, Csillaghegyi,
Pesthidegkuri általános iskolai igazgatók jelentései/
- 182/ UMKL 172600/1947
- 183/ UMKL 186240/1947
- 184/ UMKL 74736/1947
- 185/ u.o. 186952/1947
- 186/ u.o. 157833/1947
- 187/ u.o. 71.285/1947
- 188/ Magyar Közlöny 1947. 161. 1.
- 189/ UMKL 54-3-1947
- 190/ Műv.Min. Eln. VKM 13500/1947

- 191/ u.o.
- 192/ UMKL 52577/1946
- 193/ Magyar Közlöny 1950. 412. o.
- 194/ Bizó Gyula: Az általános iskolai nevelőképzés alakulása 1945 óta. Tanulmányok a népi demokrácia neveléstörténetéből. I. kötet. OPI. 1961
- 195/ Nevelők munkavereenye - 1949. március-június. VKM-MPSzSz kiadvány 1949.
- 196/ 1950. évi 43. tvr.
- 197/ Magyar Közlönyv 1945. 31. sz.
- 198/ VKM 20.793/1945. Magyar Közlönyv 1945. 84. sz.
- 199/ Győri Állami Levéltár - Tanfelügyelőségi iratok 1.175/1945
- 200/ Mai Magyar Művelődéspolitiká VKM 1946. 45. o.
- 201/ UMKL 55791/1945
- 202/ u.o. 43.410/1945, 54.424/1945, 61.614/1945.
- 203/ u.o. 137938/1946. sz. ir. melléklete.
- 204/vu.o. 90963/1946
- 205/ Széksefeshérvári Áll. Lt. Tanfelügyelőségi iratok. 1946.
- 206/ UMKL 13376/1946
- 207/8.611/1946. tfesz. Iktatás nélkül, a 137938/1946 sz. irat melléklete.
- 208/ Műv.Min. irattár VKM Eln. 9.235/1947
- 209/ UMKL 71869/1945
- 210/Műv.Min. irattár VKM Eln. 1.164/1947
- 211/ UMKL 75.529/1945
- 212/ Szellemi szabadság, vagy tankönyvdiktatura? Új Ember 1946. november 3.
- 213/ Műv.Min. irattár VKM Eln. 1.164/1947
- 214/ UMKL-XV-36-11.
- 215/ UMKL-XV-36-135-1948

216/ UMKL-XV-36

217/ UMKL-XV-36-3.744-1947

218/ UMKL-XV-36-4.716/1947

219/ UMKL-XV-36.

220/ Lásd pl. az Abauj-Torna megyei tanfelügyelő 1948.
tavaszán irt jelentését: UMKL 43.917/1947

221/ Magyar Hivatalos Közlöny 266. sz.

222/ UMKL GF 037-o81-436/8-1949